

Universiteit
Leiden
The Netherlands

“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme

Borsten, G.

Citation

Borsten, G. (2021, February 17). *“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3142386>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3142386>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3142386> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Borsten, G.

Title: "Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern": een kritische analyse van Bodo Uhse's weg naar het communisme

Issue Date: 2021-02-17

7. Itzehoe (1929-1930): Uhse als agitator en propagandist: Hauptschriftleiter bij de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*

a. Itzehoe. Politiek activisme, boeren en bommen.

Nadat zijn loopbaan als Schriftleiter bij de *Donaubote* op niets was uitgelopen, en hij in juni 1928 uit Ingolstadt vertrokken was,⁵⁹⁵ verdween Uhse enige maanden van de radar,⁵⁹⁶ voordat hij in het vroege najaar van 1928 – de eerste contacten met zijn opdrachtgevers uit die plaats dateren voor zover is na te gaan uit september van dat jaar⁵⁹⁷ – door de plaatselijk partijtop van de NSDAP naar Itzehoe ‘beroepen’ werd.

Op uitnodiging van de Itzehoeër ondernemer Paul Schneider (1892–1974), een industrieel die gedurende een van zijn talrijke zakenreizen door Duitsland kennis had gemaakt met Hitlers nationaal-socialisme en daarvoor geënthousiasmeerd was geraakt,⁵⁹⁸ bezocht hij in het najaar van 1928 de ongeveer vijftig kilometer ten noorden van Hamburg gelegen provincieplaats, om er met de plaatselijke partijgrootheden te overleggen over de oprichting van een rechtstreeks aan de NSDAP gelieerde krant, en over zijn Hauptschriftleiderschap daarvan.⁵⁹⁹ Schneiders verzoek was voor Uhse niet minder dan een buitenkans. Niet alleen bood de aanstelling hem de gelegenheid om zijn journalistieke ervaring te verzilveren, ook kreeg hij de kans om binnen de partij carrière te maken, om zijn politieke ideeën en zijn vaardigheden voor het voetlicht te brengen.

⁵⁹⁵ Dohnke noemt eind juni als het moment waarop Uhse uit Ingolstadt vertrokken is. Kay Dohnke (1991), „Politische Aktion”, p. 289. Volgens zijn *Anmeldekarte* verhuist hij in administratief opzicht op 9 januari 1929 rechtstreeks van Ingolstadt naar Itzehoe. *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251.

⁵⁹⁶ Gedurende de maanden van zijn ‘afwezigheid’ bevond hij zich waarschijnlijk in Goy, Land Breslau, hetgeen zich laat afleiden uit brieven en kaarten die hij daarvandaan aan Schneider stuurde – vgl. de brieven van 10 oktober en 9 en 10 december 1928 geadresseerd aan Paul Schneider; *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251. Uhse was in die periode wel in journalistiek opzicht actief: hij schreef een aantal artikelen, onder andere in Strassers *Nationalsozialistische Briefe* en in Ernst Niekisch’ *Widerstand*.

⁵⁹⁷ Volgens Dohnke brengt Uhse in het begin van oktober een eerste bezoek aan de stad om te overleggen over het project. Vgl. Dohnke (1991), „Politische Aktion”, p. 290.

⁵⁹⁸ Aldus Kay Dohnke in een gesprek met gb te Itzehoe, 15 juni 2015.

⁵⁹⁹ “Die NS-Propaganda in Schleswig-Holstein erhielt ab dem 1. Januar 1929 noch ein weiteres Instrument, was maßgeblich auf Aktivitäten Paul Schneiders zurückzuführen war. Bereits 1927/28 hatte er sich um die Schaffung einer publizistischen Grundlage für die Agitation bemüht, nämlich eine Partei-eigene Tageszeitung für Schleswig-Holstein”. Kay Dohnke (2009). „Das “Kernland nordischer Rasse” grüßt seinen Führer. Gaugründung, ideologische Positionen, Propagandastrategien: Zur Frühgeschichte und Etablierung der NSDAP in Schleswig-Holstein”. In: *“Siegeszug in der Nordmark”. Schleswig –Holstein und der Nationalsozialismus 1925-1950. Schlaglichter – Studien – Rekonstruktionen*, 2. Auflage 2009. Kiel: Arbeitskreis zur Erforschung des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein e.V. (AKENS) (Hrsg.), p. 21. De nadrukkelijke betrokkenheid van Schneider bij Uhse komt naar Itzehoe blijkt tevens uit de al ter sprake gekomen briefwisselingen tussen beiden, die deels berusten in het *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251, en deels in privébezit zijn van Kay Dohnke, Schneiders kleinzoon. Ingezien door gb, 15 juni 2015.

Het besluit van de leidende echelons van de NSDAP om naast de *Völkische Beobachter* ook in Noord-Duitsland een partijkrant in het leven te roepen was niet van de ene op de andere dag genomen. Het Itzehoeër partijbestuur had, na aanvankelijke electorale successen in de ten noorden van Itzehoe gelegen *Kreise* Ditmarschen en Eiderstedt,⁶⁰⁰ het besluit genomen dat de partij ook in de rest van het nog vrijwel onontgonnen Noord-Duitse gebied moest uitgroeien tot serieuze machtsfactor.⁶⁰¹ Om dat te bereiken was het noodzakelijk dat er veel energie gestoken zou worden in propaganda-activiteiten. Een dagblad, dat moest gaan dienen als platform voor het politieke activisme van de partij en als bindmiddel tussen haar leden en de tot op dat moment min of meer informele partijorganisatie, als een medium dat, volgens de in februari 1925 aangestelde *Gauleiter* Hinrich Lohse (1896-1964),⁶⁰² “... tagtäglich unsere Weltanschauung in das Volk hineintragen” zou,⁶⁰³ moest daarbij een belangrijke rol gaan spelen.

Uhse, die inmiddels door zijn Schriftleiderschap in Ingolstadt enige bekendheid had verworven in nationaal-socialistische kring en die door Gregor Strasser was aanbevolen aan de Itzehoeër partijtop,⁶⁰⁴ leek met zijn journalistieke ervaring van inmiddels een jaar of acht en zijn radicaal-nationalistische achtergrond bij uitnemendheid geschikt om de taak van het opzetten en aansturen van, en het schrijven van artikelen voor een dergelijk dagblad op zich te nemen. In het najaar van 1928 werd hij dan ook formeel aangesteld als Hauptschriftleiter, en

⁶⁰⁰ Rudolf Heberle, die in zijn onderzoek, dat stamt uit 1932 maar dat pas werd uitgegeven in 1963, een relatie probeert te vinden tussen de sociaaleconomische en geografisch-culturele ontwikkeling van de afzonderlijk te benoemen delen van Sleeswijk-Holstein en hun voorliefde voor het nationaal-socialisme, noemt de beide *Kreise* als “ehemalige Hochburgen des Liberalismus”, die zich vrij plotseling profileerden als startregio van het nationaal-socialisme in Sleeswijk-Holstein. Ter illustratie: de percentages verkregen stemmen voor de NSDAP – Heberle splitst ze uit naar de verschillende zich in cultureel (in de zin van aard en wijze van bebouwen van het land) opzicht te onderscheiden regio, *Marsch* en *Geest*, een onderscheid dat hier niet relevant is - liepen bijvoorbeeld voor de Kreis Ditmarschen op van 28% in 1928, naar 67% in 1930, tot maar liefst 90% in 1932. Rudolf Heberle (1963). *Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918-1932*. Bd. 6 in der Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, p. 48; bovendien Tabelle 18, p. 60.

⁶⁰¹ Marcus Oddey (2009). „Tagtäglich unsere Weltanschauung in das Volk hineintragen“, p. 74.

⁶⁰² Lohse bleef de functie houden tot 1945. Vanaf 1941 bekleedde hij daarnaast de functie van *Leiter des Reichskommissariates Ostland*, kantoor houdende te Riga, en deed daar in 1941 de “Vorläufige Richtlinien für die Behandlung der Judenfrage” het licht zien. Hij was daarmee medeverantwoordelijk voor de moord op tienduizenden Joden, waarvoor hij in 1948 werd veroordeeld. In 1951 werd hij echter alweer in vrijheid gesteld. Hij was protégé van NSDAP-ideoloog Alfred Rosenberg. Vgl. Dohnke, „Kernland“, in: *Siegeszug in der Nordmark*, p. 25. Enzo: Robert Wistrich (1993). *Wer war wer im Dritten Reich*, p. 293.

⁶⁰³ Marcus Oddey (2009). „Tagtäglich“, p. 75.

⁶⁰⁴ Aldus een mededeling van Schneider aan medeoprichter van de *Gau Schleswig-Holstein* Arnold Moll in een brief d.d. 30-9-1928: “... [d]er politische Redakteur (hij bedoelt Uhse, gb), ist uns von Pg. Gregor Strasser empfohlen worden”. *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251.

het eerste nummer van de door hem geleide krant, de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* verscheen op 3 januari 1929.⁶⁰⁵

De opbouw van de NSDAP-partijorganisatie in de regio was toen al enige jaren bezig. Een driemanschap, dat naast de al eerder genoemde Paul Schneider bestond uit de zelfbenoemde partijideoloog Dietrich Klagges (1891-1971)⁶⁰⁶ - waarmee Schneider in 1923 al de völkisch getinte “Arbeitsgemeinschaft für Weltanschauung” in het leven had geroepen⁶⁰⁷ - en Hinrich Lohse,⁶⁰⁸ vormde de organisatorische basis voor de *Gau Schleswig-Holstein* van de NSDAP,⁶⁰⁹ waar vanuit zich in de volgende jaren een netwerk van lokale cellen zou ontwikkelen. De NSDAP-Ortsgruppen die uit die cellen ontstonden – er was vanaf 1925 sprake van een geleidelijke groei in het aantal van die lokaal georganiseerde groepen – vormden vanaf 1928 een landelijk dekkend netwerk.⁶¹⁰

Dankzij de propaganda-activiteiten die vanuit de plaatselijke cellen en later vanuit de Ortsgruppen werden georganiseerd werd de basis gelegd voor een hechte partijorganisatie. Door een loyale en actieve groep leden werden huisbezoeken afgelegd en redevoeringen gehouden, boeren en handwerkslieden ontpopten zich tot talentvolle agitatoren die in zalen en *Kneipen* met redevoeringen en “Sprechabende”⁶¹¹ de door de economische problemen “leichte politische Mobilisierbarkeit”⁶¹² van de bevolking benutten om hen over te halen zich bij de partij aan te sluiten. In een aantal gevallen geschiedde dat, om de afstand tussen sprekers en doelgroep te verkleinen en daarop zo vertrouwd als mogelijk over te komen, in het *Plattdeutsch*.⁶¹³ Die activiteiten leidden tot een geleidelijke ledenaanwas, die zich aanvankelijk beperkte tot enkele honderden nieuwe leden per jaar, tot zich vanaf 1928 een sterkere groei begon af te tekenen.⁶¹⁴

⁶⁰⁵ Het proces van oprichting van de krant laat zich reconstrueren aan de hand van de zich in het Itzehoeër Stadtarchiv bevindende correspondentie tussen Uhse en Schneider. Vgl. ook Dohnke (2009), „Kernland“, in: *Siegeszug in der Nordmark*, p. 9ff.

⁶⁰⁶ Vgl. de karakterisering van de door Klagges aan zichzelf toegedichte rol in: Dohnke (2009), Kernland, p. 12.

⁶⁰⁷ Ute Engel-Baseler (1991). Itzehoe zur Zeit der Weimarer Republik, p. 283.

⁶⁰⁸ Hinrich Lohse werd later, naast *Gauleiter*, Oberpräsident van Sleeswijk-Holstein, een functie die hij tot de capitulatie van 1945 formeel bekleedde. Vgl. o.a. Dohnke (2009), Kernland, p. 25.

⁶⁰⁹ Engel-Baseler (1991), p. 283.

⁶¹⁰ Voor een overzicht van het ontstaan en de groei van het aantal *Ortsgruppen* vgl. de tabellen in Dohnke (2009), Kernland, p. 23 - 24.

⁶¹¹ Dohnke citeert een NSDAP-functionaris, Beek, die zijn propagandistische werkzaamheden toelicht: “Im Laufe des Winters habe ich die sogenannten Abendvisiten[,] [...] Zusammenkünfte von befreundeten Familien in den beiden Dörfern [...] dazu benutzt, um bei jeder sich bietenden Gelegenheit für den Nationalsozialismus zu werben“. Dohnke (2009), Kernland, p. 17.

⁶¹² Dixit Kay Dohnke. Dohnke (2009), „Kernland“, p. 18.

⁶¹³ Heberle stelt dat het *Plattdeutsch* nog steeds als omgangstaal op het platteland gold: “Kenntnis des plattdeutschen ist unerlässlich, will man das Vertrauen der Landleute gewinnen, und von ihnen als einer, der zu ihnen gehört, angesehen werden“. Heberle (1963). Landbevölkerung und Nationalsozialismus, p. 17.

⁶¹⁴ Heberle (1963), p. 48ff.

In het najaar van 1928 bovendien – en dat gaf de initiatieven van de plaatselijke partijgrootheden extra momentum – verordonneerde Reichspropagandaleiter Heinrich Himmler, die de stagnatie in de groei van het ledental als gevolg van de relatieve politieke rust en economische welvaart die na 1925 was ontstaan met enige zorg beschouwde, dat propagandistische activiteiten in het gehele Reich versterkt moesten worden door het organiseren van regionaal op te zetten “Versammlungswellen”. Die ‘propagandagolven’ van telkens zeventig tot honderd bijeenkomsten per gebied in een periode van een week tot tien dagen zouden, zo voorspelde Adolf Hitler, “die Bevölkerung einer Provinz gleichmäßig auf uns aufmerksam” moeten maken.⁶¹⁵

Het vrijwel samenvallen van de regionale en de nationale, op een snelle en het hele Reich dekkende verspreiding van het NSDAP-gedachtegoed gerichte propaganda leidde tot een aanzienlijke ledenaanwas, en markeerde het beginpunt van het consolidatieproces van de partij in Sleeswijk-Holstein, een proces dat zou leiden tot een sterke electorale groei van de partij in korte tijd, van 4% bij de Reichtagswahlen in 1928 tot 27% in 1930,⁶¹⁶ uiteindelijk culminerend in een absolute meerderheid in het landsparlement van Sleeswijk-Holstein van 51,0%⁶¹⁷ na de verkiezingen in juli 1932.⁶¹⁸ Hoewel het electorale succes van de partij *reichsweit* eveneens groot was, was de groei in Sleeswijk-Holstein ruimschoots bovengemiddeld, met een resultaat dat bijna 14% boven de nationale score lag.⁶¹⁹

Hoewel het de NSDAP in de Gau Sleeswijk-Holstein kort voor Uhse's komst dus al redelijk voor de wind ging leken er nog ruimschoots kansen voor expansie te liggen. De Reichstagsverkiezingen van mei 1928 lieten voor de partij weliswaar een groei te zien van 2,7 naar 4% van de stemmen,⁶²⁰ maar die groei was zoals gezegd vooral terug te voeren op slechts een beperkt aantal gebieden in het noordwesten, met name in de Kreise Ditmarschen en Eiders-

⁶¹⁵ Dohnke (2009), Kernland, p. 21; cit. Tyrell, Albrecht (1991). *Führer befehl... Selbstzeugnisse aus der Kampfzeit der NSDAP*. Bayreuth: Bindlach.

⁶¹⁶ De sterke groei van de NSDAP die hier wordt geschetst is zoals bekend niet alleen terug te voeren op een effectieve werking van het propaganda-apparaat; de invloed van de beurskrach op Wall Street vanaf 24 oktober 1929, en de daaropvolgende economische crisis, die in Sleeswijk-Holstein, waaraan de relatieve economische welvaart van de Stresemannjaren vrijwel ongemerkt voorbij was gegaan, hard aankwam, heeft ook een belangrijke rol gespeeld in de groei van de partij. Zie ook de volgende noot. Zie in dit verband o.a. Hans-Ulrich Wehler (2003). *Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914–1949*. Bd. 4 in der Reihe „Deutsche Gesellschaftsgeschichte“. München: Beck, p. 709f; Werner Plumpe (2010). *Wirtschaftskrisen. Geschichte und Gegenwart*, Beck, München, p. 86f.

⁶¹⁷ Frank Omland (2009). *Gegen das System!*, in: *Siegeszug in der Nordmark*, p. 29f.; Ibid, *Tabelle 2*, p. 32. Omland heeft het in dit verband over de vermeende “Mustergau” Schleswig-Holstein. Zie p. 34.

⁶¹⁸ Die score is des te meer opmerkelijk daar Sleeswijk-Holstein nog in 1918 het toneel van de eerste tekenen van de socialistische revolutie geweest was, met het kiezen van de eerste soldatenraden, eerst in Kiel op 4 november en enkele dagen later in Neumünster, Flensburg en Lübeck. Vgl. In dat verband Stoltenberg (1962), p. 24ff.

⁶¹⁹ Omland (2009). *Gegen das System!*, p. 29f.; Ibid, *Tabelle 2*, p. 32.

⁶²⁰ Aldus de gegevens beschikbaar volgens de site www.wahlen-in-deutschland.de/wrtwschlehol.htm, stand 25-10-2019.

tedt,⁶²¹ waar, als gevolg van een omvangrijke propaganda-activiteiten in die regio, winstpercentages van tien procent en hoger werden gehaald.⁶²²

In de rest van Sleeswijk-Holstein bleven de resultaten daarop ver achter: het tegenvallende electorale succes bleek deels te wijten aan de opkomst van de Landvolkbewegung, die in dezelfde electorale vijver als de NSDAP viste,⁶²³ en die vanaf begin 1928 zeer drukbezochte protestbijeenkomsten begon te organiseren en daarmee veel aandacht van de reguliere politieke partijen wegtrok. Dat fenomeen maakte duidelijk dat, wilde de NSDAP in de toekomst in de regio mee gaan tellen, er met veel energie gewerkt moest worden aan het verspreiden van het nationaal-socialistische gedachtegoed onder de – vooral agrarische – bevolking.⁶²⁴

Uhse's komst naar Itzehoe in het najaar van 1928 en zijn propagandistische activiteit als hoofdredacteur van de krant vielen dus niet slechts samen, maar waren onderdeel van een ontwikkeling van een door de NSDAP geïnitieerde strategie, die al enkele jaren eerder was ingezet, en die op beperkte schaal al tot goede resultaten had geleid.⁶²⁵ Van hem werd dan ook verwacht dat hij met behulp van de krant, die als belangrijk instrument in de nationaal-socialistische wervingsstrategie, als “... Mischung aus nationalsozialistischem Agitationsblatt, integrativem Mitgliedsorgan und herkömmlicher Heimatszeitung ...”,⁶²⁶ het standpunt van de partij met betrekking tot een aantal actuele, vooral regionale kwesties op een voor de potentiële kiezers in Sleeswijk-Holstein zo aantrekkelijk mogelijke wijze presenteerde, om zo de ledenaanwas van de partij een extra impuls te geven.⁶²⁷

⁶²¹ Vgl. Omland (2009), p. 40f., evenals Karte 3, p. 41 en Tabelle 3, p. 43. Tevens Heberle (1963), p. 48, en ibid. Tabelle 18, p. 60.

⁶²² Omland (2009), p. 29-30. Tevens p. 40f.

⁶²³ Zo bedienden de NSDAP en de Landvolkbewegung zich van dezelfde argumenten en *deutschvölkische* terminologie. Vgl. Engel-Baseler, (1991), Weimarer Republik, in: *Itzehoe* p. 280f. Ook Stoltenberg roert de ideologische overeenkomsten aan: Stoltenberg (1962), p. 132ff. Tevens Heberle (1963), p. 158ff., die van ideologisch “engster Verwandschaft” tussen Landvolkbewegung en NSDAP spreekt. In NSDAP-kringen werd dat overigens niet als zodanig erkend: “Der Nationalsozialismus lehnt die Landvolkbewegung ab. Er verbietet seinen Mitgliedern die Mitgliedschaft, Zugehörigkeit und Mitarbeit in der Landvolkbewegung als einer politisch unklaren Klassenbewegung”. B.U., “Die Sondertagungen”, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 183, 6-8-1929, p. 2.

⁶²⁴ Stoltenberg wijst op het feit dat de NSDAP vooral terreinwinst boekte door in te spelen op de al bestaande ressentimenten onder de bevolking: “Programmatisch hatte die NSDAP im wesentlichen das Vokabular der Deutschvölkischen und verwandter Gruppen übernommen. Ihre eigene Note gewann sie durch die besondere Fähigkeit zur demagogischen Vereinfachung und Zuspitzung, die Verbindung von pointierter Schärfe der Anklagen mit weitgreifenden, vagen aber verheißungsvollen Versprechungen und das geschickte Lavieren zwischen „legalem“ auftreten und brutaler Rücksichtslosigkeit”. Stoltenberg (1962), p. 144.

⁶²⁵ Vgl. Engel-Baseler (1991), p. 285.

⁶²⁶ Ibid; cit. R. Rietzler (1982). *Kampf um die Nordmark*, p. 432.

⁶²⁷ Dohnke heeft verschillende aspecten van Uhse's propagandistische activiteiten beschreven in: Kay Dohnke (1991). “Propagandistische Aktion”, p. 289ff.

Een van de kwesties die in de periode van Uhse's komst naar Itzehoe dagelijks voor nieuws zorgden en die niet alleen landelijk, maar ook op Reichs- en zelfs op internationaal niveau veel reuring veroorzaakte was een golf van door de Landvolkbewegung geïnitieerde protestmanifestaties en bomaanslagen, waar hij middenin terecht kwam. Zijn betrokkenheid daarbij zou het verdere verloop van zijn carrière, zelfs zijn leven, beslissend bepalen.

b. Het Landvolk als kristallisatiepunt van antirepublikeinse sentimenten in Sleeswijk-Holstein. De groei van de NSDAP

Ten tijde van Uhse's komst naar de streek was er in politiek opzicht dus het nodige gaande in Sleeswijk-Holstein, waarbij vooral de activiteiten van de Landvolkbewegung de krantenkoppen regelmatig beheersten. De oorzaak van die roerselen had een geschiedenis die terugging tot het einde van de oorlog,⁶²⁸ en was voor een belangrijk deel te wijten aan de geringe aandacht van de landelijke overheid voor de noden waarmee de agrarische sector zich geconfronteerd zag.⁶²⁹ Het Landvolk⁶³⁰ voelde zich door dat gebrek aan begrip en aandacht aan haar lot overgelaten, zelfs tegengewerkt door de *Staatsverwaltung*.⁶³¹

Dat Sleeswijk-Holstein er in economisch opzicht belabberd voorstond was trouwens niet alleen het gevolg van het uitblijven van een effectief overheidsbeleid. Een samenloop van factoren was debet aan de vrij uitzichtloze situatie waarin de streek verzeild was geraakt. Ernst von Salomon, de broer van Uhse's collega Bruno von Salomon - met ingang van 1 maart

⁶²⁸ Alexander Otto-Morris (2009). "Only united can we escape certain ruin." 1: Rural Protest at the Close of the Weimar Republic. In: *Rural History* 2009 20, 2, pp. 187 – 208. Cambridge UK: Cambridge University Press, p. 188. Otto-Morris positioneert het begin van de roerselen in 1927: "The origins of the [...] wave of rural unrest are clear. The agricultural sector plunged into crisis by the end of 1927 when high levels of debt and high rates of interest combined with declining profitability ...". In de voor u liggende beschrijving van de gebeurtenissen wordt uitgegaan van een politiek-bestuurlijk- en niet van een sociaal-politiek probleem; daarom worden ze in een bredere context geplaatst, en wordt uitgegaan van een eerder begin van de onlustgevoelens, een geleidelijker ontwikkeling ervan, en dus niet zozeer van een 'plunging'.

⁶²⁹ Stoltenberg spreekt in dit verband van "das fehlende Vermögen zur politischen und gesellschaftlichen Integration". Stoltenberg (1962), p. 5.

⁶³⁰ De term Landvolk heeft volgens Rudolf Heberle niet slechts betrekking op de agrarische bevolking: "Unter dem allgemeinen Namen „Landvolk“ verstehen wir die Gesamtheit der auf dem flachen Lande lebenden Bevölkerung **einschließlich der Kleinstadtbevölkerung** (nadruk gb), die ja zum großen Teil vom Lande stammt, von der Landbevölkerung ökonomisch abhängig ist und mit ihr in engem geistig-seelischen Verkehr steht." Heberle (1963), p. 13. In Sleeswijk-Holstein, zo stelt Heberle dus, is sprake van een sterke samenhang onder grote delen van de bevolking, en deelname aan de Landvolkbewegung is niet uitsluitend voorbehouden aan individuen die in de agrarische sector werkzaam zijn (of hun familieleden). Dat maakte die beweging tot een politieke factor van enig belang in de regio.

⁶³¹ Heberle (1963), p. 156 - 157; nieuw aan de beweging – en daaraan ontleende zij haar aantrekkingskracht – was "... die radikale Ablehnung aller parlamentarisch-politischen Mittel". Ze droeg eraan bij "im Bauerntum zu bestärken, daß das gegenwärtige Regime der Feind der Landwirtschaft sei, daß der Bauer vom parlamentarisch-demokratischen Staat keinen Schutz erwarten könne, sondern vielmehr sich gegen den Staat schützen müsse". Heberle haalt in dit laatste citaat een artikel van Hinrich Lohse aan in de *Schleswig-Holsteinischer Bauernbund*, Jg. 1929 Nr. 5, 27-4-1929.

1929 hoofdredacteur van de protestkrant *Das Landvolk*,⁶³² de krant die zich op die groep richtte - beschrijft de gevolgen van die opeenhoping van ellende in zijn in 1961 verschenen "Der Fragebogen":

[Die] Provinz Schleswig-Holstein [war] eine (...) der schönsten und reichsten Provinzen des Reiches, ein (...) landwirtschaftliche[s] Überschußgebiet (...), mit den fetten Weiden der Marsch (und einem Überschuß an Futtermittelmangel), mit den sanften Hügelrücken (und einem Überschuß an Sand, Heide und Moor) und mit den großen Gütern der Ostküste (und einem Überschuß an Schulden). Und gerade da fing es doch zu kriseln an! Es gärte unter den Bauern der schleswig-holsteinischen Westküste, gerade da, wo die reichsten Bauern saßen, die Gräser und die Viehzüchter. Aber es ist immer der Reichtum, der das erste Zittern der Krise zu fühlen bekommt, die Armut muß dann ihre volle Wucht ertragen. (...) [Es] entsprang Unruhe, aus der Unruhe Protest, aus dem Protest Widerstand und aus dem Widerstand endlich ein Ding, welches sich „Landvolkbewegung“ nannte, [das] viel Staub aufwirbelte, Aktenstaub, Perückenstaub und Explosionsstaub endlich.⁶³³

De tegenslagen die de boerenstand in Duitsland – en in Sleeswijk-Holstein in het bijzonder – te verwerken hadden gehad moeten niet onderschat worden. Ze zouden elk voor zich al een bedreiging gevormd hebben voor het voortbestaan van welke zakelijke onderneming dan ook, en het feit dat de boeren met een culminatie ervan te maken kregen leidde in veel gevallen tot het einde van hun bedrijf.⁶³⁴ De globalisering van de markten (en de daarmee samenhangende toename van concurrentie en prijsdalingen van hun producten), de hoge rentes en stijgende belastingen zetten de rendementen van hun bedrijven onder ernstige druk.

De Reichsregering in Berlijn had echter andere zaken aan haar hoofd. Die zag zich geconfronteerd met de noodzaak de oorlogsschulden af te betalen en beschouwde de ondersteuning van de boeren niet als prioriteit. Ze hield ook, ondanks het verzoek van de boerenbeweging om verlaging ervan, de belastingdruk op peil; er ontstond daardoor een "tiefe Entfremdung zwischen großen Teilen des Bauerntums und der Staatsverwaltung".⁶³⁵ Dat gebrek aan inlevingsvermogen – in dit geval met de zorgen bij het Landvolk, maar ze wist in korte tijd veel

⁶³² *Das Landvolk* werd kort na de start van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* opgericht als weekblad, op 11 januari 1929; al spoedig werd het een dagelijks verschijnende krant. Vanaf 1 maart 1929 werd Bruno von Salomon als Chefredakteur aangesteld. De krant volgde "einen von glühendem Haß gegen die westliche bürgerliche-liberale Staats- und Gesellschaftsordnung bestimmten aggressiven Kurs". Vgl. Stoltenberg, p. 132.

⁶³³ Ernst von Salomon (1993). *Der Fragebogen*, Hamburg: rororo (1. Auflage im Rohwolt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1961), p. 36.

⁶³⁴ Heberle wijst er op dat het niet alleen de boeren betrof: "Für die politische Auswirkung war es wichtig, daß nicht nur Bauern und Banken, sondern in großem Umfang Händler und Handwerker in Mitleidenschaft gezogen wurden. Das zeigt sich u.a. in der Beteiligung kleinstädtischer Mittelständler an jener Schuldnerbewegungen der Jahre 1928/29". Vgl. Heberle (1963), p. 123f.

⁶³⁵ Stoltenberg, p. 131. Ook: Heberle, p. 124 - 126.

meer bevolkingsgroepen van zich te vervreemden - heeft uiteindelijk geleid tot de ondergang van de democratische rechtsstaat en het succes van antidemocratische protestbewegingen als de NSDAP.⁶³⁶ Kurt Tucholsky, republikein in hart en nieren, en desondanks een van de scherpste critici van de Republiek, verwoordt de vervreemding tussen stad en land als volgt:

Hier, in diesen kleinen Städten, ist der demokratische, der republikanische Gedanke niemals eingezogen. Man hat – großer Sieg! – auf manchen Regierungsgebäuden Schwarz-Rot-Gold geflaggt; die Denkungsart der breiten Masse hat die Republik nie erfaßt. Nicht nur, weil sie maßlos ungeschickt, ewig zögernd und energielos zu Werke gegangen ist; nicht nur, weil sie 1918 und nach dem Kapp-Putsch, nach den feigen Mordtaten gegen Erzberger und Rathenau alles, aber auch alles versäumt hat – nein, weil der wirkliche Gehalt dieses Volkes, seine anonyme Energie, seine Liebe und sein Herz nicht auf solcher Seite sein können. Die Sozialdemokratie ist geistig nie auf ihre Aufgabe vorbereitet gewesen; diese hochmütigen Marxisten-Spießer hatten es alles schriftlich, ihre Theorien hatten sich selbständig gemacht, und in der Praxis war es gar nichts. Das Volk versteht das meiste falsch; aber es fühlt das meiste richtig. Daß nun dieses richtige Grundgefühl heute von den Schreihälsen der Nazis mißbraucht wird, ist eine andre Sache.⁶³⁷

Het bovenstaande in aanmerking genomen zijn de ontwikkelingen in Sleeswijk-Holstein emblematisch gebleken voor hetgeen Duitsland in de jaren voor 1933 overkwam: nergens zijn de protesten zo fel geweest en is het onvermogen van de autoriteiten om ermee tot een werkbare status quo te komen nergens zo nadrukkelijk aan het daglicht getreden als in de “Nordmark”.⁶³⁸ Als belangrijke contra-indicatie voor het gevoerde beleid moge ook beschouwd worden dat het falen van de overheid de nationaal-socialisten bovendien – de spectaculaire groei van de partij getuigt daarvan - nergens zo in de kaart gespeeld heeft als juist in Sleeswijk-Holstein.

De Landvolkbeweging in het westen van Sleeswijk-Holstein was een kapitaalkrachtige, autonome groep, – Uhse beschrijft hun materiële rijkdom in *Söldner und Soldat* -⁶³⁹ die beschikte over een hecht en op tradities gefundeerd onderling netwerk, en over boerderijen die soms al eeuwenlang eigendom van dezelfde familie waren.

⁶³⁶ Die beweging laat zich duidelijk afleiden uit het stemgedrag; er is sprake van een duidelijke neergang bij de democratische partijen, een lichte groei bij de KPD, en een spectaculaire groei (waarbij te denken is aan een groei van een factor 10, zo'n 1000% in acht jaar) van de NSDAP. Vgl. Heberle, Tabelle 32, p. 97.

⁶³⁷ Tucholsky, Kurt (1975). Bauern, Bonzen und Bomben. In: *Kurt Tucholsky. Gesammelte Werke*, Bd.9, 1931. Hrsg. Mary Gerold-Tucholsky u. Fritz J. Raddatz. Reinbek bei Hamburg: rororo, p. 172.

⁶³⁸ Met de *Nordmark* wordt – in Naziterminologie – Sleeswijk-Holstein bedoeld.

⁶³⁹ *Söldner und Soldat*, p. 164ff.

De problemen waarmee ze zich geconfronteerd zagen, en die aanvankelijk economisch van aard waren, kregen door het gebrek aan aandacht van de kant van de diverse overheden langzaam maar zeker een sociaal-politieke lading, die door die autoriteiten – die op het verkeerde been werden gezet door het feit dat de bron van de protesten een ongebruikelijke was, want niet uit de bestaande politieke partijen afkomstig – niet gezien of erkend werd. De protesten van de boeren, die vanaf 1928 gemobiliseerd werden door en onder aanvoering stonden van Wilhelm Hamkens (1896-1955) en *Gutbesitzer* Claus Heim (1884-1968),⁶⁴⁰ waren aanvankelijk alleen maar gericht op het herstel van de rentabiliteit van hun bedrijven.

Het wapen waarvan de beweging zich aanvankelijk bediende was, naast het houden van protestdemonstraties, dat van “passiver Widerstand”. Dat bleek een gezien hun economische macht in de regio uiterst werkzaam middel tegen de uitvoering van overheidsmaatregelen als inbeslagnames, maar het werd net zo goed aangewend om loyaliteit af te dwingen middels een volkomen economische en sociale isolatie van een individu, een groep of een hele stad. Wie de lijn overschreed was verloren: een boer die tot onderwerp van boycot geworden was raakte in een volkomen isolement. Hij kon geen boodschappen meer doen in de regio, zijn oogst niet meer verkopen, was niet meer welkom in de *Wirtshäuser*, zijn post werd niet meer bezorgd en zijn personeel liep weg: hij werd totaal genegeerd. Dat was voor de meeste betrokkenen een reden mee te blijven doen met de grote beweging.⁶⁴¹ Die dreiging van een totale isolatie maakte dat de solidariteit onder de deelnemers groot was:

Wo ein Stück Land versteigert wird, wagt kein Bauer zu kaufen, da er der Ächtung verfallen würde. Wo ein gepfändetes Stück Vieh zum Kauf angeboten wird, wagt kein Viehhändler zuzugreifen, denn kein Bauer würde mehr mit ihm Handel treiben.⁶⁴²

Bekend is in dit verband de boycot van het ten oosten van Itzehoe gelegen Neumünster, waar de politie op 1 augustus 1929 een vreedzame protestmars van de beweging uiteengeslagen had, waarbij een aantal boeren door dat politieingrijpen - soms zware - verwondingen opliep en waar bovendien de zwarte, aan een zeis bevestigde Landvolkvlag in beslag was

⁶⁴⁰ Claus Heim was afkomstig uit een Ditmarscher boerengeslacht, groot en zelfverzekerd. Hij was in 1909 als twintiger naar Paraguay vertrokken waar hij een grote ranch bezat. Teruggekeerd in Duitsland diende hij gedurende de oorlog als officier. Zijn politisering vond vanaf 1927 plaats toen hij een deel van zijn bezit moest afstoten om een schuld te kunnen betalen. Hij was een van de initiatiefnemers van de grote boerenprotestdemonstraties die begin 1928 in heel Sleeswijk-Holstein plaatsvonden. Vgl. in dit verband “Landvolkbewegung. Der Väter Kampfnatur.” In: *Der Spiegel* Nr. 33, 1963, p. 36.

⁶⁴¹ Illustratief is in dit verband het relaas in *Bauern, Bonzen und Bomben* over boer Bartels uit Poseritz en de klok die hij aanschafte in het geboycotte Altholm (= Neumünster). Hij komt dankzij de aanschaf van het uurwerk bij een voor de boeren onwelgevallige klokkenmaker in een volkomen isolement terecht. Hij wordt weer opgenomen in de gemeenschap nadat hij de klok publiekelijk verbrand heeft en duizend Mark heeft betaald. “Nicht weit genug kann bekannt werden, wie einem geschieht, wer mit Altholm paktiert”. Hans Fallada (2009), *Bauer, Bonzen und Bomben*, p. 297 - 300.

⁶⁴² Mohler (1989), p. 162.

genomen. De stad werd volledig geïsoleerd, en al spoedig volgden de eerste faillissementen: “... nach einem Jahr ist die Stadt weich”.⁶⁴³ Het stadsbestuur besloot begin juni 1930 dan ook de Landvolkvlag tijdens een feestelijke bijeenkomst terug te geven,

...[d]och der zuständige Regierungspräsident verbietet diese Kundgebung. Da geht der unterirdische Krieg weiter, und dessen Folgen sinds so, daß am 7. November kein Regierungspräsident mehr die Fahnenübergabe zu verbieten wagt.⁶⁴⁴

Begin 1928 begon het boerenprotest aan momentum te winnen met een reeks protestdemonstraties in heel Sleeswijk-Holstein, met in totaal ruim 200.000 deelnemers.⁶⁴⁵ Die reeks van *Kundgebungen* markeerde niet alleen het begin van het boerenprotest, maar vormde tevens de opmaat voor de onregelmatigheden waarvan Uhse vanaf eind 1928 getuige zou zijn.

Een *Steuerboykott* waartoe Claus Heim de boeren had opgeroepen⁶⁴⁶ leidde namelijk tot een toename van door de overheid geïnitieerde inbeslagnames en openbare verkopen van vee, van oogsten tot zelfs complete bedrijven aan toe.⁶⁴⁷ Over het algemeen wordt een door Hans Fallada in 1931 in zijn *Bauern, Bonzen und Bomben* beschreven gebeurtenis, het *Ochsenfeuer von Beidenfleth* op 19 november 1928, waar een tweetal ambtenaren een aantal runderen van een belastingweigeraar in beslag wilden nemen, als beginmoment van het militante, het gewelddadige boerenprotest beschouwd.⁶⁴⁸

⁶⁴³ Ibid.

⁶⁴⁴ Ibid., p. 163.

⁶⁴⁵ Dat de verschillende groeperingen zich vanaf dat moment zich als blok wilden presenteren moge blijken uit de eisen die bij deze demonstraties werden gepresenteerd: “... Sie bezogen sich auf die Handels-, Kredit- und Steuerpolitik und gipfelten in der Mahnung an die politischen Parteien für eine angemessene Vertretung der Landwirtschaft auf ihren Listen Sorge zu tragen, sowie in der Aufforderung an die drei Interessenverbände durch sofortigen Zusammenschluß zu einem “Landvolkbund Schleswig-Holstein” den “Machtfaktor zu bilden der in unsere Heimatprovinz Wandel der Notlage schaffen kann und an dem man nicht vorübergehen [...] kann”. Heberle, p. 154. Ook: Schüddekopf (1960), p. 307.

⁶⁴⁶ Men raadplege in dit verband „Ab heute zahle ich keine Steuern mehr“, Steuerstreik, Stadtboykott und Bomben – die schleswig-holsteinische Landvolkbewegung 1928 – 1930“. Zie www.agethorst.de, stand 26-10-2019.

⁶⁴⁷ Om aan te geven dat de overheid niet volledig doof was voor de problemen waarmee de boeren zich geconfronteerd hadden gezien: Heims protest had betrekking op het feit dat een eerder door de overheid afgekondigde ‘tax holiday’ die tot het einde van de oogsttijd zou duren beëindigd werd. “Bis Herbst 1928 hatte ein Steueraufschub für relative Ruhe auf dem Lande gesorgt”. Otto-Morris, p. 57. Zodra die beëindigd werd laaiden de protesten weer op, en ontstonden de eerste conflicten: “Verweigerung der Steuerzahlung “aus der Substanz”, Verhinderung von Zwangsversteigerungen und von Pfändungen landwirtschaftlichen Inventars, Boykott aller Berufsgenossen die sich unsolidarisch verhielten, Verweigerung der Zusammenarbeit mit dem „Verwaltungsapparat“”. Heberle (1963), p. 157.

⁶⁴⁸ Ook wel de geschiedenis ingegaan als de bijna legendarische *Beidenflether Ochsenpfändung*; de gebeurtenis markeert ook het begin van Fallada’s *Bauern, Bonzen und Bomben* (1931).

Een week na de gebeurtenissen in Beidenfleth trad de Landvolkbewegung voor het eerst formeel in de openbaarheid met de organisatie van een grote protestbijeenkomst in Itzehoe, op 26 november 1928, juist in de tijd waarin Uhse zijn verhuizing en de oprichting van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* voorbereidde.⁶⁴⁹ Hij voerde oriënterende gesprekken, onder andere rond de financiering van de krant, in oktober 1928,⁶⁵⁰ en vestigde zich op 15 december als bewoner in de stad.⁶⁵¹ Hij werd zo – opnieuw – getuige van een memorabele episode in de Duitse geschiedenis: hij was in persoon aanwezig bij het ontstaan van een bijzondere boerenprotestbeweging, van een “... einzigartige Erscheinung ländlichen Protests”.⁶⁵² Voor hem was, zo bleek al spoedig, als journalist en als agitator een rol weggelegd in het voor de nationaal-socialisten te gelde maken van die onlustgevoelens. Op 3 januari 1929 kwam het eerste nummer van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* onder zijn hoofdredacteurschap uit.

c. Uhse's komst naar Itzehoe: spin in het web van nationaal-socialistische propaganda in Sleeswijk-Holstein

Zoals we hebben gezien viel Uhse's komst naar Itzehoe in december 1928 dus niet slechts samen, maar was zelfs onderdeel van het propagandaoffensief dat enkele jaren eerder door de partijleiding van de NSDAP in München was ingezet, en dat op beperkte schaal al tot goede resultaten had geleid.⁶⁵³

Zijn taak als Hauptschriftleiter was dat hij met zijn krant, die als belangrijk onderdeel van de nationaal-socialistische wervingsstrategie, een “Mischung aus nationalsozialistischem Agitationsblatt, integrativem Mitgliedersorgan und herkömmlicher Heimatszeitung”,⁶⁵⁴ het standpunt van de partij met betrekking tot actuele, met – in tegenstelling tot de Münchener *Völkische Beobachter* – enige aandacht voor regionale kwesties op een voor de potentiële kiezers in Sleeswijk-Holstein zo aantrekkelijk en duidelijk mogelijke wijze moest presenteren.

⁶⁴⁹ Mohler (1989), p. 162.

⁶⁵⁰ Vgl. een brief van Uhse aan (Pg., Parteigenosse) Paul Schneider, 10-10-1928. *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251.

⁶⁵¹ Hij arriveerde op 15 december 1928 in Itzehoe. Zie de brief van Paul Schneider aan Uhse, 9-12-1928; hij verblijft, aldus Dohnke (1991) (p. 290), enige tijd bij Paul Schneider; volgens zijn *Meldekarte* heeft hij al snel zelfstandige woonruimte; op 9-1-1929 wordt hij ingeschreven op het adres Lessingstraße 8. Beide documenten: *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251.

⁶⁵² Otto-Morris (2009), „Bauer, wahre dein Recht!“, In: Arbeitskreis zur Erforschung des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein e.V. (AKENS) (Hrsg.). *“Siegeszug in der Nordmark”. Schleswig –Holstein und der Nationalsozialismus 1925-1950. Schlaglichter – Studien – Rekonstruktionen*. In der Reihe ‘Informationen zur Schleswig-Holsteinischen Zeitgeschichte’ (ISHZ), Heft 50, 2. Auflage 2009. Kiel: AKENS, p. 55.

⁶⁵³ Vgl. Engel-Baseler (1991), p. 285.

⁶⁵⁴ Ibid; cit. R. Rietzler (1982). *Kampf um die Nordmark*, p. 432.

Daarbij was, naast de verspreiding van het nationaal-socialistische gedachtegoed, het binden van bestaande en het werven van nieuwe leden belangrijk.⁶⁵⁵

Dat impliciete doel leidde tot een berichtgeving die de dogma's van de nationaal-socialistische geloofsbelijdenis – die komen bij bespreking van zijn bijdragen aan de krant ter sprake – zo ondubbelzinnig mogelijk moest uitdragen. Naast een regelmatig gebruikt, nauw verholen antisemitisme leidde dat tot artikelen die, ter verduidelijking van de leerpunten van de NS-ideologie, de veelvuldige herhaling daarvan gebruikten om ze te laten indalen in de hoofden van de potentiële *afficionados*.⁶⁵⁶ Ze werden ook tegenover elementen – al dan niet reële – van andere geloofsrichtingen geplaatst, zij het van verwante zoals die van Landvolkbeweging, DNVP of – iets verder weg – het Italiaanse fascisme,⁶⁵⁷ zij het van oppositionele, zoals het marxisme, of het geïnstitutionaliseerde boegbeeld daarvan dat het veronderstelde onhaalbare van de ideologie het beste zou demonstreren, de Sovjet-Unie. Dat geschiedde de ene keer in een louter agitatorische, andere keren in een meer serieuze of pseudowetenschappelijke toonzetting. Het republikeinse – en *verjudete* – overheidsbeleid, en daarmee haar representanten, werd veelvuldig bekritiseerd en geridiculiseerd.

Naast zijn werkzaamheden als Hauptschriftleiter vervulde Uhse nog een aantal taken, die het lidmaatschap van de partij en zijn rol als notabele daarbinnen – hij maakt daarvan in *Söldner und Soldat* hier en daar gewag – van hem vereisten. Zo hield hij, als (voor de Gau Sleeswijk-Holstein) “sprachgewandter Intellektueller”,⁶⁵⁸ veelvuldig toespraken tijdens de *Sprechbende* die door de regionale leiding van de NSDAP werden georganiseerd, optredens, die we in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* regelmatig aangekondigd en besproken zien

⁶⁵⁵ Dat de krant belangrijk was als aanvulling op andere wervingsactiviteiten illustreert Heinrich Fetkötters met het artikel “Was bedeutet die Presse”, overgenomen uit de door het Kampfverlag uitgegeven blad *Der nationale Sozialist für Norddeutschland*: “Ich bin weiß Gott der Letzte, der die Durchschlagskraft des gesprochenen Wortes in Zweifel setzt. Aber so wenig einer allein gegen ein Fuder Mist anstinken kann, so wenig vermag eine einzelne Versammlung – und mag der Redner noch so gut sein – das tägliche Trommelfeuer der gegnerischen oder scheinheilig-„neutralen“ Presse unwirksam zu machen. Da hilft nur Gegengift. Und das sind unsere Zeitungen”. *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 43, 21-2-1929.

⁶⁵⁶ Een goed voorbeeld van de wijze waarop Uhse de corrigerende maatregelen van de republikeinse overheid koppelde aan de ‘grote’ leerpunten van de NSDAP schetst hij in een artikel dat het verband duidelijk maakt tussen de door haar geëffectueerde “Steuerpolitik” enerzijds, en het (Joodse) Finanzkapital anderzijds: “Wir erleben jeden Tag neue Pfändungen und neue Versteigerungen, und es ist kein Wunder, daß die Bevölkerung auf diese Weise zur Verzweiflung getrieben wird. Der Angriff des Finanzkapitals gegen den immobilien Besitz wird mit der Bezeichnung der Steuerpolitik verschleiert. Wenn man diesen Zusammenhang kennt, begreift man daß das Steuerwesen als solches ja garkein selbständiges System ist, sondern nur einer der vielen Fangarmen die das internationale Kapital um Deutschland geschlungen hat, um es auszupressen”. B.U., ‘Tributersparnisse’, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 121, 25-5-1929.

⁶⁵⁷ Vgl. ook wat Uhse daarover schrijft in „Faschismus oder Nationalsozialismus“, in: *Nationalsozialistische Briefe*, Jg. 5 (1929-1930), p. 296f. Hij beschouwt het een voorfase van het nationaal-socialisme, dat in sociaal-politieke opzicht veel verder ontwikkeld is: “der Faschismus ist ein Vorläufer der nationalrevolutionären Bewegung. Der Nationalsozialismus wird ihren Höhepunkt bedeuten”.

⁶⁵⁸ Dohnke (1991), *Propagandistische Aktion*, p. 295.

worden.⁶⁵⁹ Op die activiteiten buiten de redactie van de krant wordt in een later stadium nog teruggekomen.

Laten we, omdat we vooral geïnteresseerd zijn in de wijze waarop Uhse met de Landvolkbewegung in aanraking is gekomen – hij voert dat tenslotte aan als reden voor zijn overstap naar de KPD – eens kijken naar zijn journalistieke carrière in Itzehoe, hoe hij met de boerenbeweging in contact is gekomen, en, in een later stadium, in welke mate zijn ideeën zich in overeenstemming laten brengen met hetgeen er in de agrarische sector aan politieke inzichten leefde.

c.1 Een nieuw begin: Uhse's loopbaan in dienst van de Itzehoeër NSDAP

Uhse was dus, op aanbeveling van de gebroeders Strasser,⁶⁶⁰ door het plaatselijke bestuur van de NSDAP van Itzehoe uitgenodigd om het hoofdredacteurschap van de daar te vestigen *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* op zich te nemen.⁶⁶¹ Hij heeft de uitdaging zonder aarzeling aangenomen: het hoofdredacteurschap van een krant met de hele Gau Sleeswijk-Holstein als bereik bood de bijna vijftientigjarige Uhse, *between jobs* als hij op dat moment was, een goede kans om zijn carrière een nieuwe impuls te geven. Bovendien zou hij zich – zo suggereert hij in *Söldner und Soldat* - in zijn nieuwe baan kunnen ontworstelen aan het bedompt-burgerlijke völkische nationaal-socialisme dat hem in Ingolstadt de adem had benomen, en zich in plaats daarvan laven aan de opener door de Strassers gepropageerde variant ervan, het 'Duitse socialisme', zoals hij het noordelijk nationaal-socialisme noemde.⁶⁶²

De realiteit zag er echter anders uit. Zijn Itzehoeër carrière verliep minder voorspoedig dan hij zich ervan voorgesteld had, en hij leek meer moeite te hebben met het voor het voetlicht brengen van dat 'linkse' nationaal-socialisme dan hij gedacht had.

Een voorproefje van wat hem te wachten stond met betrekking tot het 'Duitse socialisme' dat zijn opdrachtgevers uit de partij voorstonden kreeg hij al vroeg, tijdens een voorbespreking in de Pruisische Landtag in Berlijn, die hij op uitnodiging van Gauleiter Hinrich Lohse bezocht in de week voordat hij naar Itzehoe afreisde⁶⁶³ en waar hij een aantal representan-

⁶⁵⁹ Een voor zover aan de hand van de aankondigingen ervan in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* is na te gaan complete opsomming van Uhse's voordrachten in Sleeswijk-Holstein, 19 stuks in een periode van veertien maanden treffe men in Dohnke (1991), p. 295.

⁶⁶⁰ Brief P. Schneider aan A. Moll, Itzehoe, 30-9-1928. *Landesarchiv* Schleswig-Holstein, Abt. 399.251.

⁶⁶¹ Zowel Uhse als Dohnke noemen *Gauleiter* Hinrich Lohse als initiatiefnemer tot de oprichting van de krant, die, aanvankelijk nog Strasser-aanhanger, zich al snel tot de Münchener Hitlervariant van het nationaal-socialisme bekeerde. *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 153; Dohnke (1991), p. 290.

⁶⁶² Vgl. Uhse's karakterisering van het nationaal-socialisme volgens Gregor Strasser in *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 149 - 153.

⁶⁶³ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 153.

ten van de *Nomenklatura* van de Pruisische NSDAP ontmoette, ogenschijnlijk doorgewinterde carrièrepolitici.⁶⁶⁴ Hem bekreep, zoals hij in *Söldner und Soldat* beschrijft, de eerste twijfel:

... daß Strasser in diesen robusten Burschen zuverlässige Freunde zu haben glaubte, schien mir töricht. Selbstlose Vorkämpfer eines deutschen Sozialismus waren diese erfahrenen und gewiegten Draufgänger wohl nicht.⁶⁶⁵

Hij liet zijn voorbehoud echter nog even voor wat het was en besloot – de baan was tenslotte aantrekkelijk genoeg – door te zetten. Het bedrag dat Lohse als startkapitaal voor de krant verzameld had was in ieder geval voorlopig voldoende om spoedig met de uitgave ervan aan te vangen, en hij reisde – hij meldt Paul Schneider op 10 oktober 1928 in een brief dat “... Land und Menschen in Itzehoe [...] auf mich einen freundlichen und wohlthuenden Eindruck gemacht [haben], so daß ich mich auf meine dortige Tätigkeit schon heute freue ...”⁶⁶⁶ – per omgaande af naar het Noorden.⁶⁶⁷ Als hij na zijn aankomst daar in verband met het ontbreken van een geschikte huurwoning enige tijd door Paul Schneider in diens woning wordt ondergebracht en daar uitgenodigd wordt deel te nemen aan het gezinsleven vraagt hij zich – blijkens zijn verslag van zijn verblijf daarvan in *Söldner und Soldat* – opnieuw af of het door Gregor Strasser gepredikte nationaal-socialisme bij zijn nieuwe partijvrienden wel dezelfde weerklank vindt als bij hemzelf. Schneider blijkt een pseudoreligieuze variant ervan te belijden, inclusief bijbehorende liturgische details als een substituutbijbellezing en de viering van kennelijk binnen de Germaanse mythologie passende feestdagen.⁶⁶⁸ Uhse bestempelt Schneiders nationaal-socialisme dan ook tot “Neuheidentum”, met weinig overeenkomsten met het extraverte Strassersocialisme. Hij beschrijft zijn eerste kennismaking ermee op ironische toon:

⁶⁶⁴ Tijdens de bijeenkomst ontmoette Uhse naast Lohse onder andere Karl Kaufmann (1900-1969), *Gauleiter* en later *Reichsstadthalter* van Hamburg, Wilhelm Kube (1887 - 1943), *Gauleiter* van Brandenburg, later *Reichskommissar* van Wit-Rusland, en Robert Ley (1890 - 1945), *Gauleiter* van Rheinland-Süd, later *Reichsorganisationsleiter* (na Gregor Strassers terugtreden in 1932), daarna *Reichsleiter* der NSDAP en leider van het *Deutsche Arbeitsfront*. Uhse bevond zich op dat moment dus al in goed gezelschap, *rubbing shoulders with the high and mighty* van de partij.

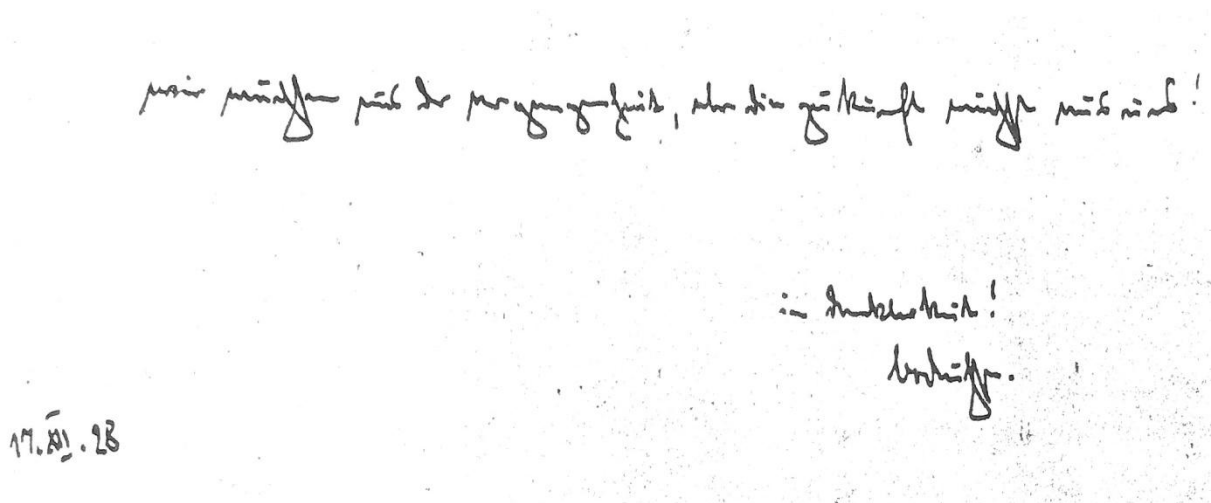
⁶⁶⁵ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 155.

⁶⁶⁶ Brief van Uhse aan P. Schneider, 10-10-1928. *Landesarchiv* Schleswig-Holstein, Abt. 399.251.

⁶⁶⁷ Volgens zijn *Anmeldekarte* verhuist hij in administratief opzicht op 9 januari 1929 rechtstreeks van Ingolstadt naar Itzehoe. *Landesarchiv* Schleswig-Holstein, Abt.399.251.

⁶⁶⁸ Uhse wordt uitgenodigd voor het feest “Alle Brunnlein fließen”, waarvan de herkomst onbekend is. Slechts een volksliedje met die titel, en een tekst die teruggaat tot 1534, is terug te vinden. Informatie gevonden in het Schwabische Tagblatt van 22 oktober 2010. Bron: <http://www.tagblatt.de/Nachrichten/Volkslied-der-Woche-6-Wenn-alle-Bruennlein-fliesen-189153.html>, stand 26-10-2019. Uit geraadpleegde discografie moge wel blijken dat het lied zich enige populariteit in NSDAP-liedboeken mocht verheugen. Zie www.deutscheslied.com/de, stand 26-10-2019.

[Seine Frau] bot mir Platz in einem der geschnitzten Holzstühle vor dem Kamin, dessen schmiedeeisernes Gitter Hakenkreuze und Runenzeichen zeigte. In den farbigen Fenstern standen die Bilder germanischer Gottheiten. Bei ihrer Betrachtung verriet ich vorlaut meine mangelnde Kenntnis der heidnischen Götterwelt, was von meinen Gastgebern unfreundlich vermerkt wurde. Mit blasser Stimme las Schneider[...] nach dem Abendessen – als verspätetes Tischgebet gewissermaßen – ein Stück der Hebbel-schen Übertragung der Edda vor. Doch die gleich erratischen Blöcken aus gewaltigem Schöpferzorn herausgeschleuderten Worte standen hier – in all zu naiver Weise von geistig entwurzelten Kleinbürger ernst genommen – so kulissenhaft im Raum wie die Runenzeichen und die vollbärtigen, fellbe-kleideten Herrschaften in den Fenstern.⁶⁶⁹

Afb. 8: Boodschap in het gastenboek van de familie Schneider, door Uhse achtergelaten bij zijn vertrek daar. De tekst luidt: „Wir wuchsen aus der Vergangenheit, und die Zukunft wächst aus uns! In Dankbarkeit! Bodo Uhse. 17.XII.28“. Privébezit Kay Dohnke. Hij noemt de opmerking zelf een “albernen Sentenz, die [er] mühselig dem plötzlich einfalllosen Verstand entpreßte”. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 159.

Schneider, als plaatsvervangend Gauleiter⁶⁷⁰ de hoogste partijbeambte in Itzehoe,⁶⁷¹ leek dus niet erg vatbaar voor de ideeën van het door Uhse beleden noordelijke nationaal-socialisme. Ook Lohse, uit wiens latere carrière, die duurde tot mei 1945, een grote affiniteit met het Braune Haus⁶⁷² is gebleken,⁶⁷³ was ook in deze vroege jaren al volledig aan de völkische variant van de ideologie toegenegen. Het feit dat de beide voormannen van de Itzehoeër NSDAP zich als overtuigde Hitleraanhangers presenteerden had tot gevolg dat Uhse in zijn artikelen voor de krant aanvankelijk veel elementen van diens evangelie verwerkte, wat leidde tot een sterk völkisch gekleurde berichtgeving, rijkelijk voorzien van antisemitische complotten. Zijn verbintenis met de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* zou door het ver-

⁶⁶⁹ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 157 - 158.

⁶⁷⁰ Ibid, p. 157.

⁶⁷¹ De in rang hogere, *Gauleiter* Hinrich Lohse, zetelde in Kiel.

⁶⁷² Het *Braune Haus* was het hoofdkantoor van de NSDAP in München, Schellingstraße 50.

⁶⁷³ Het is ook Lohse die een jaar later het initiatief tot Uhse's ontslag neemt. Daarover later meer. Vgl. in dat verband de brief, gedateerd 7 juli 1930, die hij aan Uhse stuurt (met een cc-tje naar het partijbureau in München), en waarvan een afschrift te vinden is in het *Landesarchiv* Schleswig-Holstein, Abt. 399.251.

schil van inzicht tussen hem en de Itzehoeër partijgrootheden ondanks zijn tomeloze inzet al weer snel – achttien maanden later - worden beëindigd.

c.2 De Schleswig-Holsteinische Tageszeitung.

Na enige maanden van voorbereiding, waarbij Uhse waarschijnlijk alleen de laatste twee weken van december 1928 aanwezig geweest is,⁶⁷⁴ verscheen op 3 januari 1929 het eerste nummer van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*. De krant werd samengesteld door een vierkoppige redactie:⁶⁷⁵ waar Uhse volgens het colofon het Hauptschriftleiterschap bekleedde zien we verder Hinrich Lohse (*verantwortlich für den politischen Teil*), Willy Ehlers (*für den örtlichen und provinziellen Teil*) en Felix Burzinsky (voor de *Anzeigen*, tevens de uitgever) optreden.⁶⁷⁶ Uhse was het enige redactielid met een journalistieke achtergrond, en op grond daarvan mag worden aangenomen dat hij, hoewel dat niet eenvoudig is aan te tonen omdat hij voor de ondertekening van de door hem geschreven artikelen om uiteenlopende redenen⁶⁷⁷ gebruik maakte van een keur aan aliases in namen en initialen,⁶⁷⁸ voor een groot deel van de inhoud van het blad verantwoordelijk was. Hij ondertekende zijn bijdragen over het algemeen met de *Namenskürzel* B.U.; hij maakte echter tevens gebruik van de pseudoniemen Christian en Christian Klee, afgeleid van het boek dat hij op dat moment aan het schrijven was, *Christian Klee, Soldat des Friedens*.⁶⁷⁹ Ook de namen Thomas Moore en Walther von der Vogelweide zijn ontwifelbaar aan hem toe te schrijven.⁶⁸⁰ Na zijn gevangenschap in september 1929 – vooraanstaande NSDAP-leden stonden onder verdenking van

⁶⁷⁴ Dohnke (1991), p. 290, noemt als aankomstdatum 14 december 1928. Caspar noemt in de "Chronik" 17 november 1928 als de datum waarop Uhse zich *polizeilich* in Itzehoe aanmeldde. Een onderbouwing van die datum is niet aangetroffen. *Almanach*, p. 358. Aangenomen mag worden dat Dohnke in deze over de nauwkeurigste informatie heeft beschikt.

⁶⁷⁵ Dohnke (ibid.) merkt op dat de beoogde startdatum, 1 november 1928, niet gehaald is. Een proefnummer verscheen pas op 8 december van dat jaar. Uit een brief van Uhse aan Schneider blijkt dat hij niet betrokken is geweest bij de publicatie daarvan; hij ontving een exemplaar per post. Vgl. dienaangaande de brief van P. Schneider aan Uhse, 9 december 1928. *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251.

⁶⁷⁶ Aldus het colofon, *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg., Nr. 2, 4-1-1929, p. 1.

⁶⁷⁷ Dohnke noemt er een aantal van: het gebruik van meerdere pseudoniemen zou het aantal medewerkers aan de krant groter doen lijken, door het gebruik van namen met *Symbolkraft* zouden politieke en ideologische stellingnamen kunnen worden benadrukt, en ze maakten de schrijvers van meer controversiële bijdragen minder makkelijk vatbaar voor strafrechtelijke vervolging. Dohnke, (1991), p. 292.

⁶⁷⁸ Hij had die gewoonte overgenomen van de redactie van *Nationalsozialistische Briefe*, waarover hij in *Söldner und Soldat* zegt: "Unsere Artikel zeichneten wir mit den großen Namen des deutschen Bauernkrieges (uit de vroege 16e eeuw); Thomas Münzer, Florian Geyer, Wendelin Hippler und Ulrich von Hütten mußten uns ihren revolutionären Glanz leihen". *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 151.

⁶⁷⁹ Op grond van duidelijke overeenkomsten – het manuscript van Christian Klee is bewaard gebleven en aanwezig en in te zien in het *Uhse-Archiv* van de Akademie der Künste in Berlijn - wordt over het algemeen aangenomen dat het verhaal een eerste aanzet vormt tot het later verschenen *Söldner und Soldat*. Vgl. ook o.a. Dohnke (1991). Een fragment uit het verhaal, met de titel 'Der Friede', is verschenen in de bijlage *Der Proletarier*, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 52, 1-3-1930.

⁶⁸⁰ Ter aanvulling hierop: de artikelen die ondertekend zijn met *Uwe* zijn vermoedelijk van de hand van Hinrich Lohse; een artikel met "E" als ondertekening is waarschijnlijk van de hand van Willy Ehlers. Dohnke (1991), p. 284.

betrokkenheid bij de bomaanslagen in Itzehoe en omgeving - voegt hij aan de reeks pseudo-

Afb. 9: Het redactielokaal van de Schleswig-Holsteinische Tageszeitung, Koriansberg 4, Itzehoe, plm. 1930.

niemen het predicaat *Sträfling*⁶⁸¹ toe.⁶⁸²

Dankzij het door Lohse verzamelde startkapitaal en de door Paul Schneider tijdens zijn zakenreizen verkochte Anteilscheine⁶⁸³ van 100 RM per stuk kon de krant worden uitgegeven. Het eerste nummer verscheen zoals gezegd op 3 januari 1929, de eerste werkdag van het jaar, met een artikel van Uhse hand, “Die neue Zeitung”, waarin hij verhaalt van het vele werk dat de voorbereidingen met zich mee hadden gebracht:

Nun ist die neue Zeitung doch gekommen. Spott und Mißtrauen der Zweifler meinten noch in den letzten Tage daß es nichts würde mit unserem

Werk. Durch die großen Scheiben unseres Hauses am Koriansberg, in dem bis in die späte Nachtstunden hinein gearbeitet wurde, standen alle Zeit Neugierige, Freunde und Nörgler, die das wirre Durcheinander mit hoffenden oder zweifelnden Augen betrachteten. Nun ist das Werk doch geworden, und wir halten es für unsere Pflicht, am heutigen ersten Erscheinungstage unsrer Zeitung von unserem Wollen und uns[e]rem Wege zu sprechen.⁶⁸⁴

⁶⁸¹ *Sträfling* gebruikte hij voor het eerst in de column “Schutz der Republik”, in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg., Nr. 234, 4-10-1929.

⁶⁸² De meeste van die namen worden door Dohnke als ontwijfelbaar aan Uhse toegeschreven. Als bevestiging van de juistheid van die aanname moge gelden dat geen van de namen gebruikt is in perioden dat Uhse afwezig was, bijvoorbeeld toen hij in de gevangenis zat, of na zijn ontslag. Vgl. Dohnke (1991), p. 292. Hij gebruikt de naam ook als ondertekening bij artikelen in *Nationalsozialistische Briefe* en *Aufbruch*. Zie daartomtrent hoofdstuk 8 van deze dissertatie.

⁶⁸³ Aldus informatie, verstrekt door Kay Dohnke tijdens een gesprek met gb te Itzehoe op 15 juni 2015.

⁶⁸⁴ *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg., Nr. 1, 3-1-1929, 1. Beilage, ondertekend met *Christian*.

In “Der erste Alltag”, eveneens in dat eerste nummer opgenomen, geeft hij ons een voorproefje van het sombere beeld van de Weimarer Republik dat het nationaal-socialisme graag liet zien, terwijl in Berlijn en andere steden de frivole *Goldene Zwanziger Jahre* heersten. Hij schetst een sfeer die somber, bijna dystopisch is, en hij wijst de lezer op de volkomen uitzichtloosheid van het bestaan, op een – onder de huidige omstandigheden – volkomen gebrek aan hoop, aan perspectief dat het leven biedt:

Die Weihnachtslichter sind erloschen, die Sylvesterglocken erklingen. Ein grauer Tag, wie so viele graue Tage, ohne Besonderheiten, ohne irgendwelche Freude mit all den Sorgen und Kümernissen, die uns die Feste nur halb vergessen ließen, steht der erste Alltag des neuen Jahres vor uns. Was an Hoffnungen und Wünschen, an großen Plänen und Versprechungen die Hochstimmung der Feiertage in so vielen weckte, wird von der Nüchternheit dieses ersten Alltags wieder verschüttet und begraben. Nichts bleibt von dem, der Mensch sinkt in die trübe Angelegenheit zurück, die für so viele von uns das Leben geworden ist, dessen wir nicht mehr froh werden können. [...] Wir Leben in einem Zustand ohne Würde und ohne Recht, und allein schon die drückende Not die den einzelnen Volksgenosse trifft, zwingt uns, unablässig daran zu denken, wie wir ihn ändern können.⁶⁸⁵

Hijzelf heeft echter, de sombere woorden uit zijn eerste artikel voor de krant ten spijt, geen tijd om weg te zinken in de *trübe Angelegenheit* van het dagelijks leven. Er is werk aan de winkel, niet alleen voor de krant⁶⁸⁶, maar ook voor de partijorganisatie, die hem in Itzehoe en Sleeswijk-Holstein een veelheid aan taken geeft.

⁶⁸⁵ Uhse biedt het Duitse volk echter in hetzelfde artikel uitzicht op een uitweg uit de treurnis van het bestaan, een uitweg via het nationaal-socialisme: “Wir müssen in uns die Bereitwilligkeit wecken, der Gemeinschaft des Volkes uns einzugliedern, und ihr mit ganzer Kraft zu dienen. Wir müssen den Willen haben, in dieser Gemeinschaft des Volkes den Starken und Zukunftsträchtlichen die Führung zuzuerkennen. Wir müssen die Entschiedenheit haben das uns quälende Uebel an der Wurzel zu packen, die jüdische, materialistische Weltanschauung und all ihre Aeusserungen in Politik, Wirtschaft und Kultur ausnahmslos zu beseitigen. [...] So wollen wir [den Kampf] führen, in frohem Vertrauen auf unsere Kraft, im Glauben an die Zukunft unseres Volkes und voll Trotz gegen die, die unsere Feinde sind”. *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* 1. Jg. Nr. 1, 3-1-1929, p. 1. We komen dit model – het Duitse volk dat somber aan de rand van een zeker lijkende ondergang staat maar zich daaraan dankzij eensgezind verzet tegen een keur van tegenstanders weet te ontworstelen – wel vaker tegen in Uhse's artikelen, zeker in de algemenere, niet aan een actualiteit gebonden verhalen.

⁶⁸⁶ De *SHTz* kreeg in Itzehoe te maken met de competitie van aanvankelijk twee, later drie kranten. De *Itzehoer Nachrichten* vertegenwoordigde de burgerlijk-conservatieve vleugel, met name DNVP-stemmers, de *Nordische Kurier* was politiek onafhankelijk. Kort na het op het toneel verschijnen van de *SHTz* wordt *Das Landvolk* opgericht, die vanaf 11 januari 1929 (eerst wekelijks, vanaf mei van dat jaar dagelijks) verscheen, met als *Schriftleiter* Bruno von Salomon. Met haar radicaal-conservatieve toonzetting, die zich vooral richtte op de agrarische bevolking van de streek, was zij een serieuze concurrent voor Uhse's krant. Engel-Baseler (1991), p. 285, Dohnke (1991), p. 291f., Otto-Morris (2009), p. 64f.

c.3 Uhse nevenfuncties: propagandist en organisator.

Uhse vervulde gedurende de maanden dat hij in Itzehoe werkzaam was niet alleen de rol van hoofdredacteur en veelschrijver voor de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*; hij moest, met de groei van de partij als doel, overal komen opdraven waar ledenwinst te halen was. Zo werd hij, als opvolger van Paul Schneider,⁶⁸⁷ Ortsgruppenleiter⁶⁸⁸ van de afdeling Itzehoe⁶⁸⁹ van de NSDAP en van de plaatselijke SA, een weinig verheven functie die naast de controle

Afb. 10: Uhse als voorganger: spreekbeurten in de regio Itzehoe.

hoe.⁶⁹³ Van de nevenfuncties die hij gedurende de maanden dat hij in de stad werkzaam is geweest is niet veel bekend;⁶⁹⁴ zijn werk als hoofdredacteur heeft verreweg de meeste spo-

over dagelijkse activiteiten van de plaatselijk NSDAP-afdeling – noem het het ‘beheer’ van de partijorganisatie in aanvulling op de werkzaamheden van het partij-‘bestuur’ – ook de ledenwerving, het moderatorschap van partijbijeenkomsten en de vertegenwoordiging van de partij bij officiële aangelegenheden omvatte.⁶⁹⁰ Daarnaast trad hij regelmatig als spreker op tijdens de in het kader van het propagandaoffensief van de partij georganiseerde partijbijeenkomsten,⁶⁹¹ en had hij vanaf december 1929 – hij stond als tweede op de kandidatenlijst voor de plaatselijke verkiezingen in november⁶⁹² – zitting in de vier man sterke NSDAP- fractie binnen de *Stadtrat* van Itzehoe.

⁶⁸⁷ Er is sprake van een ‘tussenpaus’, een zekere Oswald Gängler, die enige tijd als Ortsgruppenleiter opgetreden zou zijn. (Dohnke (1991), S. 293, ook *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Nr. 60, 13-3-1920, 1. Beilage, waarin nog sprake is van “[d]er Vorsitzende der hiesigen Ortsgruppe, Pg. Gängler”. Uhse is kort na die datum aangesteld.

⁶⁸⁸ Hij zwaaide in eerste instantie de scepter over 1766 partijleden, waaronder enige honderden SA-ers. Engel-Baseler (1991), p. 285.

⁶⁸⁹ Ibid. E.-B. gebruikt de in de NSDAP-hiërarchie niet zo gebruikelijke term *Bezirksleiter*. De term *Ortsgruppenleiter* is de formele benaming. In *Söldner und Soldat* heeft Uhse het over “meine SA”

⁶⁹⁰ Een opsomming van Uhse's activiteiten gedurende zijn hoofdredacteerschapschap wordt gegeven door Dohnke (1991), p. 293f.

⁶⁹¹ Dohnke heeft zoals gezegd aan de hand van de aankondigingen ervan in de *SHTz* negentien partijbijeenkomsten geteld waar Uhse als spreker optrad. Tussen 4-10-1929 en 9-11-1929, na Uhse's vrijlating uit de gevangenis, telt hij er zes op rij, met minder dan een week tussen de spreekbeurten. Dohnke (1991), p. 295.

⁶⁹² „Nationalsozialistischer Wahlvorschlag“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg., Nr. 258, 1-11-1929, p. 5.

⁶⁹³ „Unser Wahlsieg in Itzehoe!“, *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 237, 19-11-1929.

⁶⁹⁴ Uhse's ideologische bijdrage aan de Itzehoeër Stadtrat is niet nader onderzocht. Hoewel er ongetwijfeld Protokollen te vinden zijn waarin zijn stem te horen is, is de periode waarin hij in het gremium zitting heeft gehad te kort geweest – enkele maanden slechts – om een duurzaam stempel op de besluitvorming te drukken.

ren nagelaten. Bovendien vormen de artikelen die hij in die hoedanigheid heeft geschreven een inzicht in zijn persoonlijkheid, waarvan we een aantal trekjes in Ingolstadt al hadden waargenomen, en die we in Itzehoe tot volle wasdom zien komen.

c.4 *Chroniqueur van de actualiteit: getuige van Itzehoe's roerigste tijden*

Itzehoe kende tot het moment van Uhse's aankomst als hoofdredacteur van de nieuwe krant een geschiedenis zonder al te nadrukkelijke hoogte- of dieptepunten, een situatie die eigenlijk tot de dag van vandaag voortduurt. De stad rimpelde mee met ontwikkelingen die zich in de verte voordeden, elders in Sleeswijk-Holstein en in Duitsland, met een vrijwel volkomen gebrek aan in politieke, historische of culturele zin noemenswaardige uitschieters.⁶⁹⁵ Een uitzondering op die relatief lethargische toestand vormden zoals gezegd de jaren 1928 tot 1930, die van het gewelddadige boerenprotest, dat Itzehoe tot wereldnieuws maakte.

Die boerenprotesten verliepen, voor wat betreft de hoogtepunten ervan, vrijwel parallel aan Uhse's dienstverband bij de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*. De *Großkundgebungen* en de bomaanslagen van de Landvolkbewegung waar hij middenin terecht kwam zorgden niet alleen landelijk, maar ook op Reichs- en zelfs op internationaal niveau voor veel reuring, die regelmatig haar weerklink vond in de kolommen van de krant, meer nog dan de incidentele schermutselingen tussen NSDAP-Sturmabteilungen en communisten.

We kijken hier in de eerste plaats naar de aard van de verslaggeving die Uhse verzorgde naar aanleiding van de gebeurtenissen die zich in en om Itzehoe afspeelden, en de wijze waarop zijn loyaliteit zich ontwikkelde. Het uiteindelijke resultaat van die ontwikkeling, zijn uiteindelijke verwijdering van het 'winnende' geloof – in de zomer van 1930 wordt hij als partijlid doorgehaald – heeft tenslotte al na betrekkelijk korte tijd haar definitieve beslag gekregen.⁶⁹⁶ In de analyse van zijn artikelen maken we onderscheid tussen twee verschillende categorieën.

Zijn journalistieke werk, waaruit zijn stellingname over een langere periode duidelijk blijkt, is in dat verband een veel betere graadmeter.

⁶⁹⁵ Genoemde gebeurtenisloosheid – historische en actuele – wordt blijkens uitingen op het wereldwijde web door vele Itzehoeërs tegengesproken; uitgebreid veldonderzoek in de Itzehoeër binnenstad, in juni 2015 door de auteur dezes verricht, liet echter het beeld van een provincieplaats op zijn retour zien, met veel lege etalages, een overdaad aan laat 20ste-eeuwse architectuur van een niet al te revolutionair karakter (om het predicaat 'fantasieloos' te vermijden), weinig nijverheid en een weinig mondaine uitstraling, die vooral tot uitdrukking kwam in de beperkte aanwezigheid van horeca.

⁶⁹⁶ Niet vergeten moet hierbij worden dat hij ook verondersteld was voor 'de markt' te schrijven. Oddey (2009), gaat nader in op hoe de toonzetting van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* werd toegesneden op de interesse van de lezers uit burgerlijke kring. Uhse voldeed daar kennelijk onvoldoende aan: "Die NSDAP bewegte sich [...] seit 1930 erfolgreich im Werte- und Zeichensystem der Konservativen Heimatbewegung und erschien vor allem im Lokalteil eher als nationaler, teils mittelständischer Heimatverein und weniger als radikale politische Partei oder sogar sozialistischer Schreckgespenst". Oddey (2009), "Tagtäglich...", p. 81.

In de eerste plaats wordt gekeken naar de artikelen die meer algemeen en beschouwend van karakter zijn, die niet op een specifieke gebeurtenis betrekking hebben. We zullen zien dat hij zich daarin, in elk geval tot eind oktober 1929, bedient van een buitengewoon vulgair antisemitisch taalgebruik. Die meer algemene bijdragen aan de krant hebben meestal betrekking op de al eerder genoemde voor de Nazi's klassieke thema's, waarin vooral de invloed die de Joden op vrijwel alle aspecten van het leven zouden hebben de boventoon voert. Ook de meer 'tijdloze' thema's, de voor de 'kleine man' toenemende belastingdruk, de veronderstelde vervreemding van overheden die tot een blindheid voor de noden van de bevolking heeft geleid, en de overheersing van het land door buitenlandse entiteiten vormen regelmatig terugkerende onderwerpen.⁶⁹⁷ De door Uhse geventileerde standpunten dienen meestal een agitatorisch-propagandistisch doel, wat duidelijk tot uitdrukking komt in het weinig subtiel woordgebruik. Ze zijn in dat kader minder informatief met betrekking tot zijn werkelijke standpunten, maar vertellen ons wel het nodige over zijn karakter.

De artikelen die betrekking hebben op nieuwsfeiten – ons tweede aandachtspunt – zijn over het algemeen zakelijker, en zeggen ons meer over zijn verhouding tot andere maatschappelijke groepen dan de Nazi's. Ze zijn vooral interessant in zijn relatie tot de Landvolkbeweging en haar woorden en daden. Ook hetgeen hij over het communisme en de KPD meldt naar aanleiding van hetgeen hij met betrekking daartoe in en om Itzehoe heeft zien gebeuren kan helpen om de drijfveren die hebben geleid tot zijn politieke heroriëntering te verklaren. De synchroniciteit tussen zijn dienstverband en een aantal voor de Duitse geschiedenis uiterst relevante gebeurtenissen zijn daarbij eveneens behulpzaam.

Uhse viel – om de draad weer op te pakken – met zijn komst naar Itzehoe dus met zijn neus in de journalistieke boter. De onrustige sfeer onder de agrarische bevolking in de regio en de confrontaties tussen verschillende militante groepen – zoals de SA en de communistische milities – zorgden voor voldoende stof om de kolommen van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* dagelijks met nieuws te vullen. Daarnaast schreef hij regelmatig beschouwingen over nationale en internationale politiek en maatschappelijke problemen, artikelen die de 'toestand in de wereld' op een meer algemene en het propagandistische doel van de krant ten dienste staande wijze van commentaar voorzagen.⁶⁹⁸ De artikelen geven ons een goede indruk van wat het fenomeen 'partijkrant' voor de Nazi's betekende.⁶⁹⁹ Een belangrijke rol in de nieuwsberichten kwam voor rekening van het Landvolk, dat sinds 1927, het jaar

⁶⁹⁷ Waaruit afgeleid moge worden dat het populisme zich niet snel op nieuwe ideeën laat betrappen.

⁶⁹⁸ Er is een wekelijks terugkerende rubriek die luistert naar de titel *Politik der Woche, Politische Wochenübersicht, Politische Übersicht* of dergelijk, waarin Uhse de laatste politieke gebeurtenissen bespreekt.

⁶⁹⁹ De thematiek van die algemene artikelen bevatten vaak reeksen van vaste ideologische ankerpunten die we ook al zagen in zijn bijdragen aan de *Donaubote*: de armoede onder delen van de bevolking en hun gebrek aan binding met haar Duitse 'roots', de beperkte betrokkenheid van de overheid bij het leed dat de bevolking trof en het al dan niet Joodse kapitalisme daaraan ten grondslag lag.

van de *Agrarkrise*,⁷⁰⁰ die de aanleiding tot haar ontstaan had gevormd, zorgde voor enig regionaal rumoer.⁷⁰¹

Die roerselen kwamen eerst in januari 1928 goed op stoom met een grote demonstratie in Oldenburg/Holstein met 60.000 deelnemers en twee dagen daarna met een reeks Kundgebungen langs de gehele westkust van Sleeswijk-Holstein, waar 140.000 boeren op af kwamen.⁷⁰² Eveneens van belang – en dan met name voor Uhse's latere partijpolitieke rol – was de beginnende consolidatie van de NSDAP in dat jaar met de groei van de partij bij de Reichtagswahlen, de parlementsverkiezingen van 20 mei 1928,⁷⁰³ een feit dat zonder twijfel heeft bijgedragen aan het besluit van het lokale partijbestuur om een krant als publicitaire ondersteuning voor de partij op te richten.⁷⁰⁴

Tegelijkertijd had, later in het jaar, ook de Landvolkbewegung haar populariteit onder de bevolking sterk zien groeien, onder meer naar aanleiding van een onder de kop “Von heute ab zahle ich keine Steuern mehr” ingezonden brief van Claus Heim in de *Heider Anzeiger* in september 1928,⁷⁰⁵ waarin deze welgestelde Gutsbesitzer aangaf geen belasting meer te zullen betalen tot de rentabiliteit van zijn boerderij weer hersteld zou zijn, en waarin hij de bevolking opriep zijn voorbeeld te volgen.⁷⁰⁶ Uhse beschrijft in *Söldner und Soldat* hoe de boeren tijdens een protestbijeenkomst in Heide⁷⁰⁷ op 4 maart 1929, gehoor gevend aan die oproep, hun belastingformulieren in een paar grote zakken verzamelden, en die, “...unter lauten und derben Flüchen ...” achterlieten op de trappen van het *Finanzamt*.⁷⁰⁸

⁷⁰⁰ De *Agrarkrise* ontstond – ruwweg – door plotseling dalende prijzen en dus opbrengsten en stijgende productiekosten, waardoor de rentabiliteit van de agrarische bedrijven sterk daalde. Otto-Morris (2009), p. 56f.

⁷⁰¹ De *Landvolkbewegung* was zoals gezegd een in beginsel informele groep van boeren, die elkaar gevonden hadden in hun gedeelde onvrede. Ze waren door relaties en familiebanden gezamenlijk gaan optrekken, zonder dat er sprake was van een organisatiestructuur of formeel lidmaatschap.

⁷⁰² Dohnke (1991), p. 289. Tevens: Heberle (1963), p. 154.

⁷⁰³ Omland (2009), „Gegen das System“, p. 40.

⁷⁰⁴ Oddey merkt op dat de oprichting van een eigen krant door de regionale NSDAP-top vooral belangrijk geacht werd omdat “die meisten bürgerlichen Zeitungen nach dem Wahltag die Erfolge der NSDAP herunterspielt oder ignoriert [hatten], und somit die wichtige Aufgabe der Partei erschwert [hatten], die Proteststimmung unter den Bauern ideologisch zu nutzen und auf Vorwürfe politischer Gegner schnell zu reagieren“. Vgl. Oddey (2009), „Tagtäglich ...“, p. 75.

⁷⁰⁵ Zie ook het artikel met dezelfde naam: O.a., o.J. „Ab heute zahle ich keine Steuern mehr“, *Steuerstreik, Stadtboykott und Bomben – die schleswig-holsteinische Landvolkbewegung 1928 – 1930*. Bron: www.abethorst.de, stand 26-10-2019.

⁷⁰⁶ De *Heider Anzeiger* is op microfilm voorhanden in het *Stadtarchiv* Heide, en dezerzijds niet opgevraagd. Zie <http://www.heide.de/kultur-vhs/stadtarchiv/archivbestaende.html>, stand 26-10-2019. Zie ook Hans-Hermann Wiebe, Urs J. Diederichs (1984). *Schleswig-Holstein unter dem Hakenkreuz*. Nordelbien: Evangelische Akademie, p. 47.

⁷⁰⁷ Heide (*Kreis* Dithmarschen) ligt enkele kilometers ten westen van Itzehoe, en had in 1928 ongeveer 12.000 inwoners. Bron: <http://www.heide.de>, stand 24-10-2019.

⁷⁰⁸ Uhse beschrijft hier de Kundgebung die op 4 maart 1929 in Itzehoe heeft plaatsgevonden, en die het begin van de *Steinburger Nothilfe* markeerde, een beweging die de onderlinge ondersteuning van de boeren beoogde in geval van nood - ziekte, faillissement en dergelijke. Zie ook Stoltenberg, p. 30.

Bovengenoemde reeks van gebeurtenissen bepaalden de atmosfeer in Itzehoe in de loop van het jaar voorafgaand aan Uhse's komst: een rebelse, sterk tegen de overheid gerichte stemming, die was ontstaan als product van de onder de boerenbevolking levende notie dat het die overheid totaal ontbrak aan een gevoel van erkenning van het belang van de agrarische sector als voeder van het Duitse volk.⁷⁰⁹ Enige maanden na de eerste protesten, in de periode vanaf oktober 1928,⁷¹⁰ de maand waarin Uhse gesprekken met Paul Schneider omtrent de details van zijn op handen zijnde hoofdredacteurschap van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* voerde, escaleerde de tot op dat moment min of meer heersende gewapende vrede door het eerdergenoemde *Beidenflether Ochsenfeuer* op 19 november.⁷¹¹

Die gebeurtenis is weliswaar niet door Uhse in zijn hoedanigheid van Itzehoeër journalist verslagen, maar de gevolgen ervan, in de vorm van de *Beidenflether Prozesse*, hebben hem regelmatig tot het doen van uitspraken in de krant aangezet, waaruit zijn geleidelijk groeiende sympathie voor de boerenbeweging in haar rol van slachtoffer van bestuurlijk opportunisme – en daarmee zijn afkeer van “das System” en haar grondpersoneel – bleek.

Uhse had na zijn komst enige tijd nodig om de structuren van het verzet te leren begrijpen. Van de arrestatie van en het proces tegen de naast Claus Heim meest toonaangevende landvolkaanvoerder Wilhelm Hamkens bijvoorbeeld, die was opgepakt wegens de oproep die hij had gedaan tot een *Steuerstreik*,⁷¹² repte hij in een rechtbankverslag op 5 januari slechts terzijde, terwijl het proces tegen deze gematigde leider van de Landvolkbewegung onder de bevolking voor veel rumoer zorgde.⁷¹³ In het overgrote deel van zijn artikelen voor de krant ging het aanvankelijk dan ook niet erg om de actualiteit, het nieuws, maar hield hij zich vooral bezig met het ventileren van rijk van waardeoordelen voorziene stellingen die de nationaal-socialistische dogmatiek van de krant moesten dienen.

⁷⁰⁹ Het Landvolk werd niet alleen een rol toegedicht als voedselleverancier (men noemde haar tenslotte ook *Ernährungswirtschaft*), maar ook genetisch zuiverende kwaliteiten. Landvolkfürher Wilhelm Hamkens verwoordt dat in een toespraak, gehouden op maandag 4 februari 1929 in Baumanns Gesellschaftshaus te Itzehoe: “Das Bauerntum sorgt für ein gesundes Volk. Es schickt jährlich seine Beamten und Industriearbeiter in die Großstadt und bringt die Blutzufuhr vom Lande. Geht die Landwirtschaft zu Grunde, bricht das Rückgrat der Nation!”. Vgl. “Große Landvolkprotestversammlung in Itzehoe. Hamkens spricht”. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 30, 6-2-1929.

⁷¹⁰ Over het algemeen werd door de boeren alleen gedurende najaar en winter gerumoerd: in voorjaar en zomer waren ze allemaal te druk bezig met zaaien, maaien en het binnenhalen van de oogst om zich bezig te houden met protestbijeenkomsten. Uitzondering hierop vormt de demonstratie in Neumünster op 1 augustus 1929, gehouden ter gelegenheid van de vrijlating van Wilhelm Hamkens, waarbij ook de *Landvolkfahne* door de autoriteiten op gewelddadige wijze in beslag werd genomen.

⁷¹¹ Otto-Morris (2009), p. 59.

⁷¹² Stoltenberg, p. 133.

⁷¹³ „Der Bauer ist kein Spielzeug“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 3, 5-1-1929.

Zo spreekt hij in de eerste nummers ervan meestal in algemene termen over het onrecht dat de boeren ten deel is gevallen,⁷¹⁴ op een zodanige wijze, dat het nauw verholde propagandistische doel van de nieuwsgaring dat van de waarheidsbevinding – die voor wat hem persoonlijk betreft in dit artikel vooral op ‘horen zeggen’ berustte - verre overstijgt:

Wer die eindrucksvollen bäuerlichen Massenkundgebungen [...] verfolgt hat, muß feststellen daß heute der schleswig-holsteinische Bauer erkannt hat, daß es das [...] internationale marxistische System ist, welches ihn an den Rand des Abgrundes gebracht hat und ihn jetzt völlig vernichten will.⁷¹⁵

Op zich is het feit dat hij zich aanvankelijk tot algemeenheden beperkt niet zo verwonderlijk: hij woonde nog maar kort in Itzehoe, en was nog niet op de hoogte van de verhoudingen ter plekke en van de taal waarvan men zich in de streek bediende. Hij moest zich, als buitenstaander, in zijn artikelen in allerlei bochten wringen om zo authentiek mogelijk, als een echte Sleswijk-Holsteiner over te komen en om de splinternieuwe krant zo snel mogelijk een plaats in het regionale perslandschap te laten krijgen, waarbij de acceptatie door het overwegend burgerlijke publiek waaraan de nationaal-socialistische boodschap zo begrijpelijk mogelijk diende te worden overgebracht de eerste te nemen horde was.⁷¹⁶

Dat hij zich, zijn literaire pretenties verloochenend, daarbij veelvuldig bediende van platitudes uit het nationaal-socialistische vocabulaire wordt geïllustreerd door veel artikelen van zijn hand. Zo komen we in vrijwel elk artikel – een uitzondering vormen de rechtbankverslagen – verwijzingen naar Jude, jüdisch en Judentum tegen, als predicaten voor een alomtegenwoordig metakwaad, verantwoordelijk voor alle ellende die het Duitse volk ten deel was gevallen.⁷¹⁷ Dat woordgebruik, de impliciete boodschap die Uhse ermee verkondigde en het telkens herhalen ervan maakt dat hij in eerste opzet in ideologisch opzicht zonder enige twij-

⁷¹⁴ Hij heeft het bijvoorbeeld over de “deutsche Landwirtschaft”, over de “Bauernschaft”, en heeft het vooral in statistische zin over het boerenleed. Alleen bijvoorbeeld bij rechtbankverslagen of *Saalschlachten*, waarin van concrete situaties sprake is, wordt het kleinschalige leed, dat over het algemeen in propagandistische zin veel werkzamer is, voor het voetlicht gebracht. Vgl. o.a. „Bauer in Not“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 6, 9-1-1929, p. 1.

⁷¹⁵ „Finstere Gesichter“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 2, 4-1-1929.

⁷¹⁶ Dohnke (1991), p. 291, noemt Uhse's exercitie, die belangrijk was voor de betrokkenheid van de lezers bij de krant “ein [...] zumindestens bei ihm kaum existenten Lokalpatriottismus“, waarbij hij zich bediende van uitspraken als „die Grenzen unserer lieben kleinen Stadt“ en „unserer Schleswig-Holsteinischen Heimat“.

⁷¹⁷ De toevoeging *Jude* of *jüdisch* draagt dus een per definitie negatieve implicatie in zich: *jüdischer/s Hochfinanz*, *Groß- of Finanzkapital* of *jüdischer Kapitalismus*, het *jüdisch-parlamentarische* (of –demokratische) *System*, het *internationale Judentum* (*das mit der Gewalt des zusammengewucherten Geldes die Versklavung der Völker betreibt*), *jüdische* (Asphalt-) *Presse*, *demokratische Juden*, *die jüdische Sowjetregierung*, *der Jude* (plus naam), *Juden als Minister*, *jüdische Sklavenketten*: Uhse laat het aan weinig gelegen om de vinger op de door hem aangetroffen oorzaak van het probleem te leggen. Overigens hanteert hij een voor de Nazi's niet uitzonderlijk vocabulaire. Bron: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*.

fel aan de Hitlerschule van het nationaal-socialisme schatplichtig is.⁷¹⁸ Die constatering relateert zijn uitspraak in *Söldner und Soldat*, dat hij zich vooral aangetrokken voelde tot het frisse noordelijke, door de Strassers gepredikte nationaal-socialisme, waarbij men zoals gezegd “[m]it dem Antisemitismus des von Viehjuden Getäuschten [...] [nicht auskam]”, op nogal navrante wijze.⁷¹⁹

De constatering dat hij zich in zijn artikelen profileerde als een harde, principiële nationaal-socialist, doet ons, zijn loopbaan tot op dat moment overziend, twifelen: is de persoon die hij ons in *Söldner und Soldat* heeft voorgehouden te zijn, de onzekere idealist, die zijn fouten heeft erkend en ze betreurt, wel de ware Uhse? Als we terugkijken naar zijn Ingolstädter periode, dan zien we dat we toen verondersteld hebben dat hij zich daar, als ondergeschikte van de narcistische Dr. Liebl, uit een zekere mate van existentiële angst heeft verlaagd tot het doen van antisemitische uitspraken terwijl daarvan in zijn ‘literaire’ producten – ik doel hierbij op hetgeen hij in die tijd in het *Adreßbuch* heeft geschreven – in het geheel geen sprake was.

De positie die hij in Itzehoe bekleedde was echter beduidend anders dan die in Ingolstadt. Hij had in het noorden, als Hauptschriftleiter, een veel onafhankelijker plek in de hiërarchie dan in Beieren als marionet van Liebl.⁷²⁰ Hij had er de vrijheid om zijn taak te vervullen zoals hij wilde, zolang hij de doelstellingen van de krant, die vooral betrekking hadden op het winnen van de bevolking voor het nationaal-socialistische gedachtegoed, maar realiseerde. Dat hij zich in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* desondanks onledig hield met het schrijven van artikelen die dat doel middels een tamelijk rabiaat antisemitisch woordgebruik trachtten te bereiken doet ons het vermoeden bekruipt dat Uhse niet zozeer de twijfelende spijtoptant was die hij ons heeft voorgehouden te zijn geweest, maar dat hij zich heeft laten leiden door opportunisme, en dat hij in de invulling van zijn rol als hoofdredacteur en propagandist – zijn toespraken zijn niet bewaard gebleven, maar als ze dezelfde toonzetting hebben gehad als sommige van zijn krantenartikelen dan mag verondersteld worden dat ze

⁷¹⁸ Gustave LeBon stelt in zijn *Psychologie des Masses* (1895) met betrekking tot de kracht van de herhaling dat „[d]ie Behauptung [...] nur dann wirklichen Einfluß [hat], wenn sie ständig wiederholt wird, und zwar möglichst mit denselben Ausdrücken. Napoleon sagte, es gäbe nur eine einzige ernsthafte Redefigur: die Wiederholung. Das Wiederholte befestigt sich so sehr in den Köpfen, dass es schließlich als eine bewiesene Wahrheit angenommen wird“. Onder regie van Goebbels, die zich het overtuigen van de massa's tot zijn levenswerk heeft gemaakt, hebben de Nazi's het telkens herhalen van dezelfde (waan)idee in de politieke propaganda een volledig nieuwe betekenis gegeven. Evenzo: "Unter den Massen übertragen sich Ideen, Gefühle, Erregungen, Glaubenslehren mit ebenso starker Ansteckungskraft wie Mikroben." Gustave LeBon (1911). *Psychologie der Massen* (Übers. R. Eisler). Leipzig, II. Buch, 2, par. 3. Bron: <http://www.textlog.de/le-bon-psychologie.html>, stand 25-10-2019. Vgl. eveneens Alexander Smoltczyk (2005). „Die Propagandaschlacht. Die Marke Hitler“. In: *Der Spiegel*, 7/2005, 14-2-2005. Bron: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-39367927.html>, stand 31-10-2019.

⁷¹⁹ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 147.

⁷²⁰ Vgl. hoofdstuk 6.f-3- van deze dissertatie.

evenzo ernstig antisemitisch van karakter zijn geweest – zich eerder heeft laten inspireren door carrièrtechnische dan door moreel-ethische overwegingen.⁷²¹

Het verwijt dat hij in zijn artikelen een agressieve antisemitische toon zou hebben gehanteerd is nogal abstract en verdient wellicht enige toelichting. We zullen hem die constatering daarom in zijn eigen woorden laten illustreren, door een bloemlezing te geven van hetgeen aan bijdragen van zijn hand in de krant is aangetroffen, om aan te geven dat hij niet de brave bekeerling lijkt die hij later heeft voorgegeven te zijn. Hem kan op grond van die artikelen verweten worden dat hij, om zijn status quo veilig te stellen, ervoor gekozen heeft om, als een kameleon die telkens de kleur aanneemt van zijn omgeving, mee te zwemmen in de stroom van de partijlijn, zonder een spoor van enig moreel besef, en zonder acht te slaan op de gevolgen van zijn ophitsende taal.

Hij heeft daardoor zonder meer bijgedragen aan het ontstaan van een klimaat van angst en haat, aan een wereld waarin antisemitisme, willekeur en rechteloosheid het wereldbeeld van veel Duitse burgers hebben bepaald, aan het uitzonderlijke succes van de NSDAP in Sleeswijk-Holstein en aan het ontstaan van het verwerpelijke regime dat daarvan het gevolg geweest is. Zijn opportunisme kan hem zonder meer worden kwalijk genomen, net zoals het feit dat hij dat voor het nageslacht – met de Parijse KPD-kaders als primaire doelgroep - heeft trachten de verdoezelen door een autobiografie te publiceren waarin hij met geen woord repte over de radicale en agressieve aard van zijn nationaal-socialisme.

De wijze waarop hij de krant als propagandistisch instrument inzette was simpel, en geheel conform de vigerende, door de Nazi's gehanteerde theorieën daaromtrent.⁷²² In *Söldner und Soldat* beschrijft hij hoe hij als redenaar – in het door hem beschreven voorbeeld ging het om een protest tegen het Young-Plan, maar de werkwijze liet zich in principe naar ieder onderwerp voegen – op Hitleriaanse wijze zijn publiek bespeelt om ze voor de nationaal-socialistische zaak te winnen: “... Nüchtern und kalt, durch Stunden hindurch, fügte ich in den Versammlungen Zahl an Zahl, und peitschte damit die erschütterten Massen auf zum

⁷²¹ We zullen een dergelijke attitude in de jaren vijftig een aantal keer bij hem terugzien. Getuigenissen daaromtrent - bijvoorbeeld Uhse's houding tijdens het proces tegen Walter Janka – zijn in overvloed aanwezig. Vgl. in dit verband ook hier weer Walter Janka (1989). *Schwierigkeiten mit der Wahrheit*, pp. 12 - 13, 36, 38, 46, 52, 90. In dit verband ook: Stephen Brockmann (2015). *The Writers' State: Constructing East German Literature, 1945-1959*. Rochester NY: Camden House, p. 260 f.

⁷²² Die werkwijze heeft Uhse niet zelf bedacht. Ze is door Adolf Hitler ontwikkeld en beschreven in *Mein Kampf*, en later door Joseph Goebbels, die gebruik maakte van de nieuwste inzichten op marketinggebied, met succes uitgewerkt. Zie de uitgangspunten ertoe in: Adolf Hitler (1933). *Mein Kampf*. München: Eher, pp. 198ff.; een toelichting op de uitwerking door de propagandamachine van de partij treffe men in: Alexander Smoltczyk (2005). “Die Propagandaschlacht”. Voor een dieper inzicht in de specifiek op het Jodendom gerichte vorm en werking van Nazipropaganda zie Jeffrey Herf (2008). *The Jewish Enemy*.

Widerstand".⁷²³ Diezelfde werkwijze – er werd in NSDAP-kringen veel aandacht besteed aan de effectiviteit van moderne propagandamiddelen - hanteerde hij in ook zijn artikelen voor de krant. Door een beperkt aantal, tot een simpel te bevatten probleem gereduceerde thema's als – inderdaad - zweepslagen te herhalen, probeerde hij de massa van het gelijk van de standpunten van het nationaal-socialisme te overtuigen.⁷²⁴ Uit het groeiende succes van de partij na 1928 blijkt, dat die methode uiterst effectief geweest is.

Niet alleen de veelvuldige herhaling werd door Uhse met kennelijk goed gevolg als propagandamiddel ingezet, ook zijn oproepen tot het bieden van weerstand tegen het republikeinse overheidsbeleid, een verzet dat hij in *Söldner und Soldat* als "dem Inhalt nach proletarisch und in seinen Formen revolutionär"⁷²⁵ karakteriseerde, moest voor weerklink onder zijn lezers zorgen. Ze moesten - naar zijn zeggen – leiden tot acties die de 'gewone' Duitser tot verzet tegen de Republiek mobiliseerden. Door die aandacht van de nationaal-socialisten voor kleinschalige kwesties, voor de problemen die het dagelijks leven met zich meebracht, een betrokkenheid waarover de - noodgedwongen meer technocratische - System-partijen nauwelijks beschikten of konden beschikken, behaalde de partij een forse leden- en stemmenwinst.⁷²⁶

Er zit echter enige ruimte tussen de thematiek die hij ons in *Söldner und Soldat* voorhoudt te hebben gehanteerd - zijn succes zou vooral het gevolg geweest zijn van die op het proletariaat gerichte boodschap – en die van de artikelen die hij voor de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* schreef, die een volledig andere lading blijken te hebben dan het protestkarakter dat hij er in het boek aan zegt te hebben gegeven.

Als we zijn artikelen voor de krant nader beschouwen, dan zien we dat hij de oorzaken van de ellende waarin Duitsland en het Duitse volk verkeerden in thematisch opzicht in een drietal categorieën onderverdeelde, dezelfde drie die de basis vormden van de klassieke dogmatiek van Hitlers nationaal-socialisme. In de eerste plaats hamert hij in de meeste van die artikelen – er is vrijwel altijd wel een Joodse boosdoener te identificeren - op de alomtegenwoordige schuld van de Joden in hun rol van het universele kwaad. Daarnaast wijst hij op een meer heterogene groep van uitbuiters – waaronder zich vanzelfsprekend ook weer de Joden bevinden – die wordt gevormd door de kapitalisten, binnenlands of internationaal, die hun rijkdom vergaard hadden of vergaarden over de rug van de minder bevoorrechte

⁷²³ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 202.

⁷²⁴ Zie ook hier Adolf Hitler (1933). *Mein Kampf*, p. 198ff, evenals Smoltczyk (2005) in *Die Marke Hitler*.

⁷²⁵ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 202.

⁷²⁶ "So schrien Strassers Zeitungen, und ich druckte es ab und meinte zu spüren, wie der Schritt der SA fester wurde, verpflichtete die neuen Mitglieder, die sich zu der kleinen Itzehoe Gruppe fanden, mit feierlichem Handschlag vor dem leuchtenden Fahmentuch". Ibid, p. 203.

Duitsers, vooral arbeiders en boeren. Medeschuldig daarbij – de derde groep - waren de democraten, zowel liberalen als sociaaldemocraten, die gemene zaak hadden gemaakt met buitenlandse staatshoofden en bankiers die middels het systeem van herstelbetalingen zorgden voor de heersende armoede, voor de voor Duitsland fatale vlucht van kapitaal naar het buitenland. Communisten en pacifisten, die de volksgemeenschap net zo goed lieten opdraaien voor de offers die hun politieke opportunisme van haar eisten, hoorden ook tot die derde groep.⁷²⁷

Uhse - door de partijleiding in München ingefluisterde - inventarisatie van de voor de Duitse ellende verantwoordelijke groepen gaf hem voldoende houvast voor het voeren van een felle hetze tegen de democratische instituties en hun protagonisten. Daarnaast hanteerde hij nog een uiterst werkzaam propaganda-instrument, de complottheorie, de verzonnen berichtgeving, als bijkomend middel ter mobilisatie van de volkswoede. In veel artikelen van zijn hand verhaalt hij van – soms uiterst ingewikkelde – intriges, complotten, die zouden zijn gesmeed door vertegenwoordigers van de in de vorige alinea omschreven groepen, die beschreven hoe de Duitsers werden geknecht en leeggezogen. Het realiteitsgehalte van hetgeen hij beweert – vaak zijn ze te karakteriseren als volslagen paranoïde – is twijfelachtig.⁷²⁸

Een handicap van de artikelen is dat zijn nationaal-socialistische interpretatie van het nieuws soms tot nogal onsamenhangende verhalen leidt, waaruit de eigenlijke gebeurtenissen maar moeilijk te ontwarren zijn. Een goed begrip van de door hem gehanteerde terminologie, van het vocabulaire dat hij ‘leent’ uit de door Hitler geconcipeerde gedachtewereld, en die onder andere is terug te vinden in *Mein Kampf* en in een aantal van diens toespraken, is nodig om de bedoeling die hij met zijn boodschap heeft te kunnen doorgronden.

c.5 *Hitlers wereldbeeld als uitgangspunt voor Uhse NS-propaganda.*

Een analyse van Hitlers denkwereld – zoals bijvoorbeeld door Sebastian Haffner is gedaan - helpt ons de mechanismen die Uhse als propaganda-instrument hanteert te begrijpen. Haffner heeft Hitlers woordgebruik in zijn *Anmerkungen zu Hitler*⁷²⁹ geïnventariseerd en seman-

⁷²⁷ De universele schuld van de Joden aan alle ellende die de Duitsers na 1918 ten deel viel is later door de Nazi's geëxtrapoleerd tot een Joodse verantwoordelijkheid voor de Tweede Wereldoorlog. Jeffrey Herf concludeert naar aanleiding van zijn onderzoek dat "... Nazi Germany saw its enemy as a conspiracy of nonequals. International Jewry stood at its center, pulling the wires that controlled their stooges, the leaders of the Soviet Union, Great Britain, and the United States. From the months preceding the beginning of the war in September 1939 up until Hitler's last days in the bunker in Berlin, the Nazi narrative presented World War II and the intent to exterminate European Jewry as components of a war of defense against an act of aggression launched, escalated, and then carried to a victorious conclusion by an immensely powerful international Jewish conspiracy"; en: "The desire for a Final Solution to the Jewish question was inseparable from the Nazi's view of the Jews as an internationally organized political power that was playing a decisive role in the events of World War II". Vgl. Jeffrey Herf (2008). *The Jewish Enemy*, p. 10f.

⁷²⁸ Deze werkwijze heeft anno heden opmerkelijk genoeg nog niet aan effectiviteit ingeboet.

⁷²⁹ Sebastian Haffner (2001) *Anmerkungen zu Hitler*, p. 95 – 96.

tisch geduid en laat zien dat in 's mans wereldbeeld een tweetal, deels complementaire elementen leidend zijn: zijn begrip van het fenomeen *Rasse*, en zijn allesoverheersende antisemitisme.⁷³⁰

Hitler gebruikte het begrip *Rasse* – om daarmee te beginnen – niet neutraal (als bijvoorbeeld in 'hondenras'), maar kwalitatief, hetgeen inhoudt dat hij er altijd een waardeoordeel aan verbond. Hij hanteerde bovendien een aantal als eclectisch te karakteriseren begrippen voor het fenomeen waarin hij er in de eerste plaats volledig aan het bestaan van andere rassen dan het blanke voorbijging: verschillen in huidskleur en dergelijke waren in zijn *Weltanschauung* niet relevant.⁷³¹ In plaats daarvan hanteerde hij binnen dat 'blanke ras' een veel fijnere rassenindeling dan gebruikelijk was: 'Germaans', 'Slavisch' en zo verder. Een *Volk* dat, te midden van andere *Völker*, binnen een dergelijke verfijning bestond (het Duitse volk als onderdeel van het Germaanse ras bijvoorbeeld) zou zich door selectie en strijd omhoog kunnen werken, haar *Rassenwert* kunnen vergroten en haar *Lebensraum* verruimen middels een *Völkerkampf*, een strijd waarin het andere volkeren overwon. Dat recht op *Lebensraum* – althans het verwerven ervan – vormde voor Hitler de aanleiding om een veroveringsoorlog – de inval in Polen als voorbode van de aanval op Rusland – in het oosten te beginnen.

Het andere deel van Hitlers rassenbegrip is te vinden in zijn antisemitisme. In de strijd tussen en Joden andere volken ging het niet om *Lebensraum*, maar om het leven zelf. De Jood zou de vijand van al die volken zijn:

Sein Endziel ist die Entnationalisierung, die Durcheinanderbastardisierung der anderen Völker, die Senkung des Rassenniveaus der Höchsten sowie die Beherrschung dieses Rassenbreies durch Ausrottung der völkischen Intelligenzen und deren Ersatz durch Angehörige des eigenen Volkes.⁷³²

De Joden waren er dus – vanuit Hitlers optiek – op uit om de gehele mensheid, om alle volken te vernietigen. Een logische en wenselijke tegenstap bestond dus in de preventieve optie dat de (niet-Joodse) mensheid zich zou verenigen om de Joden te vernietigen, in een daad

⁷³⁰ Hieruit moge blijken dat de taal, meer precies het door de Nazi's gebruikte vocabulaire, als propaganda-instrument erg belangrijk was. Verschillende bronnen wijzen daarop. Een min of meer uitputtende inventarisatie van de Nazitaal is te vinden in *Aus dem Wörterbuch des Unmenschen*, een "anti"-woordenboek, waarin "... drei Sprachkritiker dem Wortschatz, dem Satzbau und der speziellen Grammatik nachgespürt [haben], deren sich die Propagandisten des dritten Reiches bedienten, um ihre Parolen und Losungen zu verbreiten". Bron: „Betreutes Deutsch“. In: *Der Spiegel*, 35/1957, 28-8-1957. Sternberger, Dolf, Gerhard Storz und W.E. Süßkind (1986). *Aus dem Wörterbuch des Unmenschen* [nach d. erw. Ausg. 1967, 3. Aufl. 1968]. Frankfurt/M; Berlin: Ullstein. Uhsses gebruik van die taal en het effect dat hij ermee beoogde wordt duidelijk uit de citaten uit zijn artikelen die later in dit hoofdstuk gegeven worden.

⁷³¹ Aan die constatering ligt waarschijnlijk het feit ten grondslag dat Hitlers ambities vooral betrekking hadden op het Europese deel van het Euraziatische continent. Andere werelddelen, en dus anders gekleurde rassen waren daarin niet relevant.

⁷³² Haffner, *Anmerkungen*, p. 95 – 96.

van zelfverdediging. Die zelfverdediging vereiste een meedogenloze antisemitische tegenstroming tegen het Weltjudentum.⁷³³ Uhse verwoordt die noodzaak als volgt:

[D]er Antisemitismus [ist] geboren (...) aus der Notwendigkeit, die nordischen Völker⁷³⁴ zu schützen vor dem Antigermanismus der Juden, der sich in verbrecherischster Weise auf allen Gebieten menschlichen Lebens aus-
tobt.⁷³⁵

Uhse presenteert het antisemitisme hier – geheel in lijn met de door Hitler geboden ideologische basis - dus als niet meer dan een noodzakelijke reactie op het Joodse antigermanisme, waarbij hij overigens niet duidelijk maakt of de Jood, als bedreiger van alle andere volken, de vertegenwoordiger van een ras, van een volk, of van een staat is. Hitler biedt, zo stelt Haffner, daarover ook geen uitsluitsel:

Die Juden sind ihrem Wesen nach international, unfähig zur Staatsbildung. *Jüdisch* und *international* (cursief SH, gb) sind für Hitler geradezu Synonyme; alles was international ist, ist jüdisch, und in diesem Zusammenhang spricht Hitler dann sogar von einem jüdischen Staat [...]. Und daher [...] ist dieser „jüdische Staat“, das „internationale Weltjudentum“, der Feind aller übrigen Staaten, die er mit allen Mitteln gnadenlos bekämpft, außenpolitisch durch Pazifismus und Internationalismus, innenpolitisch durch Parlamentarismus und Demokratie. Alles dies sind Mittel zur Schwächung und Zerstörung des Staates, und alles ist die Erfindung der Juden, denn mit allem sind sie nur auf eines aus: die „arischen“ Völker in ihrem prächtigen Kampf um Lebensraum [...] zu stören und zu schwächen, um so ihre eigene verderbliche Weltherrschaft sicherzustellen.⁷³⁶

⁷³³ Dat Hitler wel degelijk en in een vroeg stadium over een overwogen plan tot het plegen van een volkerenmoord beschikte laat Jeffrey Herf zien in zijn *The Jewish Enemy*: “In his speech to the Reichstag on January 30, [1939], Hitler made his first unequivocal public threat to exterminate (that is, murder) – not merely to remove, deport, or defeat – “the Jewish race in Europe” in the event that international finance Jewry inside and outside Europe brought about a new world war”. Herf (2008), *The Jewish Enemy*, p. 5-6. Herf citeert Horkheimer/Adorno, die naar aanleiding van het defensieve aspect dat Hitler aan zijn vernietigingsplannen voor wat betreft het Jodendom stelden (in 1944) dat de “... blind murderer has always seen his victim as a persecutor against whom he must defend himself”. Hitlers hierboven genoemde uitspraken zijn terug te vinden in de Reichstagsprotokolle 1939/42,1. Url: www.reichstagsprotokolle.de/Blatt2_n4_bsb00000613_00019.html, stand 24-10-2019.

⁷³⁴ De hier door Uhse ten tonele gevoerde *nordische Völker* maken duidelijk waarom de NSDAP zich in Sleeswijk-Holstein zich zo nadrukkelijk op de boeren als potentiële partijleden richtte, en de racistische implicatie die daarachter schuilging. De latere *Reichsleiter* en *SS-Gruppenführer* Richard Darré onderbouwt die verwantschap: “Darré [...] verfolgte [...] eine eigene Linie, als er den Gegensatz zwischen wertvollen und minderwertigen Rassen mit dem zwischen Bauern und Nomaden gleichsetzte, und die These vertrat, dass sich die nordische Rasse von ‘einem Siedlerdasein des Laubwaldgebietes von Mitteleuropa ableite, die ostische Rasse dagegen von schmarotzenden Nomaden irgendwo aus Asien’”. Breuer, Stefan (2010), p. 274, cit. Richard W. Darré (1929). *Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse*. München: Lehmann, p. 259, 276.

⁷³⁵ B.U., „Der Rassenkampf in Palästina“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 204, 30-8-1929, 1. Beilage.

⁷³⁶ Haffner (2001), *Anmerkungen*, p. 98.

Haffner laat met die woorden zien dat de Republiek van Weimar, de in beginsel vreedzame, op globale betrekkingen op gebied van economie en handel gerichte parlementaire democratie, voor de nationaal-socialisten – met Hitlers vijandbeelden als leidraad voor hun Weltanschauung – een materialisatie vormde van alle bedreigingen die het Weltjudentum voor het Duitse volk in petto had. Uhse stelt het als volgt:

Die jüdische Rasse, die sich, artfremd, in das deutsche Volk durch ihren Händlergeist hineingefressen hat und zuerst sich auf dem geschäftlichen Gebiet durch die *Bedenkenlosigkeit ihrer Methoden* (cursief BU, gb) durch die *Brutalität ihres Vorgehens im Rahmen des kapitalistischen Zeitalters* (id.) durchsetzte, riß dann auch die *politische* (id.) Führung an sich und schließlich nun – nicht die geistige Führung, aber die *Führung der geistigen Ver-seuchung der Völker* (id.). Auf kulturellem Gebiet vor allem führt das Judentum einen entscheidenden Kampf gegen das eigene Artwesen des deutschen Volkes, nachdem es auf wirtschaftlichem Gebiet sich die Macht angeeignet hat und die politische Unterjochung des deutschen Volkes mitbetrieb.⁷³⁷

Antisemitisme speelt in Uhses bijdragen aan de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* dus, als uitdrukking van een volgens hem kennelijk volslagen legitiem verzet tegen het Weltjudentum en de democratische staat, een belangrijke rol. Hij hanteerde in zijn publicaties de standaard werkwijze van de nationaal-socialistische propaganda: het consequent toerekenen van de negatieve aspecten van hetgeen hij als journalist in de wereld waarnam aan de wijdvertakte invloed van het Weltjudentum, een door de Joden als hoofdrolspelers ontwikkeld en georkestreerd netwerk van intriges, opgezet met het doel het Duitse volk economisch uit te mergelen en genetisch te degenereren. In instrumenteel opzicht manifesteerde dat Joodse netwerk zich binnenlands vooral in overheidsorganen, in de hoeders van de parlementaire democratie (mede in stand gehouden door de verjüdete sociaaldemocraten) en in de jüdische *Asphaltpresse*, en, außenpolitisch, in de jüdische *Großbanken* (als uitvoeringsorganen van het kapitalisme van de internationale Hochfinanz) en in het door de verfoeide liberale Feindmächte over Duitsland afgeroepen Diktat van Versailles en de daarmee samenhangende herstelbetalingen. Zoals later zal blijken zijn alle andere gevaren die Duitslands voortbestaan in de ogen van de Nazi's bedreigden van die basiselementen afgeleid.

Laten we, voor we ons richten op de gebeurtenissen die Uhse als Nazi-propagandist en -journalist achtereenvolgens heeft beschreven in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* en *Söldner und Soldat*, eens aan de hand van een aantal citaten kijken hoe Uhse de nationaal-socialistische propaganda vorm heeft gegeven, en in welke mate hij daarmee een bijdrage

⁷³⁷ B.U., „Der Rassenkampf in Palästina“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 204, 30-8-1929, 1. Beilage.

heeft geleverd aan de acceptatie en de groei van de NSDAP in Sleeswijk-Holstein. Zijn standpunten met betrekking tot de alomtegenwoordige schuld van de Joden aan de Duitse ondergang zijn eenvoudig waar te nemen, en het door hem gesuggereerde netwerk waaruit zou moeten blijken dat zij de hand hebben gehad in alle rampspoed die de wereld getroffen blijkt wijdvertakt:

Als gefährlichste und uns am feindlichsten gegenüberstehenden Kraft [...] nennen wir das internationale Judentum, das mit der Gewalt des zusammen-gewucherten Geldes die Versklavung der Völker betreibt.⁷³⁸

Wir müssen die jüdische Sklavenketten von uns werfen [...] Es waren schon damals rassenfremde Elemente die Treiber [...]. [In Amerika] regiert das internationale Kapital – die Judenbanken. Dort sind die Farmer von Banken abhängig. [...] Die Zinsen sind Hauptsache.⁷³⁹

Die Annahme der Enteignungsgesetze des österreichischen Juden Hilferding, [...] und die hervorstechenden Pariser Verhandlungen, bei denen die amerikanisch-jüdische Hochfinanz Deutschland die Zwangsjacke modernster wirtschaftlicher Ausbeutung unterziehen will [...], sehr zur Freude des internationalen Judentums, das damit freie Hand hat, mit Deutschland so zu handeln wie es ihm paßt.⁷⁴⁰

... daß das deutsche Volk bis zur Grenze des Möglichen ausgepreßt ist. Ausgepreßt in gemeinsamen Zusammenarbeiten des jüdischen Ministers mit dem Beauftragten des jüdischen Großkapitals, dem Reparationsagenten Parker Gilbert.⁷⁴¹

Der Jude hatte seinen Hand im Spiel. Mit unglaublicher Geschicklichkeit gelang es, um die [marxistische] Bewegung in seine Hand zu bekommen. Er hetzte die unzufriedene Arbeiterschaft auf, und benutzte sie. Den raffinierten Rednerkünsten von Trotski, Lenin und anderen glückte es dann in den entscheidenden Stunde auch die Bauernbewegung in ihre Netze zu führen. Damit war das Spiel gewonnen. Die Sowjetregierung, der Jude, herrschte im Lande...⁷⁴²

... gelang es dem Kommunismus durch raffinierte Propaganda, welche von den jüdischen Machthabern in Moskau mit reichlichen Geldmitteln unterstützt wurden, drei Millionen Stimmen auf sich zu vereinigen.⁷⁴³

⁷³⁸ B.U. „Der 10. Januar“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 8, 11-1-1929.

⁷³⁹ Z.n. „Große Landvolkversammlung in Itzehoe. Hamkens spricht“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 30, 6-2-1929.

⁷⁴⁰ B.U., „Politische Wochenübersicht“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 34, 10-2-1929.

⁷⁴¹ B.U., „Politische Wochenschau“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 22, 27-1-1929.

⁷⁴² B.U. „Bauer und Arbeiter“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 15, 19-1-1929.

⁷⁴³ B.U. „Der schwarze Mann“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 24, 30-1-1929.

Die Sozialdemokratie ist Instrument des Kapitalismus geworden. Sie ist der Dolch den das jüdische Finanzkapital in den Rücken des deutschen Arbeiters fahren läßt.⁷⁴⁴

... diese Politik, deren Sinn die Enteignung aller deutschen Wertbesitzes zugunsten des Judentums war ...⁷⁴⁵

Niet alleen de binnen- en buitenlandse politiek zouden volgens Uhse volledig in Joodse handen zijn; ook de kranten – uit zijn opsomming blijkt hij het vooral te hebben gemunt op de democratische pers - die een belangrijke rol hadden in de meningsvorming, vormden een instrument in de Joodse propaganda:

Wenn man in Deutschland von der jüdischen Presse spricht, deren planmäßige Arbeit auf die Vernichtung unseres Volkes gerichtet ist, dann pflegt neben der „Frankfurter“ und der „Vossischen Zeitung“ das „Berliner Tageblatt“ stets rühmend erwähnt zu werden. Das „Berliner Tageblatt“ erscheint im Verlag Rudolf Mosse, uns ist ein typisches Erzeugnis der jüdischen Asphaltpresse. [...] Das „Berliner Tageblatt“ ist diktiert von den Börseninteressen der jüdischen Hochfinanz, und sieht seine besondere Aufgabe in der Zersetzung der deutschen Kultur.⁷⁴⁶

Uhse's paranoïde antisemitisme beperkt zich echter niet tot insinuaties die de kwalijke invloed van het Jodendom op het leven in Duitsland. Hij verschaft zijn lezerschare – soms zijn het complexe intriges – ook inzicht in de wijze waarop het Joodse kapitalisme de recente wereldgeschiedenis, en in het bijzonder het verloop van de oorlog en de gevolgen ervan, met succes naar haar hand heeft weten te zetten. Zijn nationaal-socialistische visie op de gebeurtenissen moet, ruim tien jaar na de afloop van de oorlog en de revolutionaire roerissen die erop volgden, zeker onder de lager opgeleide Duitsers, aan wie door een gebrek aan educatie en informatie een objectiever versie van de gebeurtenissen voorbijgegaan was, een *Aha-Erlebnis* hebben betekend:

J.P. Morgan⁷⁴⁷ ist wohl der reichste Mann der Welt. Er hat sich seinen Reichtum nie erarbeiten müssen. Als Sohn eines jüdischen Bankiers⁷⁴⁸ konnte er im Jahre 1913 die Bank übernehmen und machte sie, durch ge-

⁷⁴⁴ B.U. „Gilbert und die Metallarbeiter“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 7, 10-1-1929.

⁷⁴⁵ B.U. „Bauer in Not“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 6, 9-1-1929.

⁷⁴⁶ Christian. „Das „Berliner Tageblatt“ und wir. Man hetzt den Staatsanwaltschaft auf uns“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 12, 16-1-1929.

⁷⁴⁷ J.P. Morgan Jr. (1867 - 1943), die in 1913 het banken- en zakenimperium van zijn vader had geërfd, was gedurende de oorlog een belangrijk financier van de landen van de Entente. Hij verstreekte onder meer een lening van \$ 500 miljoen aan Frankrijk en Engeland. Bron: www.jpmorgan.com. Uhse's veronderstelling dat Morgan een beslissende invloed heeft gehad op de politieke besluitvorming rond het begin van de oorlog is onjuist (de eerste militaire stappen in de oorlog werden tenslotte door Duitsland gezet; de landen van de Entente reageerden daar slechts op).

⁷⁴⁸ De veronderstelling dat Morgan Joods zou zijn is, voor zover is na te gaan, onjuist.

wagte Spekulationen zu dem, was sie heute ist. [...] Nie in seinem Leben hat Morgan produktive Arbeit geleistet. [...] So wurde Morgan zum Oberhäuptling jener Börsenbanditen die von der amerikanischen Wallstreet aus die Geschichte der Völker zu lenken begannen. Morgan steckte riesige Gelder in die französische Stahlindustrie, die vollkommen unter seinem Einfluß geriet, um mit ihr den Kampf gegen die deutsche Industrie zu führen. So wurde er zu einem bestimmenden Faktor der französischen Politik. Er war es, der letzten Ende Frankreich zum Kriege drängte, um die ihm unangenehme deutsche Konkurrenz zu vernichten.⁷⁴⁹ Nach dem Ende des Krieges schien das Geschäft für die Firma Morgan abgeschlossen. Als die Konkurrenz durch das jüdische Bankhaus Warburg mit Deutschland in Verbindung trat, finanzierte Morgan den Ruhreinbruch Frankreichs, mit der ausgesprochenen Absicht, hier den letzten Schlag gegen die deutsche Eisen- und Stahlindustrie zu führen. [...] Das Verhältnis zwischen dem Bankjuden Morgan und dem französischen Staat ist kennzeichnend für die Herrschaft des jüdischen Börsenkapitals über die Demokratien von heute.⁷⁵⁰

Uhse wijst de invloed die Morgan – die door de Nazi's veelvuldig en met graagte de Zwarte Piet krijgt toegespeeld – op de Franse politiek uitoefent dus aan als oorzaak voor de ondergang van de Duitse staalindustrie, als een Frans-Joods complot. Hij gaat echter nog verder door de man te verwijten de oorlog als een zakelijke onderneming – een winstgevende – te hebben gerund:

Seit Morgan im Kriege, und zwar im Jahre 1915, die erste Anleihe für England und Frankreich finanziert hat, ist sein Einfluß in den Vereinigten Staaten wie auch in Europa lawinenartig gestiegen. [...] Das Interesse Amerikas am Kriege steigerte sich mehr und mehr durch die von Morgan vermittelte finanzielle Beteiligung. Eines Tages war die Saat reif: Amerika trat in den Krieg ein, nicht um Englands oder Frankreichs Willen, sondern um die Anleihen des Hauses Morgan zu retten. Man steckte nochmals viel Geld in das Geschäft, viel Geld und einige hunderttausend Menschenleben. Der Schlag glückte. Die Völker jubelten vom Siege und das Bankhaus Morgan sprach von einem gewinnbringenden Geschäft. Frankreich war finanziell an die Firma Morgan vollkommen ausgeliefert, und Deutschland wurde es durch den „Friedensvertrag“ und die folgenden Vereinbarungen.⁷⁵¹

Bovenstaande voorbeelden laten zien dat Uhse zich in elk geval in de eerste tien maanden van zijn hoofdredacteurschap heeft geprofileerd als meedogenloos antisemiet, die er niet voor terugschrok om, met een stemmen- en ledenwinst voor de NSDAP voor ogen, allerlei

⁷⁴⁹ De hier door Uhse getrokken conclusie lijkt – afgezien van het feit dat hij veronderstelt dat Frankrijk Duitsland de oorlog heeft ingetrokken, het omgekeerde was het geval – onjuist. De oorlog moet voor de Duitse staalindustrie een buitengewoon profijtelijke onderneming zijn geweest. Het feit dat Uhse in één artikel ons een complete reeks verzinsels presenteert maakt ons duidelijk dat hij de krant overduidelijk als propaganda-instrument beschouwt.

⁷⁵⁰ B.U., „Die Diktatur der Hochfinanz“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 12, 16-1-1929.

⁷⁵¹ B.U., „Morgan und die Bibel“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 38, 15-2-1929.

verzonnen en verdraaide feiten als waar te presenteren, flauwekulverhalen, die zonder twijfel hebben bijgedragen aan de ondergang van de democratische Republiek en aan de dood van honderdduizenden. Die houding maakt dat hij, ongeacht of hij zich die houding uit principiële overwegingen of voor de bühne aanmat, tot *Trittbrettfahrer* van een verwerpelijk – en spijtig genoeg succesvol – regime te bestempelen is.

Het feit dat hij zich met zoveel energie tegen de democratische instituties en de – al dan niet veronderstelde – Joodse regisseurs van het politieke en economische leven keerde maakt het des te opmerkelijker, dat hij vrijwel van de ene op de andere dag, gedurende de laatste weken van oktober 1929, van toon verandert.⁷⁵² Zijn bijdragen aan de krant verliezen dan ineens hun grove toonzetting, en Uhse houdt op zich te profileren als propagandist van een vulgair-populistisch primitivisme.

In de artikelen die na medio oktober zijn verschenen verdwijnen het bijvoeglijk naamwoord jüdisch en verwijzingen naar het (Welt)Judentum in enkele weken tijd vrijwel geheel. Hij heeft het predicaat “jüdisch” het langst en meest consequent volgehouden op momenten dat Finanzminister Hilferding (1877-1941) ter sprake kwam,⁷⁵³ die hij vrijwel zonder uitzondering als “der (österreichische) Jude Hilferding”, “der jüdische Sozialdemokrat Hilferding”, of welke verwijzing naar ’s mans vermeende afkomst hij op welk moment dan ook van toepassing achtte, noemde.⁷⁵⁴

Na de bewuste aflevering van de rubriek *Politik der Woche*, die op 20 oktober 1929 verscheen, heeft hij de woorden Jude, jüdisch of daarmee vergelijkbare, nog maar uiterst sporadisch gebruikt. In het licht van de eerder geciteerde passages, die kond doen van een min of meer ongebreideld antisemitisme, is dat op zijn zachtst gezegd merkwaardig. Om een voorbeeld te geven van die andere toonzetting: we lezen met enige verbazing het artikel “Die große Sache”, dat hij iets meer dan een week na zijn laatste uitbarsting tegen Hilferding, op 31 oktober publiceert, en dat de potentie heeft een reeks felle beschuldigingen aan

⁷⁵² Die cesuur is, hoewel de verandering niet van de ene op de andere dag is waar te nemen, vrij scherp af te bakenen. De schrijver dezes houdt zich overigens het recht voor om het gebruik van de woorden *Jude* of *jüdisch*, anders dan ter aanduiding, volledig zonder (impliciete) waardeoordelen, van (vertegenwoordigers van) de religieuze of ethnische groep die dat predicaat zegt te willen dragen, te beschouwen als racistisch.

⁷⁵³ Uhse heeft het over de “Herrschaft des sozialdemokratischen jüdischen Finanzministers Hilferding”. De arts en econoom Hilferding (SPD), die tijdig uit Duitsland ontsnapt was maar de Nazi’s toch nog in handen viel. Hij stierf in handen van de Gestapo in 1941.

⁷⁵⁴ De laatste maal dat een dergelijke typering van Hilferding is aangetroffen was op 20 oktober 1929. B.U. „Politik der Woche“, In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 248, 20-10-1929. Uhse’s verontwaardiging wordt in dit artikel trouwens aangewakkerd door de dreigende verkoop van de Duitse lucifermonopolist aan een Zweedse trust, waardoor een prijsverhoging van lucifers dreigt. Een “unerhörte Ungerechtigkeit”, die trouwens volledig uit de koker der sociaaldemocraten afkomstig is...

het adres van het Weltjudentum en haar paladijnen te bevatten, maar waarin we niets anders aantreffen dan een paar brave richtlijnen voor de oprechte nationaal-socialist:

Es ist amüsant zu beobachten wie sich in solchen Fällen das Bild der Welt verschiebt, wie die wahrhaft großen Dingen klein und fern am Horizont verschwinden und die Nichtigkeiten der Kirchturmpolitik zu [kolossaler] Größe anschwellen. [...] Der Grundgedanke des Nationalsozialismus, der das Schicksal des Volkes allen anderen voranstellt, läßt das unschöne und unerfreuliche, ja das volksschädigende solchen Verhaltens erkennen. Es bewährt die nationalsozialistische Bewegung vor einem Absinken in solcherlei kleinlichen Streit und bewahrt den Willen seiner Kämpfer und die entschlossene Kraft der Bewegung für seine wahrhaft großen Aufgaben, aus denen allein der Nationalsozialismus seine Existenzberechtigung nimmt. Pflicht jedes Nationalsozialisten ist es, jederzeit in sich das Bewußtsein der großen Sache wach zu halten, den er dient. Auf diese große Sache allein kommt es an, alles andere ist gleichgültig.⁷⁵⁵

Geen spoor is meer te vinden van het agressieve antisemitisme dat Uhse eerdere bijdragen aan de krant bevatten. De reden voor de ommekeer is onduidelijk en waarschijnlijk niet te achterhalen.⁷⁵⁶ In de periode waarin zij plaatsvond is weliswaar sprake geweest van een aantal gebeurtenissen die van belang waren voor de nieuwsgaring – het overlijden van Gustav Stresemann op 3 oktober en de beurskrach in New York die zijn aanvang nam op 24 oktober – maar het is onwaarschijnlijk dat Uhse zich daardoor tot een radicale mentaliteitsverandering heeft laten verleiden.⁷⁵⁷

Kay Dohnke zoekt een mogelijke verklaring voor Uhse's antisemitische furie, die in dit onderzoek als bijvangst beschouwd kan worden, eerder in een poging van de kant van Uhse zich naar zijn opdrachtgevers toe als toegewijde Hauptschriftleiter te consolideren, wat gezien de toon van de artikelen die hij in deze periode elders publiceerde – zoals die in de *Nationalsozialistische Briefe* en in *Widerstand*, die respectievelijk door de Strassers en de nationaalbol-sjewist Ernst Niekisch werden beheerd, waarin in het geheel geen sprake is van enig antisemitisch taalgebruik – een voor de hand liggende conclusie zou kunnen zijn.⁷⁵⁸ Met die con-

⁷⁵⁵ Christian. „Die große Sache“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 257, 31-10-1929.

⁷⁵⁶ Antisemitische uitingen verdwijnen niet volledig uit de krant. Eind 1929 is er in de *SHTz* nog een artikel opgenomen, waarin sprake is van „der Berliner Jude Jacques Papenheim“, en van „der Vertreter dieser Rasse“. Het is van de hand van Eike von Repkow, een in de *SHTz* enkele malen gebruikt pseudoniem. Niet zeker is, of het pseudoniem en dus het artikel van de hand van Uhse is. Eike von Repkow. „Vom Rechte, mit uns geboren“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 304, 28-12-1929. Ook in latere uitgaven van de krant komen we nog incidenteel verwijzingen naar Joodse actoren in de politiek tegen.

⁷⁵⁷ Uhse wijdt een kolom aan de kennelijk door hem niet al te zeer betreurde Gustav Stresemann; hij spreekt daarin vooral in laetdunkende zin over hem, en windt zich op over een mogelijke opvolger. Thomas Moore. „Politik der Woche“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 236, 6-10-1929.

⁷⁵⁸ Dohnke zegt dienaangaande dat Uhse „den Antisemitismus zunächst gepflegt [hat], um in den entsprechend ausgerichteten Medien Texte platzieren zu können. Als er sich seiner Position sicher war (oder darauf keinen

statering kunnen we vaststellen dat een zekere mate van opportunisme een onvervreemdbaar onderdeel van Uhse's persoonlijkheid lijkt te zijn geweest.

Als we zijn antisemitische uitspattingen inderdaad als een onverwachte en onaangename bijvangst van dit onderzoek beschouwen, en we terugkeren naar de kern ervan, het achterhalen van de redenen van zijn overstap naar het communisme waarvan de eerste voortekenen zich in deze maanden aftekenen, dan ontdekken we dat die drijfveren niet zozeer schuilgaan in zijn beschouwingen omtrent de 'grote' politiek, maar veel eerder zijn terug te vinden in zijn verslagen van rechtszaken en demonstraties, kortom, in de beschrijvingen van actuele, locale kwesties, die overwegend 'kleinschalig leed', en dan vooral boerenleed tot onderwerp hebben. Daarin zien we zijn eerste sympathiebetuigingen jegens de boerenstand, en zijn oproepen aan de overheid tot een grotere betrokkenheid bij de oorzaken van de armoede en ellende die de groep teisterden. Van een duidelijke neiging richting het communisme is in deze dagen echter nog geen sprake.

Van de Landvolkbeweging – met een aantal representanten daarvan onderhield hij vriendschappelijke betrekkingen - keerde hij zich af op het moment dat die begon met het plegen van bomaanslagen op overheidsgebouwen en tegen ambtenaren. Hoewel hij als verdachte aan medeplichtigheid eraan enige weken in *Untersuchungshaft* heeft gezeten, heeft hij het middel waarmee de boeren hun gelijk dachten te kunnen halen overeenkomstig de officiële lijn van de NSDAP consequent van de hand gewezen.⁷⁵⁹ Zoals gezegd waren de boeren waarmee hij in dit stadium omging overwegend vermogend, en wars van iedere communistische invloed in de agrarische sector. Geleidelijk krijgt Uhse echter oog voor de arme boeren en de landarbeiders en knechten, het structureel onderbetaalde en vrijwel rechteloze agrarische proletariaat, en stemt zijn Duitse socialisme op die groep af. Die koerswijziging veroorzaakt een afstand tussen hem en zijn oude makkers, de welgesteldere boeren waarmee hij in de eerste maanden van zijn Itzehoeër carrière optrok. Het door hem in diverse autobiografische documenten gestelde, dat juist de Landvolkbeweging hem ertoe heeft aangezet zijn heil te zoeken bij de communisten, klopt dus niet.

In het hiernavolgende hoofdstuk zal aan de hand van een aantal van die gebeurtenissen worden ingegaan die Uhse heeft verslagen in zijn krant, en die wijzen op een groeiende sympathie voor de underdogs van de agrarische sector, de kleine boertjes en de 'loonsla-

Wert mehr legte?), hat er den Antisemitismus-Regler zurückgefahren. Damals schien bereits das Wort "Publish or perish" zu gelten - zur Kenntnis genommen wurde nur, wer in den einschlägigen (rechten/konservativen/reaktionären) Medien am Diskurs teilhatte". Kay Dohke in een e-mail aan gb, 15-8-2017. Uhse's stellingname zou volgens die redenering (wederom) weinig principieel lijken.

⁷⁵⁹ "Aber Hitler wehrte ab: "Wir sind eine legale Partei. Wir werden die Republik mit ihren eigenen Waffen schlagen. Wir brauchen die Gewalt nicht. Noch nicht ..."". *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 194.

ven'. In dit stadium is nog onbekend wat zijn drijfveren waren om ineens te gaan werven voor de KPD. In de eerdergenoemde autobiografieën wijt hij het aan de uitnodiging die de communist Ernst Putz hem had gedaan.

d. Uhse in Itzehoe: getuigenissen

Uhse's verblijf in Itzehoe werd dus gekenmerkt door een aantal voor de NSDAP en voor hem persoonlijk – als min of meer vooraanstaand lid van de lokale partijorganisatie en als journalist-redacteur van een Nazikrant – belangrijke voorvallen, die zich allemaal afspeelden gedurende een periode van enkele maanden, van maart 1929 tot de zomer van 1930, en die zo vrijwel samenvielen met zijn dienstverband bij de krant.

Hij had zijn aanstelling tot Hauptschriftleiter koud in zijn zak – twee maanden slechts – toen in maart 1929, deels onder zijn leiding, de *Wöhrdener Blutnacht* plaatsvond.⁷⁶⁰ Die gebeurtenis zou, door het feit dat het een confrontatie betrof tussen de twee politieke uitersten en bovendien elkaars fanatiekste tegenstanders, breed in de pers worden uitgemeten, en door de erop volgende rechtzaken een nasleep krijgen van bijna een jaar. De confrontatie zou door al die publiciteit bovendien grote gevolgen krijgen voor de indeling van het politieke landschap van Sleeswijk-Holstein, en in feite van heel Duitsland. Vervolgens zou hij getuige zijn van de “Beidenflether Prozesse” in april van dat jaar, en van het begin van de luidruchtige opstand van de Landvolkbewegung die vanaf eind mei van zich deed spreken, en die leidde tot acties, die over de hele wereld verbazing zouden wekken (en die hem zelf voor enige weken in de gevangenis zouden doen belanden).

Daarnaast, of eigenlijk parallel daaraan, was hij door zijn publicaties en propaganda-arbeid de regionale spil geworden in het verzet tegen het Young-plan, dat een regeling ter voldoening van de herstelbetalingen door Duitsland beoogde, en dat begin maart 1930 door de Reichstag werd aangenomen.

Om Uhse's ontwikkeling van agressief-nationalistische Nazipublicist tot communist, die in deze paar maanden haar beslag vond, te kunnen begrijpen is het noodzakelijk om zijn woorden en daden uit juist deze periode nader te beschouwen. We treffen die getuigenissen van zijn betrokkenheid niet alleen in zijn artikelen in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, maar ook in een aantal door het Kampfverlag uitgegeven periodieken, en in *Söldner und Soldat*. Een hoeveelheid al dan niet contemporaine secundaire bronnen – waarin de nationaal-socialistische lezing domineert, maar waar daarnaast nog voldoende ‘democratische’ tegengeluiden klinken – maken het ons mogelijk zijn woorden te toetsen.

⁷⁶⁰ Een ander voorval, het uitroepen van de *Steinburger Nothilfe*, een door de boeren opgezet boerenhulpprogramma, op 4 maart 1929, een feit dat eveneens van belang is geweest in de geschiedenis van Sleeswijk-Holstein, wordt hier niet besproken.

In chronologische volgorde zien we zich de volgende gebeurtenissen voordoen.

d.1 De Wöhrdener Blutnacht, 7 maart 1929.

De Wöhrdener Blutnacht, een ongeveer anderhalve minuut durende⁷⁶¹ veldslag tussen communisten en een aantal SA-afdelingen uit omliggende gemeenten in het plaatsje van die naam op de avond van 7 maart 1929, waarbij een drietal doden en een stuk of dertig gewonden vielen, was een gebeurtenis die door de NSDAP was geprovoceerd, en die door haar in electoraal opzicht op grootse wijze werd uitgebuit.⁷⁶² Allereerst geldt de overtuiging dat het voorval, dankzij de slachtofferrol waarin de partij zich publicitair wist te manoeuvreren, heeft geleid tot haar doorbraak in Sleeswijk-Holstein.⁷⁶³ Uhse was bij de schermutselingen betrokken als gedoodverfd Ortsgruppenleiter van de NSDAP – hij zou binnen enkele weken de op het moment van de vechtpartij de nog in die functie vigerende Pg. Gängler opvolgen - en kan in die rol als ‘opdrachtgever’ van der Itzehoeër SA beschouwd worden.

Wöhrden, een ten noordwesten van Itzehoe in de buurt van het marktstadje Heide gelegen gehucht, kende in de Weimarjaren een relatief arme bevolking; het werd goeddeels bewoond door arbeiders en boerenknechten, die op het moment waarvan we hier spreken weinig belangstelling hadden voor het nationaal-socialisme. Noch met de Nazi's, noch met de Landvolkbewegung, noch met de communisten konden ze door een deur. Uhse beschrijft dorp en bewoners in *Söldner und Soldat* als armoedig:

Viele kleine Leute wohnten in den niedrigen Hütten der schamhaft hinter der Kirche verborgenen Gasse. Sie dienten als Knechte bei den Bauern oder hatten in den Fabriken in Heide sich ihr Brot erworben. Jetzt waren die meisten arbeitslos. [...] Die Arbeiter in Wöhrden waren Kommunisten.⁷⁶⁴ Die großmächtigen Bauern gehörten der Landvolkbewegung an.⁷⁶⁵

Hoewel – of juist omdat - de NSDAP in het dorp niet veel te vertellen had heeft ze verschillende pogingen gedaan om er middels een reeks van provocaties voet aan de grond te krij-

⁷⁶¹ Zo meldt Uhse ons. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 185 - 186.

⁷⁶² Zie in dit verband o.a. Stoltenberg, p. 147. Zie ook hoofdstuk 2.a van deze dissertatie.

⁷⁶³ Dohnke noemt het voorval “eines der Schlüsselereignisse der politischen Gewaltanwendung”. Kay Dohnke (1989). Michelle LeBars, Le mouvement paysan dans le Schleswig-Holstein 1928-1932. In: *Arbitrium*, (1989), Vol.7(2), pp. 234 - 235. Berlin/New York: De Gruyter.

⁷⁶⁴ Uhse lijkt het in dit citaat, dat afkomstig is uit *Söldner und Soldat*, – bewust of onbewust - bij het verkeerde eind te hebben. In de gemeenteraad van Wöhrden bestond een meerderheid van SPD- of met die partij sympathiserende vertegenwoordigers. Er had slechts één communist zitting in de raad, van 1929 - 1933. Helmut Ploog (2016). *Blutnacht von Wöhrden*. Bron: http://www.dithmarschen-wiki.de/Blutnacht_von_W%C3%B6hrden, stand 28-10-2019. De communisten waarmee de SA op de vuist ging stonden onder aanvoering van Christian Heuck en waren grotendeels afkomstig uit Heide. <http://www.woehrdenerblutnacht.de/geschichte/woehrdenerblutnacht>, stand 28-10-2019.

⁷⁶⁵ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 180.

gen.⁷⁶⁶ De autoriteiten waren daardoor op hun hoede en hielden, voor wat betreft de openbare orde en dan vooral waar het de nationaal-socialisten aanging, de vinger aan de pols. Wat uiteindelijk heeft geleid tot de fatale vechtpartij – fataal voor een aantal betrokkenen, maar uiteindelijk ook voor de aanhang van de democratische partijen en de KPD, die in de Kreis Süderdithmarschen, waaronder Wöhrden ressorteerde, na maart 1929 decimeerde ten gunste van de NSDAP – is niet volledig duidelijk.⁷⁶⁷ De gebeurtenis is door de NSDAP publicitair uitgebuit (onder meer door de uitgave van een boekje met de voor de hand liggende titel *Die Blutnacht von Wöhrden und ihre Folgen*, dat binnen korte tijd was uitverkocht)⁷⁶⁸ waardoor de nationaal-socialistische lezing van de gebeurtenissen ook op dit moment nog dominant in de beschikbare documentatie aanwezig is. Proberen we de essentie van de aanleiding tot de vechtpartij en de reden van het publicitair succes dat de NSDAP eruit heeft weten te slaan uit de ons bekende feiten te destilleren, dan zien we een reeks van elkaar opvolgende gebeurtenissen die tot de confrontatie aanleiding hebben gegeven.

Het politieke verschil van inzicht dat tussen KPD en NSDAP bestond had al eerder tot schermutselingen geleid, waarbij de Nazi's het onderspit hadden gedolven. Tijdens eerdere vechtpartijen die in Wöhrden en omgeving hadden plaatsgevonden had de SA klappen opgelopen, de laatste keer tijdens een vergadering van een aantal Wöhrdener boeren op 18 februari 1929,⁷⁶⁹ waar ze door een groep communisten onder leiding van Christian Heuck (1892-1934)⁷⁷⁰ in elkaar geslagen waren toen ze met een man of twaalf een bijeenkomst van een groep boeren in een plaatselijk café bezochten.⁷⁷¹ Uhse heeft geprobeerd aan de aanwezigheid van de SA op die vergadering een zekere legitimiteit te geven door te beweren dat ze er naartoe getrokken waren om hun ongenoegen kenbaar te maken over de oprichting

⁷⁶⁶ Verschillende bronnen melden confrontaties in oktober 1928 en op 18 februari 1929. Uhse somt ze op in „Morgen Wöhrdener Prozeß“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 35, 10-2-1930.

⁷⁶⁷ Omland (2009), *Gegen das System*, Tabelle 2, p. 31 en Karte 3, p. 41. Tevens p. 40 f. Uit de tabel blijkt dat er na de Reichtagsverkiezingen van mei 1928 een sterke polarisatie waarneembaar is, waardoor de middenpartijen veel terrein prijsgeven ten gunste van KPD (van 6 naar 9 %; 1932: 10%) en vooral NSDAP (van 3 naar 22%; 1932: 44%). Alleen de SPD is min of meer stabiel op ongeveer 25% van de stemmen.

⁷⁶⁸ In de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 95, 23-4-1929 staat een advertentie waarin de tweede druk van het boekje wordt aangekondigd: „Das politische Buch des Tages: *Die Blutnacht von Wöhrden*, erscheint demnächst in neuer Auflage. Die ersten Riesenaufgabe fand reißenden Absatz, sodaß ein großer Teil der Bestellungen für die zweite Auflage zurückgestellt werden mußte“. Het werd uitgegeven door het *Buchvertrieb* van de krant zelf, en kostte dertig *Pfennige*.

⁷⁶⁹ Het treffen in Wöhrden op de 18^e was niet het eerste geweest; (overigens zijn de bronnen niet eenduidig over deze datum; sommigen spreken van de 17^e (een zondag, niet waarschijnlijk dus) anderen weer van de 28ste; de 18^e is het meest voor de hand liggend, ook omdat Uhse die datum in een artikel in de krant vermeldt; zie in dit verband: Christian. „Mordüberfall in Wöhrden. Der Bericht der S.A.“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 58, 10-3-1929, p-1-) In oktober 1928 was een troep communisten, eveneens onder leiding van Christian Heuck, die een nationaal-socialistische bijeenkomst was binnengedrongen, al slaags geraakt met de Nazi's. Vgl. http://www.dithmarschen-wiki.de/Blutnacht_von_W%C3%B6hrden, stand 28-10-2019.

⁷⁷⁰ Uhse zal later met Heuck in contact komen. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 300.

⁷⁷¹ B.U. „Morgen Wöhrdener Prozeß“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 35, 10-2-1930.

van een *Wachvereinigung*, een soort *Heimwehr*⁷⁷² – het thema van de avond was “Brauchen wir eine Schutztruppe”⁷⁷³ - maar in feite kan hun bezoek als een provocatie worden uitgelegd. Op de vergadering waren ook een stuk of vijftig communisten aanwezig, die zich, nadat er enkele onvriendelijkheden waren uitgewisseld en men de respectievelijke strijdliederen had aangeheven, onder aanvoering van Heuck⁷⁷⁴ op de Nazi's stortten en hen op de vlucht joegen, waarbij enkele gewonden vielen.⁷⁷⁵

Een ooggetuige, een SA-man, verhaalde in 1997 van de gebeurtenissen: “Wir saßen gleich vorn an der Theke und die Kommunisten im Kleinen Saal. Ihr Anführer Christian Heuck aus Wesselbüren beschimpfte den Redner⁷⁷⁶ und stimmte dann die Internationale an”.⁷⁷⁷ Het liep al snel uit de hand: “Durch diese Provokationen entstand zum Schluss der Versammlung eine Schlägerei, an der Christian Heuck regen Anteil nahm”, en, zo getuigde Heuck later tijdens de Wöhrdener Prozesse, “wobei einige der besonders starken SA-Leute, die am lautesten geschrien hatten, mutig auf ihrer Retirade durchs geschlossene Fenster vier Meter tief in den Hühnerstall sprangen, Fensterkreuz und Scheiben todesverachtend mit ihrem von Frontwunden geschwächten Körper zertrümmernd”.⁷⁷⁸

Het gezichtsverlies dat de SA tegenover de communisten geleden had vroeg om een weerwoord en het lag de voor Nazi's dan ook voor de hand om hen, en in het bijzonder hun voorman Christian Heuck, in een der komende weken op gepaste wijze een koekje van eigen deeg te geven.⁷⁷⁹ Het kwam dan ook goed uit dat de NSDAP – op initiatief van het Braune

⁷⁷² De Nazi's waren per definitie tegen *Heimwehre*, in feite tegen alle *Selbstschutzorganisationen*; ze zouden Duitslands nationale eenheid in de weg staan (en vormden terloops ook een mogelijke oppositie tegen de partij en de SA). Zie in dit verband ook paragraaf c.4-1- van deze dissertatie. Zie ook: B.U. „Morgen Wöhrdener Prozeß“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 35, 10-2-1930: “... die Schaffung dieser Wachverein [sei] ein überflüssiges Gebilde”.

⁷⁷³ Aldus een bericht in de *Norddeutsche Zeitung*, maart 1930. Bron: *Landesarchiv Schleswig*, vml. *Stadtarchiv Meldorf*; zie ook www.roterhusar.org/ggrechts/heuck1/heuck10.html, stand 28-10-2019.

⁷⁷⁴ Vgl. *Ditmarscher Landeszeitung*, 19-12-1997. Bron: www.woehrdenonline.de/geschichte/woehrdenerblutnacht, stand 31-10-2019.

⁷⁷⁵ B.U., „Morgen Wöhrdener Prozeß“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 35, 10-2-1930.

⁷⁷⁶ Spreker op de bijeenkomst was een zekere Muthmann, die we later in de geschiedenis nog tegenkomen als de drager van de *Sense* waaraan de Landvolkvlag was bevestigd tijdens de grote Landvolkdemonstratie in Itzehoe op 1 augustus 1929. Muthmann wordt daar door de politie zwaar verwond. *Norddeutsche Zeitung*, maart 1930, aanwezig in *Landesarchiv Schleswig*, vml. *Stadtarchiv Meldorf*. Bron: www.roterhusar.org/ggrechts/heuck1/heuck11.html, stand 28-10-2019.

⁷⁷⁷ De ooggetuige was Landwirt Hans Willy Sierk (1908-??) uit Süderholm, toen 21 jaar oud, in 1927 medeoprichter van de Heider SA. *Ditmarscher Landeszeitung*, 19-12-1997, www.woehrdenonline.de/geschichte/woehrdenerblutnacht, stand 28-10-2019. Sierk heeft het later – althans volgens een Poolse website - nog geschopt tot *SS-Obersturmführer*, een feit dat de Wöhrdener website niet vermeldt. Zie daartoe <http://www.dws-xip.pl/reich/biografie/numery/numer6.html>, stand 28-10-2019.

⁷⁷⁸ Verslag van de rechtszaak tegen Christian Heuck, als opgenomen in de *Ditmarscher Landeszeitung*, afgedrukt op www.roterhusar.org/ggrechts/heuck1/heuck11.html, stand 28-10-2019.

⁷⁷⁹ Sommige bronnen melden zelfs dat de Nazi's van plan waren Heuck te *erledigen*. Hoewel hij er zwaar gewond raakte is dat in Wöhrden kennelijk niet gelukt. Ze kregen hem pas na de Machtergreifung, op 4 februari

Haus in München - juist in de eerste weken van maart een groot aantal propagandabijeenkomsten gepland had: er stond een aantal *Besichtigungen*⁷⁸⁰ van verschillende regionale SA-afdelingen op het program, inspecties, als voorbereiding op een geplande Versammlungswelle in de gehele provincie, die gehouden werden onder leiding van de populaire SA-Oberführer en Major a.D. Karl Dincklage (1874-1930) uit Hannover.⁷⁸¹ De eerstvolgende reeks van bijeenkomsten was voorzien vanaf 10 maart, en zou bestaan uit meer dan honderd vergaderingen.⁷⁸² Omdat er tijdens de inspecties voorafgaand aan die 'rally' zeker sprake zou zijn van communistische agitatie lag het voor de SA voor de hand dat juist tijdens een dier gelegenheden zou worden toegeslagen.

Er was objectief gesproken nauwelijks een reden om een ledenvergadering in Wöhrden te organiseren; het communistische en het nationaal-socialistische electoraat was er klein – er woonden maar enkele Nazi's - en ze had ook in Heide gehouden kunnen worden: daar zou de propagandistische werking waarschijnlijk groter geweest zijn.⁷⁸³ Desondanks werd besloten een bijeenkomst in het gehucht te houden, en wel op 7 maart.⁷⁸⁴ Aansluitend op die bijeenkomst zou een openbare inspectie volgen,⁷⁸⁵ waar de SA in groten getale aanwezig zou zijn. Ook van de communisten werd verwacht – zekerheid kreeg men door een toespraak van Heuck tijdens een bijeenkomst van werklozen op het Heidener Marktplatz op 6 maart waarin hij opriep tot actie – dat ze op de avond van de inspectie zouden toeslaan.

1933, te pakken en vermoordden hem kort daarna. Zie [woehrden-online.de/ geschichte/woehrdener blutnacht/woehrdenerblutnacht2/index.php](http://woehrden-online.de/geschichte/woehrdener-blutnacht/woehrdenerblutnacht2/index.php), stand 28-10-2019. Een verdere bron wordt daar niet vermeld.

⁷⁸⁰ Met een *Besichtigung* wordt een inspectie, in militaire zin, van de SA-afdelingen bedoeld, afgesloten door een toespraak.

⁷⁸¹ Dincklage, ook wel als Dinklage in de pers opgevoerd, "Spitzname "der Rucksackmajor"" was een onvermoeibaar propagandist voor de partij: "Dinklage [...] rackerte persönlich den ganzen Tag über in den Dörfern, klebte morgens Zettel, hielt abends Veranstaltungen in der Gastwirtschaft, übernachtete bei einem der Dorfbewohner und fuhr mit dem Fahrrad am nächsten Tag ins nächste Dorf. Er war im 1. Weltkrieg Luftwaffen-offizier gewesen, lebte von seiner Offizierspension und opferte wie ein Missionar sein Leben der Partei". Dietrich Kuessner, Vortrag im Landesmuseum Bückeberg, am 8-3-2001, anlässlich der Ausstellung „Ein Volk dankt seinem (Ver)Führer“. www.bs.cyty.com/kirche-von-unten/archiv/gesch/National-sozialismus_auf_dem_Lande.rtf, stand 28-10-2019.

⁷⁸² Vgl. aangaande het waarom van die propagandagolven hoofdstuk 4.g.1 van deze dissertatie. Tevens: Dohnke (2009), Kernland, p. 21; cit. Albrecht Tyrell (1991). *Führer befiehl... Selbstzeugnisse aus der Kampfzeit der NSDAP*. Bindlach: Gondrom Verlag.

⁷⁸³ Er had slechts één communist en geen enkele nationaal-socialist zitting in de gemeenteraad. Helmut Ploog (2016). *Blutnacht von Wöhrden*. Bron: http://www.dithmarschen-wiki.de/Blutnacht_von_W%C3%B6hrden, stand 28-10-2019.

⁷⁸⁴ Of Wöhrden daadwerkelijk in het oorspronkelijke programma was opgenomen is niet te achterhalen. Uhse zegt in *Söldner und Soldat* dat de Nazi's "... eine Versammlung [einberiefen] und nach Wöhrden [zogen] ...", wat een gepland bezoek minder waarschijnlijk maakt, en het eerder een reactie op de eerdere gebeurtenissen laat lijken. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 181.

⁷⁸⁵ Eerder is al opgemerkt dat het aantal nationaal-socialisten in Wöhrden gering was; in die zin kan de bijeenkomst, waarbij de van elders afkomstige SA, geüniformeerd en voorzien van alle toeters en bellen, op kwam dagen – er was sprake van een opkomstplicht - zeer zeker een provocatie genoemd worden.

Dat een mogelijke confrontatie naar aanleiding van de eerdere vechtpartijen al in brede kring werd verwacht moge blijken uit het besluit van de Landrat van Süderditmarschen, Dr. Friedrich Pauly (?? - ??) om de bijeenkomst te verbieden.⁷⁸⁶ Hij maakte dat bekend middels een op 1 maart gedateerde brief, die hij aan een onbekend gebleven SA-Führer met de initialen P.R. zond, die het verbod op 5 maart, opmerkelijk laat, ontvangen zei te hebben.⁷⁸⁷ P. meldde na ontvangst van de brief telefonisch aan de Landrat dat het verbod hem niet aanging, en dat die het aan de Ortsgruppe Heide van de SA, die de avond organiseerde, door diende te geven.⁷⁸⁸ De Ortsgruppe op haar beurt besloot, ervan vernomen hebbende, het verbod aan haar laars te lappen. Ze had namelijk intussen, op 3 maart, verschillende SA-*Trupps* het bevel gegeven om op de 7^e, 's avonds om 20.00 uur in Wöhrden aan te treden. Afzeggen was volgens de SA-leiding niet meer mogelijk: omdat in de korte tijd tot de bijeenkomst niet iedereen meer bereikt kon worden bestond het risico dat slechts enkele SA-afdelingen in Wöhrden zou aankomen, die daardoor numeriek overvleugeld zouden worden door communisten.⁷⁸⁹ De 18^e februari lag kennelijk nog vers in het geheugen: "diese schwachen Abteilungen waren von der Übermacht der Kommunisten niedergemacht worden".⁷⁹⁰

Het vermoeden dat ook communisten in het dorp aanwezig zouden zijn werden zoals gezegd op 6 maart bevestigd, met de oproep gedaan door Christian Heuck tijdens zijn toespraak op het marktplein van Heide, om de volgende avond te verzamelen voor een optocht naar het enkele kilometers westelijker gelegen Wöhrden: "'Dann werden wir uns mit den Hakenkreuzlern einmal geistig messen", waren die Schlußworte seiner Hetze, die durch eine Arm-bewegung begleitet wurde".⁷⁹¹

Geschrokken door het verbod van de Landrat, en uit angst dat zijn zaak ten prooi zou vallen aan mogelijke schermutselingen besloot de uitbater van de *Wirtschaft* waar de bijeenkomst onder leiding van Dincklage oorspronkelijk zou worden gehouden, "Handelshof", zijn deur voor de SA gesloten te houden en alleen plaats te bieden aan de vergadering. Die SA zag zich, nadat ze het dorp was binnengemarcheerd, daardoor genoodzaakt om, onder leiding

⁷⁸⁶ Christian, 'Auf Blutterror folgt Polizeiterror'. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 58, 10-3-1929.

⁷⁸⁷ De bezorgduur van brieven door de *Deutsche Post* in 1929 is onbekend. Gezien de beperkte afstand mag worden aangenomen dat de brief in één à twee dagen bezorgd had kunnen worden. Het lijkt erop dat de er sprake is van enige sabotage door de NSDAP met als doel de bijeenkomst in Wöhrden door te laten gaan.

⁷⁸⁸ B.U. „Morgen Wöhrdener Prozeß". In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 35, 10-2-1930.

⁷⁸⁹ Ibid.

⁷⁹⁰ Christian. „Auf Blutterror folgt Polizeiterror". In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 58, 10-3-1929.

⁷⁹¹ B.U., „Morgen Wöhrdener Prozeß". In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 35, 10-2-1930.

van dierenarts en *SA-Standartenführer* Dr. Emil Grantz (?? - ??),⁷⁹² elders een onderkomen te zoeken. Een *Gasthof* aan de overkant van de straat, “Zur Börse”, bleek na enig vijven en zessen bereid de mannen onder te brengen, nadat die enige tijd, blootgesteld aan de koude wind en de hoon en spotternijen van de langsmarcherende communisten, aan de straatkant opgesteld hadden gestaan. Toen de SA haar intrek in het etablissement had genomen en Dincklage in het café aan de overkant zijn toespraak hield, ontstond er buiten op straat enige beroering, toen een honderdtal communisten, onder het zingen van de Internationale en het slaken van kreten als “Nieder mit Hitler!” langs trok. Volgens Uhse lieten de nationaal-socialistische paramilitairen zich niet provoceren, en gedroegen ze zich “äusserst Diszipliniert”.⁷⁹³

Toen het buiten rustig geworden was en de communisten leken te zijn weggetrokken, verliet de SA haar onderkomen, stelde zich op, en marcheerde door het dorp af, in de richting van Heide, met Grantz, Dincklage en Uhse op kop. Toen de colonne de hoofdstraat naderde, gebeurde waarvoor de Landrat bang was geweest: de communisten gingen, onder dekking van de duisternis, vanuit een steeg tot de aanval over:

Uns im Rücken packend, stieg jäh ein Schrei auf, floß, dieweil wir uns wandten, auseinander in ein Tausenderlei, toller Geräusche, dumpfer Schläge, lärmender Rufe, schmerzwilden Stöhnens. Wir blickten ins Dunkel, spürten undeutlich dort die verknäuelte Massen und trieben mit atemlos hastenden Sprüngen ihr zu. An der Kreuzung der Armeleutegasse mit dem Hauptweg fanden wir das unerkennliche Durcheinander verkrampfter Leiber. Wir schlugen zu, in blinder Wut, unsere Hiebe trafen Freund und Feind. Doch kaum, daß wir den dritten Schlag hätten führen können, löste sich auch schon die Verwirrung. Ein paar dunkle Gestalten sprangen auf vom Boden und stürmten davon. Wir ließen sie laufen und starrten auf dem Mann im Braunhemd, der im Lichtkegel einer Taschenlampe noch einmal sich wand und streckte, und dann, vor den Lippen blutiger Schaum, still liegenblieb, die aufgequollenen Augäpfel in den Schein der Lampe gerichtet.⁷⁹⁴

Het resultaat van de anderhalve minuut durende strijd: twee dode (de Parteigenossen Schmidt en Streibel) en zeven zwaargewonde SA-ers, en drieëntwintig lichtgewonden. Even later werd in het donker nog een dode communist gevonden, een eindje verderop in de straat.

⁷⁹² Dr. Grantz wordt eind juni 1930 wegens het oprichten van een niet door de NSDAP geïnitieerde of erkende *Nationalsozialistische Arbeitsgemeinschaft Dithmarschen* door Adolf Hitler uit de partij gezet. Zie de „Bekanntmachung“ dien aangaande, in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 145, 22-6-1930.

⁷⁹³ Christian. „Auf Blutterror folgt Polizeiterror“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 58, 10-3-1929.

⁷⁹⁴ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 185.

Wat er tijdens de schermutseling werkelijk gebeurd is, is ook op dit moment nog steeds niet geheel duidelijk. Dat de nationaal-socialisten ongewapend en onschuldig waren aan de confrontatie, zoals ze zelf beweerden, is in elk geval niet waar. Dat ze, zoals het gerucht ging, de communist Heuck in de val hebben willen lokken en vermoorden is evenmin aangetoond, al raakte die, terwijl hij in het donker in de directe omgeving van Stürzebecher, het enige communistische slachtoffer, stond, zwaargewond. Het enige concrete resultaat was, naast de doden en gewonden, dat de NSDAP, dankzij de – mede door Uhse geïnitieerde publiciteit die zij met behulp van het voorval wist te genereren - in Sleeswijk-Holstein een grote toeloop aan nieuwe leden te verwerken kreeg, en vanaf de plaatselijke verkiezingen van november 1929, en met name de Reichstagswahlen van september 1930 haar vertegenwoordiging in de diverse gremia zag groeien als kool. Dankzij het feit dat de nationaal-socialistische propaganda de verantwoordelijkheid voor de gebeurtenis bij de communisten wist neer te leggen leek het erop dat het door Hitler in 1925 afgekondigde Legitimitätsprinzip, zijn stellingname dat de NSDAP haar hegemonie langs legale weg diende te vestigen, na de Blutnacht haar vruchten begon af te werpen, en de staatsmacht leek binnen haar bereik leek te komen.⁷⁹⁵

Daags na de veldslag volgde een door landspresident Kürbis afgekondigd *Versammlungsverbot* voor alle radicale bewegingen in Sleeswijk-Holstein, zowel voor de KPD, de NSDAP als de Landvolkbewegung.⁷⁹⁶

Uhse, op het moment van de confrontatie iets meer dan twee maanden in functie, gebruikte de gebeurtenis als aanleiding voor een propagandaoffensief in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, dat ongetwijfeld sterk heeft bijgedragen aan het grote electorale succes dat de NSDAP in de maanden na het voorval ten deel viel. Het feit dat – het is al eerder gezegd – de nationaal-socialistische lezing van de gebeurtenissen de geschiedschrijving domineert heeft ertoe geleid dat de waarheid hier en daar enigszins geweld is aangedaan. Als we het verhaal van de Nazi's – dat voor een belangrijk deel door Uhse in zijn artikelen voor de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* is gecomponeerd – in ogenschouw nemen, dan zien we dat ze de volgende feiten hebben aangevoerd die de NSDAP moesten vrijpleiten van de schuld voor de confrontatie:

⁷⁹⁵ Zie hoofdstuk 2.b van deze dissertatie: op 4-1-1925, kort na zijn vrijlating uit Landsberg, verklaart Hitler ten overstaan van de Beierse minister-president Heinrich Held het bereiken van zijn doelen in het vervolg uitsluitend nog op legale wijze na te streven ("Legitimitätsprinzip"); deze heft daarop het verbod op de NSDAP op. Vgl. Bruppacher (2008), p. 156.

⁷⁹⁶ B.U. „Das Oberpräsidium verbietet unsere Werbewoche“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 58, 10-3-1929, p. 1.

- De door de Nazi's ondernomen acties was "... keine "Racheversammlung" für den Überfall zum 18. Februar". De vergadering was al lang gepland, en onderdeel van de inspectie- en propagandatour van Major a.D Dincklage.⁷⁹⁷
- Het aan de NSDAP gerichte, op 1 maart gedateerde Versammlungsverbot dat door de Landrat was uitgevaardigd was verkeerd geadresseerd en kwam te laat aan om de vergadering nog voor alle ontboden afdelingen veilig te kunnen afzeggen. De vergadering moest daarom doorgang vinden.⁷⁹⁸
- De – ongewapende - SA-afdelingen gedroegen zich gedisciplineerd en *volkommen ruhig* tijdens hun doortocht door en gedurende de bijeenkomst in Wöhrden.⁷⁹⁹
- De SA verliet het dorp na afloop van de vergadering in *tadelloser Marschordnung*, en werd in de duisternis overvallen door met knuppels, dolken en (kool)messen bewapende communisten.⁸⁰⁰
- De overval in Wöhrden was een door de communisten geïnitieerde daad van agressie; dat moge blijken uit de oproep die Heuck de dag ervoor deed ten overstaan van een bijeenkomst van werklozen: "Der Komunist (sic) Heuck, der den ganzen Überfall leitete, hatte bereits am Vorabend in einer Erwerbslosenversammlung am Heidener Marktplatz das Unternehmen angekündigt. Er hat seine ausgesprochene Mordabsicht vor der Kirche in Wöhrden, dadurch zum Ausdruck gebracht, daß er laut ausrief „Wir wollen Blut sehen“".⁸⁰¹
- Het enige communistische slachtoffer, Stürzebecher, is om het leven gekomen door een wond die hij zichzelf heeft toegebracht tijdens een val; zijn dood is niet aan een nationaal-socialist verwijtbaar.⁸⁰²

Eigenlijke hoofdschuldige aan de gebeurtenis – zo lezen we tussen de regels door - is vooral de republikeinse overheid. Waarom tenslotte was het demonstratieverbod niet eerder uitgevaardigd en correct geadresseerd? Waarom heeft de politie de communistische optocht op de bewuste avond niet ontbonden?⁸⁰³

Bovenstaande beweringen zijn door Uhse in de krantenartikelen die hij gedurende de dagen en weken na de zevende maart schrijft, en later, in februari 1930, na het begin van de *Wöhr-*

⁷⁹⁷ Christian. „Mordüberfall in Wöhrden. Der Bericht der S.A.“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 58, 10-3-1929, p. 1.

⁷⁹⁸ Anoniem. „Morgen Wöhrdener Prozess“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 35, 10-2-1930, p. 1.

⁷⁹⁹ Christian. „Mordüberfall in Wöhrden. Der Bericht der S.A.“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 58, 10-3-1929, p. 1.

⁸⁰⁰ Ibid.

⁸⁰¹ Ibid, p.2.

⁸⁰² Ibid.

⁸⁰³ Ibid.

dener Prozesse,⁸⁰⁴ als handvat gehanteerd om de tegen de nationaal-socialisten gerichte republikeinse willekeur en onrechtvaardigheid, en de agressieve houding van de communisten voor het voetlicht te brengen.⁸⁰⁵ De nationaal-socialisten zou, met het oogmerk de confrontatie te voorkomen, het contact met (potentiële) partijleden door de overheid allerwegen onmogelijk gemaakt zijn. Van het de communisten geldend Versammlungsverbot, zoals dat enige weken van kracht geweest is (en niet te vergeten dat voor de Landvolkbewegung) wordt door Uhse in zijn artikelen niet gerept.

Alle nationaal-socialistische gepikeerdheid ten spijt is er echter een aantal aanwijzingen, dat Uhse, en met hem het propaganda-apparaat van de Nazi's, het in de verslaggeving rond de gebeurtenis niet al te nauw heeft genomen met de waarheid, en dat het initiatief tot de vechtpartij niet zozeer bij de communisten of bij de republikeinse overheid heeft gelegen, maar eerder bij de op wraak beluste nationaal-socialisten.

De eerste indicatie in die richting vinden we in *Söldner und Soldat*, de excuusroman waarin Uhse zich voor zijn daden als Nazi probeert te verontschuldigen, en waarin hij daarmee de werkelijke gang van zaken hier en daar – bewust of onbewust – nauwkeuriger heeft weergegeven dan hij vijf jaar eerder in zijn rol van NSDAP-propagandist heeft gedaan. Het feit dat hij in zijn boek de arbeiders-bewoners van Wöhrden “Kommunisten” noemt – wat zoals gezegd niet zo is, maar wat de door de Nazi's georganiseerde provocatie voor ons begrijpelijker kan maken – vergeven we hem dan even.⁸⁰⁶ Wat wel van belang is, is dat, na de kloppartij op de 18^e februari, de “schwache Gruppe der Heider Sturmabteilung, (...) blutend und *mit dem pathetischen Schwur, wiederzukommen* (cursief gb), während die siegreichen Kommunisten ihnen höhnend nachriefen, sie würden ihr Dorf faschistenrein halten“,⁸⁰⁷ het hazenpad had gekozen met de duidelijke intentie om terug te keren en wraak te nemen.

Uhse spreekt daarnaast in *Söldner und Soldat* eveneens het feit tegen dat de bijeenkomst in Wöhrden onderdeel zou zijn geweest van een al lang vaststaande reeks van bijeenkomsten. Anders dan hij in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* bij monde van Christian zegt, dat “[d]er Saal bei Jahn schon in der ersten Hälfte des Februar“⁸⁰⁸ besproken was, laat hij zich na de nederlaag tegen Heuck c.s. in *Söldner und Soldat* ontvallen dat “... uns nichts [blieb], als wieder auf den Platz zu gehen, auf dem wir Prügel bekommen hatten, und uns noch einmal

⁸⁰⁴ Ibid.

⁸⁰⁵ Van een tegen de nationaal-socialisten gerichte willekeur van de zijde van de Weimarer justitie was, anders dan Uhse beweerde, geen sprake. Zie in dat verband “auf dem rechten Auge blind”, noot 831 van dit hoofdstuk.

⁸⁰⁶ *Söldner und Soldat*. In: GW I, p. 180.

⁸⁰⁷ Ibid, p. 181.

⁸⁰⁸ Christian. „Mordüberfall in Wöhrden. Der Bericht der S.A.“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 58, 10-3-1929, p. 1.

zu schlagen“.⁸⁰⁹ De intentie om wraak te nemen bestond dus wel degelijk, en van een keuze voor Wöhrden omdat daar al lang tevoren een zaal was gereserveerd was dus geen sprake: er werd welbewust op een confrontatie aangestuurd. Bovendien spreekt hij zichzelf tegen als hij de SA *unbewaffnet* noemt: “[e]s wurde deutlich, daß die Kommunisten, *auf gleiche Weise vorbereitet wie wir* (cursief gb), sich in großer Zahl versammelt hatten“.⁸¹⁰

Overigens blijkt niet alleen uit *Söldner und Soldat* dat de intenties van de SA allerminst vreedzaam waren geweest. Er zijn - al zijn die in een aantal gevallen gezien de bron ervan enigszins anekdotisch van karakter - talloze getuigenverklaringen te vinden van mensen die op de zesde en zevende maart in Heide en omgeving SA-mannen hadden gezien die met slag- en steekwapens in de weer waren, die ze naar men vermoedde nodig hadden bij een op handen zijnde confrontatie:

Am Nachmittag (van de zevende maart) bereits sandten die Ereignisse ihre Schatten voraus:

- In Heide eilten junge SA-Männer mit Seitengewehren durch die Straßen.⁸¹¹
- In Hennstedt sah man SA in fieberndem Tempo einen Lastwagen mit einer Kiste Sand und Gummischläuchen⁸¹² beladen.⁸¹³
- In Albersdorf sah der Arbeiter Söhren, der beim Gastwirt Schröder aushalf, wie ein Lastauto von Böttcher-Bargenstedt auf die Hofstelle fuhr, das Böttcher selbst steuerte. Nun kamen Nazis an und stiegen auf, einige hatten zwei Bohnenstangen mitgebracht, die sie durchbrachen und auf das Auto warfen. Der Gastwirt übergab Söhren einen Gummischlauch von einer Bierleitung mit der Weisung diesen Schlauch, in dem sich Draht befand, mit einem Beil durchzuschlagen. Beide Schlauchstücke sind von dem Lastwagen mitgenommen worden. Am Sonntag vorher war ein Lastauto mit SA durch Wöhrden gefahren. Diese haben sich erhoben und: “Rache, Rache” gerufen“.⁸¹⁴

De onschuld en argeloosheid die Uhse de nationaal-socialisten in zijn artikelen voor de krant toedichtte⁸¹⁵ dienen op grond van bovenstaande getuigenissen dus met een korreltje zout te worden genomen: ze bewapenden zich, vooruitlopend op de vergadering, wel degelijk en

⁸⁰⁹ *Söldner und Soldat*. In: GW I, p. 181.

⁸¹⁰ Ibid.

⁸¹¹ Getuigenis van Christian Heuck, in “Morgen Wöhrdener Prozess”, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. No. 35, 10.2.1930.

⁸¹² Door een rubberslang met zand te vullen – en eventueel met prikkeldraad te omwinden of er spijkers doorheen te slaan – ontstaat een geducht slagwapen.

⁸¹³ Ibid.

⁸¹⁴ Getuigenissen zijn afkomstig uit de *Dithmarscher Landeszeitung* en de *Meldorfer Zeitung*, berustend in het *Landesarchiv* Schleswig, voormalig *Stadtarchiv* Meldorf.

⁸¹⁵ Een opsomming van de gebeurtenissen volgens nationaal-socialistische lezing, gebaseerd op de eerste getuigenverhooren, is tevens te vinden in Uhse's “Ein Vorspiel zum Wöhrdener Prozeß”, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 1, Nr. 176, 28-7-1929, 1. Beilage.

hadden bovendien de uitgesproken intentie wraak te nemen op de communisten wegens het gezichtsverlies dat ze op 18 februari hadden geleden. Dat de communisten een nieuwe confrontatie niet uit de weg gingen moge blijken uit het feit dat ook Christian Heuck mensen op de been probeerde te brengen.⁸¹⁶

In de dagen na de 'veldslag' probeerde Uhse om met zijn artikelen een zo groot mogelijke draagkracht voor wraakacties te verwerven, om zo veel verontwaardiging als mogelijk onder zijn lezers te genereren. In zijn eerste artikel na de Blutnacht, dat op 9 maart verscheen, schreef hij dan ook:

Die kommunistische Bluttat in Wöhrden eröffnet ein neues Kapitel im Kampf der nationalsozialistischen Bewegung in Schleswig-Holstein. Das organisierte politische Verbrechen, das sich in den heute noch existierenden Bruchteilen der kommunistischen Partei aufhält, macht sich nunmehr auch in Schleswig-Holstein breit. Die mit beispielloser Feigheit verübte Banditentat in Wöhrden, wo man aus dem Hinterhalt heraus mit Messern und Dolchen und stacheldrahtumwickelten Knüppeln unsere Sturmabteilung überfiel, leuchtet wie ein blutiges Signal auf.

Die nationalsozialistische Bewegung nimmt dieses Signal zur Kenntnis! Sie wird sich vor Mördern und Mordgenossen zu schützen wissen und in Zukunft mit rücksichtsloser Schärfe vom Recht der Notwehr in einer Weise Gebrauch machen, die den Mordbuben ihre hündischen Absichten mit gleicher Münze heimzahlt. Die gesamte nationalsozialistische Bewegung ist durch die Bluttat in Wöhrden in gerechte Erbitterung und rücksichtslosen Zorn geraten.

Die gesamte nationalsozialistische Bewegung Deutschlands betrauert auf tiefste den Tod der in Wöhrden gefallenen Kameraden. Wenn sie durch den Dolchstoß blutiger Mordbrenner ihr Leben lassen mußten, sie starben doch für Deutschlands Freiheit! Ihr Opfertod und die Leiden unserer Schwerverletzten sind nicht umsonst gewesen. Das Blut von Wöhrden wird das enge Band, das die Kameraden der nationalsozialistischen Bewegung heute schon miteinander verbindet, noch enger schlingen.

Die Toten zu rächen ist nicht unsere Aufgabe, aber unsere heilige Pflicht ist es, dafür zu sorgen, daß das Blut der Toten nicht umsonst geflossen ist. Mit rücksichtsloser Entschlossenheit werden wir den Kampf gegen die Mörder und ihre Hintermänner führen! (...) [W]ir [haben] den Schutz unseres Lebens und den Schutz unserer Bewegung in unsere eigenen Hände zu nehmen".⁸¹⁷

Uhse's boodschap, die hij in de weken na de Blutnacht en na aanvang van de Wöhrdener Prozesse bijna een jaar later, telkens opnieuw uitdraagt, begint bij de bevolking van Sleeswijk-Holstein aan te komen: de communisten verliezen veel van hun aanhang, en de Nazi's

⁸¹⁶ B.U. „Morgen Wöhrdener Prozeß“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, Jg. 2, Nr. 35, 10-2-1930.

⁸¹⁷ B.U. „Kommunistische Bluttat in Wöhrden“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 57, 9-3-1929.

winnen enorm. In de literatuur wordt de Blutnacht dan ook als opmaat beschouwd voor hun doorbraak in Sleeswijk-Holstein.⁸¹⁸ In Wöhrden werd een monument ter nagedachtenis aan de nationaal-socialistische slachtoffers in een parkje geplaatst (dat pas in 1950 – op initiatief van een burger – weer werd afgebroken), en Adolf Hitler persoonlijk droeg er aan bij dat de gebeurtenis propagandistisch werd uitgebuit.⁸¹⁹ Hij noemde de beide dodelijke slachtoffers “Martyrer der Bewegung”,⁸²⁰ sprak langdurig op de begrafenis van Pg. Otto Streidel (wat een demonstratie opleverde – ondanks het verbod daarop – van ongeveer 5000 Parteigenossen, waaronder veel SA),⁸²¹ en het eerdergenoemde boekje, “*Die Blutnacht von Wöhrden und ihre Folgen. Eingehende Darstellung des kommunistischen Mordüberfalls und des marxistischen Polizeiterrors mit zahlreichen Bildern und einem Beitrag Adolf Hitlers*”, in de ogen van de sociaaldemocratische overheid een opruiend geschrift,⁸²² werd een kaskraker (de oplage van 30.000 exemplaren was in een oogwenk uitverkocht).⁸²³

Zowel de NSDAP als de KPD zagen zich na de Blutnacht geconfronteerd met een door *Landespräsident* Kürbis afgekondigd demonstratieverbod, waaraan de NSDAP zich, door het organiseren van een reeks herdenkingsplechtigheden voor de gevallen SA-mannen, goeddeels wist te onttrekken. Haar opmars in Sleeswijk-Holstein leek niet meer te stuiten.

Gedurende de rechtszaken tegen de deelnemers aan de schermutseling, die vanaf februari 1930 gehouden werden en die door Uhse in zijn krant werden verslagen, bleek de vooringenomenheid van de Duitse justitie – op wie de verdenking rustte dat zij *auf dem rechten Auge blind* zou zijn⁸²⁴ – jegens de deelnemers van KPD-zijde aan de vechtpartij.⁸²⁵ hoewel de

⁸¹⁸ Nogmaals wordt onder de aandacht gebracht dat de groei van de NSDAP dankzij de propaganda-inspanningen van de partij na de *Wöhrdener Blutnacht* nergens sterker geweest is dan in Sleeswijk-Holstein. Vgl. in dit verband hoofdstuk 4.g.2 van deze dissertatie.

⁸¹⁹ Zie ook Engel-Baseler, p. 285.

⁸²⁰ Waarmee ze zich in 1929 in een tamelijk select gezelschap bevonden. In de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 265, 9-11-1929, treft men een opsomming van de op dat moment gesneuvelde, van de Hitlerputsch op 9 november 1923 tot op het moment van publicatie, zes jaar later. De namen van de “Blutnächtler” Streidel en Schmidt prijken er tussen grote martelaren als de gevallen bij de *Feldherrnhalle* en een reeks provinciale gesneuvelde. Horst Wessel staat er nog niet bij: die viel een klein jaar later.

⁸²¹ „An der Spitze des Trauerzuges der Sturmabteilungen schreitet Adolf Hitler mit entblößtem Haupt. Neben ihm die Parteigenossen Hinrich Lohse, Buch u. Pfeffer, sowie der Standartenführer Dr. Grantz. Der Zug der Braunhemden bewegt sich in musterhafter Ordnung langsamen Schrittes vor dem Sarg, auf dem Koppel und Sturmhelme liegen, und den das rote Fahmentuch mit dem schwarzen Hakenkreuz im weißem Feld bedeckt. Schmerzlich der Anblick der leidgebrochenen Hinterbliebenen, denen sich dann in unabsehbarer Menge die Parteigenossen anreihen [...] Ruhe in Frieden, Kamerad! Wir kämpfen weiter!“. „Otto Streibels letzter Gang“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 62, 15-3-1929, p. 1.

⁸²² De restoplage wordt om die reden eind mei 1929 in beslag genomen. *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. No. 127, 1-6-1929, 2. Beilage „Kampf in der Nordmark“.

⁸²³ Bron: <http://www.geschichte-s-h.de/dithmarschen/>, stand 28-10-2019.

⁸²⁴ De uitdrukking „Auf dem rechten Auge blind“ (of, in andere kwesties *auf dem linken*) slaat op de beperkte ontvankelijkheid van de rechterlijke macht om misdrijven, gepleegd door daders met van een duidelijk rechtse (of linkse) politieke herkomst overeenkomstig objectieve normen te straffen. Ter illustratie moge gelden: „Emil Julius Gumbel hat um 1920 politisch motivierte Morde untersucht und stellte fest: Die Justiz ist auf dem rech-

schuldvraag min of meer in het luchtledige is blijven hangen, werden veel meer communisten dan nationaal-socialisten tot vrijheidsstraffen veroordeeld. Christian Heuck werd tot “Hauptanstifter” bestempeld en veroordeeld tot een gevangenisstraf van een jaar en negen maanden. Tien van Heucks medestrijders en slechts één nationaal-socialist werden eveneens tot vrijheidsstraffen veroordeeld.⁸²⁶ De Nazi's vergaten Heucks betrokkenheid niet. Hij werd, nadat hij na zijn vrijlating onder andere actief was geweest als partijsecretaris in Kiel en als Reichstagsabgeordneter voor de KPD, kort na de Machtergreifung, op 4 februari 1933 gearresteerd, en op 23 februari 1934, naar het zich laat aanzien op rechtstreeks bevel van Heinrich Himmler, in zijn cel doodgemarteld.⁸²⁷

Met betrekking tot de gang van zaken rond de Blutnacht von Wöhrden kan samenvattend gesteld worden, dat Uhse inspanningen in organisatorische en publicitaire – propagandistische – zin in belangrijke mate hebben bijgedragen aan het succes van de NSDAP in Sleeswijk-Holstein, waarvan de groei, die al eerder was ingezet, in de maanden na de gebeurtenissen spectaculaire vormen aannam.⁸²⁸ Uhse heeft daaraan, onder meer door zich op brede schaal onledig te houden met het verspreiden van verzinsels die erop gericht waren zijn politieke tegenstanders, vooral communisten, te beschadigen – dat behoorde in die dagen (en anno vandaag de dag trouwens nog immer) tot het normale politieke bedrijf – een niet mis te verstane bijdrage geleverd. Hij heeft daarmee overigens in feite niets anders gedaan dan waarvoor hij werd betaald: het voeren van propaganda voor zijn partij.

Van zijn sluimerende mededogen met de communisten waarvan hij ons in *Söldner und Soldat* een spoor laat zien wanneer hij het stoffelijk overschot van Stürzebecher aanschouwt,⁸²⁹

ten Auge blind. Mehr als 350 rechtsextremen Morden standen rund 20 linksextreme gegenüber. Linke Täter bekamen Todesurteile, rechte im Schnitt nur vier Monate Haft. Sein Buch wurde von den Nazis verbrannt”. www.deutschlandfunk.de/moerderische-statistik-gewalt-von-rechts.1310.de.html?dram:article_id=345863. Stand 28-10-2019. Zie ook de volgende noot.

⁸²⁵ “Die Rede, die deutsche Justiz sei während der Weimarer Republik in unzähligen kleinen und größeren Prozessen “auf dem rechten Auge blind” gewesen, erfüllt sicher nicht den Tatbestand der „üblen Nachrede”, sondern entspricht exakt den Tatsachen. Darüber sind wir durch Untersuchungen zeitgenössischer und späterer kritischer Juristen hinlänglich und sachgemäß unterrichtet”. Zie in dit verband geschriften van – zoals gezegd – Emil Julius Gumbel, Ilse Staff, Heinrich en Elisabeth Hannover en Otto Kirchheimer; bron: Theo Stammen (2003). *Antidemokratisches Denken*, Bd. III, Weimarer Republik. München: Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit. Bron: blz.bayern.de/blz/web/100083/03.html#f7, stand 28-10-2019.

⁸²⁶ Aldus documentatie, beschikbaar in het *Landesarchiv* Schleswig-Holstein, Abt. 301 Nr. 4507 u. 4538; Abt. 352 Nr. 1679 u. Nr. 2650-2653; Abt. 354 Nr. 889. Arbeitskreis zur Erforschung des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein e.V; Bron: akens.org, stand 28-10-2019.

⁸²⁷ Irene Dittrich (1993). *Heimatgeschichtlicher Wegweiser zu Stätten des Widerstands und der Verfolgung 1933-1945*, Band 7: Schleswig-Holstein I – Nördlicher Landesteil. Frankfurt/Main: Studienkreis deutscher Widerstand.

⁸²⁸ Engel-Baseler, p. 285.

⁸²⁹ „Aus dem Gesicht dieses [Kommunisten], in dem neben dem Schmerz auch der Haß stand, kam nun doch die Trauer über mich. Ich konnte diesen Toten nicht hassen und nicht die, die seinen Gefährten gewesen waren in dieser blutigen Nacht”; *Söldner und Soldat*. In: GW I, p. 188.

vinden we in zijn bijdragen aan de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* niets terug. Die blijven tot het laatst toe oproepen tot wraak, tot het met gelijke munt terugbetalen van de moorden. Tijdens het proces, in februari 1930, een jaar na het gebeuren, lijkt Uhse standpunt met betrekking tot de schuld van communisten en republikeinse overheid aan de nationaal-socialistische doden niet veranderd.

Daar, waar zijn handelwijze rond de Wöhrdener Blutnacht Uhse attitude jegens de communisten schetst, vertelt zijn commentaar op de Beidenflether Prozesse ons iets over zijn standpunt met betrekking tot de boerenbevolking van Sleeswijk-Holstein. Omdat hij juist zijn sympathie voor de boeren heeft aangevoerd als verklaring voor zijn overstap naar de KPD – iets wat ons bevreemdt, want juist die boeren vormden in de directe omgeving van Itzehoe de bezittende klasse, en hingen een ideologie aan die verwantschap vertoonde met de Uhse onwelgevallige völkische, de *Blut-und-Boden* variant van het nationaal-socialisme die in het Münchener Braune Haus werd beleden – is het interessant om na te gaan of die adhesieverklaring in werkelijkheid de vorm heeft gehad die hij ons in 1934 en later heeft voorgehouden, of dat het slechts een houding ‘voor de bühne’ geweest is.

d.2 De Beidenflether Prozesse.

Een tweede belangrijke gebeurtenis die Uhse gedurende zijn prille carrière in Itzehoe meemaakt werd gevormd door de Beidenflether Prozesse, gehouden van 8 tot en met 16 april 1929. Zijn verslaggeving van die processen kan interessant zijn voor het duiden van zijn politieke stellingname: ze kunnen een indicatie geven van zijn attitude – als individu en als NSDAP-politicus – jegens de Landvolkbewegung. Het proces, waar 57 boeren terecht stonden, behandelde de schuldvraag rond de gebeurtenissen rond het als eerder ter sprake gekomen⁸³⁰ Beidenflether Ochsenfeuer⁸³¹ op 19 november 1928.

Uit het verslag van de eerste twee zittingsdagen blijkt dat Uhse, door de beschuldigen voor het voetlicht te brengen als rustige, zelfbewuste en vooral Duitse individuen die door een gecorrumpeerde staat voor het gerecht zijn gedaagd omdat ze zich tegen een schromelijke onrechtvaardigheid verzet zouden hebben, in de boeren een potentieel kiezersareaal voor de NSDAP zag.⁸³² Dat hij zich in dit stadium inzet voor een in oorsprong welgestelde groep

⁸³⁰ Zie in dit verband de beschrijving van genoemde gebeurtenis in hoofdstuk 4.g.2 van deze dissertatie.

⁸³¹ Een gedetailleerd relaas omtrent de gebeurtenissen in Beidenfleth treffe men in het verslag van de rechtszittingen, “Der Beidenflether Prozess”. *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 84, 10-4-1929, p. 1 - 4.

⁸³² Dat er wel degelijk sprake was van een synchroniciteit tussen de ideeënwereld van boerenbeweging enerzijds en NSDAP anderzijds blijkt uit het feit dat – als voorbeeld geldt hier een bijeenkomst van boeren in Itzehoe op 26 november 1928 – onder de boeren „... ganz und gar unüberhörbar [...] die antisemitischen Töne, ganz und gar unübersehbar die Abneigung gegenüber dem Staat von Weimar“ waren. Engel-Baseler (1991), p. 280. Daar ook: „... [e]s müsse unbedingt Front gegen die Judenwirtschaft gemacht werden, die den Bauern von Haus und Hof vertreibe“.

boeren, voor de rijkere, van de westkust afkomstige vleugel van het Landvolk,⁸³³ vaak eigenaar van forse hoeves, die terecht staan wegens het verzet tegen een door de overheid geïnitieerde inbeslagname wegens een belastingschuld, en niet een groep die uit existentiële nood in de schulden is gekomen, laat zien dat zijn primaire zorg was om de boeren voor de NSDAP te winnen, ongeacht hun maatschappelijke achtergrond. De redactionele bewondering voor het 'mensentype' neemt in de beschrijving van de groep boeren bij de aanvang van het proces bijna erotische vormen aan.⁸³⁴

Langsam finden sich die angeklagten Bauern ein. Es ist eine Auswahl prächtigsten nordischen Menschentums, das hier vor die Schranken des Gerichts gezerzt wird, weil es nicht begreifen konnte, daß seine Existenz von dem Räderwerk einer sinnlos arbeitenden Gesetzmachine vernichtet und zerstampft werden sollte. Die Gesichter dieser blonden Riesen⁸³⁵ zeugen von ernster Entschlossenheit wie vor dem furchtbaren, sorgenvollen Kampf, den die Bauern hier oben an der Westküste nunmehr seit Jahren schon um ihre Scholle führen. [...] Es sind alle ruhige und besonnene Männer, die Zeit ihres Lebens noch nie mit den Gesetzen in Konflikt gekommen sind. [...] Bittere Worte fallen über die Not und über das Unverständnis des Staates über der Landwirtschaft [...] Die 57 Angeklagten werden aufgerufen, kein Einziger fehlt, kein Einziger ist vorbestraft.⁸³⁶

Ook de kern van de problemen waarmee de boeren te maken hebben werd in het artikel aangeroerd: naast het eerdergenoemde „offenes Nichtverstehenwollen des Staates für die Not des Schleswig-Holsteinischen Bauern“ zijn ze – zo stelt hij – vooral te wijten aan de open grenzen, de slechte oogsten, en de hoge rentes.⁸³⁷ Het verslag van de rechtszaak is gedetailleerd, sympathiek jegens de boeren. De kern van het betoog is dat de eenheid van de boer en zijn *Scholle*, zijn perceel, akker, nooit verbroken mag worden, zeker niet door de financiële druk die ontstaat door plichten die door de overheid worden opgelegd.⁸³⁸

Het is begrijpelijk dat Uhse de boeren met zijn wat zalvende taal voor het nationaal-socialisme probeerde te winnen: ze vormden in numeriek en economisch opzicht een be-

⁸³³ Met *Landvolk* wordt hier bedoeld op de beroepsgroep, en niet op de *Landvolkbewegung*. De NSDAP heeft zich, deels uit electorale overwegingen (de Landvolkbewegung viste electoraal in dezelfde vijver als de NSDAP) en deels uit principiële overwegingen (de NSDAP beoogde haar doelstellingen met legale middelen te bereiken, de door de Landvolkbewegung gepleegde bomaanslagen pasten daar overduidelijk niet in) altijd van die beweging gedistantieerd.

⁸³⁴ ... die wordt gelogenstraft door de foto's die van het *Ochsenfeuer* bewaard zijn gebleven. Het blijken hele gewone mensen geweest te zijn. Boeren, goedgekleed, en ze dragen lederen schoenen of laarzen.

⁸³⁵ Het feit dat hij de boeren "Riesen" noemt kan ook met Uhse's eigen lengte te maken hebben gehad. Over een eerste ontmoeting met een groep boeren schrijft hij: "Wie ein Knirps (peuter, onderdeurtje, gb) stand ich am Nachmittag zwischen den Vertretern der Partei aus der Provinz, großen, strohblonden Männern mit blauen Augen in den vom Wetter geröteten breiten Gesichtern". *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 159.

⁸³⁶ Anon. „Der Beidenflether Prozess“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 84, 10-4-1929, p. 1.

⁸³⁷ Ibid.

⁸³⁸ Ibid.

langrijke groep in Sleeswijk-Holstein, met veel relaties en familieleden in de steden en dorpen, verwanten die, wanneer de partij de boeren voor zich zou weten te winnen, in hun slipstream meegetrokken zouden worden richting de NSDAP. De ideeën van de Landvolkbewegung waren daarnaast aan het nationaal-socialisme verwant, en de boeren vormden, zodra die beweging uiteen begon te vallen, een makkelijke prooi voor de propaganda van de NSDAP. Dat de partij zich – indachtig Hitlers Legitimitätsprinzip – nadrukkelijk distantieerde van de door de Landvolkbewegung gepleegde bomaanslagen was daarbij een bijkomend voordeel. Die bomaanslagen zorgden voor verdeeldheid onder de aanhang van de boerenbeweging, en de radicale vleugel daarvan, die ervoor verantwoordelijk was, wist met de aanslagen veel van de oorspronkelijke aanhang van zich te vervreemden.⁸³⁹ De NSDAP bood aan die spijtoptanten een gastvrij onderdak.

Dat de NSDAP ook door de overheid aan de boerenbeweging verwant werd geacht moge blijken uit het feit dat, voordat een duidelijke schuldige kon worden aangehouden, de *Staatsanwaltschaft*, met hagel schietend op mogelijke verdachten, de voltallige redactie van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* liet oppakken.⁸⁴⁰

Uhse heeft later, nadat hij in zijn zoektocht naar het ware Duitse socialisme bij de KPD terecht was gekomen, zijn toenadering tot de boeren uitgelegd als een eerste stap op zijn pad naar links. Die claim is weliswaar begrijpelijk (er heerste onder delen van de agrarische bevolking grote armoede), maar zij geeft hem een beetje onterecht het aureool van ‘Der Keerlen God’. De boeren die hij gedurende zijn verslaggeving rond de Beidenflether Prozesse voor zich heeft willen winnen waren vertegenwoordigers van een relatief welgestelde völkische en reactionaire groep, die met haar gerebelleer tegen de staat als enig doel had haar oude welstand te herwinnen.

Om Uhse's standpunten met betrekking tot die radicale boerenbeweging te duiden is het zinvol om eens te kijken naar zijn verslaggeving rond de bomaanslagen door kringen rond

⁸³⁹ Dat zij dat principe uitsluitend uit tactische overwegingen hanteerde laat zich makkelijk afleiden uit legio artikelen van Uhse's hand. Bijvoorbeeld: “... den Nationalsozialismus kümmern solche Bedenken nicht, seine revolutionäre Überzeugung ist so sicher, daß er die Belastung mit der parlamentarisch-politischen Form als ein Kinderspiel trägt. Der Nationalsozialismus weiß ganz genau, daß für ihn diese Form nur der Mantel ist, hinter welchem er den Dolch verbirgt, der einmal den Todesstoß führen soll gegen das System, dessen eigene Schwächen wir mit konsequenten revolutionärer Taktik rücksichtslos zum Schaden dieses selben Systems ausnutzen”. B.U. „Mahnung der Aengstlichen“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 142, 19-6-1929, 1. Beilage.

⁸⁴⁰ Dat geschiedde op 12 september 1929; Uhse heeft het in *Söldner und Soldat* in juli 1930 gepositioneerd, net voor het moment waarop *Gauleiter* Lohse hem de brief overhandigde die hem voor de keuze stelde te publiceren en zich te uiten in lijn met het vigerende NSDAP-beleid. Zie in dit verband „Redaktion der Tageszeitung verhaftet“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 216, 13-9-1929; tevens *Söldner und Soldat* p. 283f; tevens de brief (die verderop integraal in de tekst is opgenomen) aan Uhse waarmee Lohse hem voor de partij trachtte te behouden, gedateerd 7 juli 1929; *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251.

Claus Heim die vanaf mei 1929 in Sleeswijk-Holstein werden gepleegd⁸⁴¹ en hoe die zich verhiel tot het officiële partijstandpunt van de NSDAP.⁸⁴²

d.3 Bomaanslagen. De Landvolkbewegung laat van zich horen

Nadat, als een voorbode op wat komen ging, in het najaar van 1928 en op 6 april 1929 al aanslagen met handgranaten op huizen van overheidsdienaren hadden plaatsgevonden⁸⁴³ ontplofte op 23 mei, rond twee uur 's morgens, een zware bom bij het *Landratsamt* aan de Viktoriastraße in Itzehoe. Hoewel de schade aanzienlijk was, waren doden of gewonden niet te betreuren.⁸⁴⁴ Een mogelijke dader werd ter plekke aangehouden:

Sofort nach der Explosion ist ein Mann an Ort und Stelle festgenommen worden. Sein Vernehmung wird ergeben, ob ein Verdacht gegen ihn bestehen bleibt oder nicht. Sein Verhalten deutet auf eine gewisse Geistesgestörtheit. Bei seiner Festnahme stand er stark unter Alkohol.⁸⁴⁵

Hoewel er dus meteen al een verdachte in beeld was (die enkele dagen later weer werd vrijgelaten; hij was kennelijk zo dronken dat hem de daad niet aangerekend kon worden),⁸⁴⁶ werd in brede kring meteen al de verdenking geuit, dat de aanslag politiek gemotiveerd was. Zo werd in de *Hamburger Nachrichten* gesuggereerd, „... daß an dem Attentat die Bauernkreise, die im Itzehoer Prozeß vor den Schranken des Gerichts standen, beteiligt waren”.⁸⁴⁷ Enkele dagen later werden, onder andere door Landespräsident Kürbis, beloningen uitgelooft ter hoogte van totaal 5000 Mark,⁸⁴⁸ die echter niet leidden tot de aanhouding van een serieuze verdachte.

⁸⁴¹ De eerste melding van een aanslag is te vinden in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* van 24 mei 1929. De bomaanslagen van begin april 1929 zijn onvermeld gebleven omdat de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* toen met een verschijningsverbod kampte. Vanaf 12 april verscheen de krant weer normaal; vermoedelijk zijn de aanslagen die na die datum gepleegd werden enigszins ten ondergegaan in de berichtgeving rond het *Beidenflether Prozeß* dat zich in die tijd afspeelde.

⁸⁴² Otto-Morris (2009), Bauer, wahre dein Recht!, in: *Siegeszug*, p. 61.

⁸⁴³ Stoltenberg, p. 137-138. Tevens: Otto-Morris (2009), p. 62; Uhse maakt er gewag van in *Söldner und Soldat*, p. 164.

⁸⁴⁴ Zie voor een gedetailleerd verslag van het aangetroffene: Anoniem. “Dynamitattentat auf das Landesamt. Die Tat eines Betrunkenen?”, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 120, 24-5-1929, p. 1.

⁸⁴⁵ Anoniem. “Dynamitattentat auf das Landesamt. Die Tat eines Betrunkenen?”, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 120, 24-5-1929, p. 1.

⁸⁴⁶ Anoniem. „Keine Aufklärung des Attentats. Der Verhaftete wieder freigelassen”; in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 121, 25-5-1929.

⁸⁴⁷ Dat proces werd, ter herinnering, gehouden van 8 tot en met 16 april 1929. De uitspraak volgde op 19 april. Er zat dus meer dan een maand tussen uitspraak en eerste bomaanslag, wat een relatie tussen beide gebeurtenissen niet erg waarschijnlijk maakt.

⁸⁴⁸ Anoniem. „5000 Mark Belohnung für Aufklärung des Attentates”, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 123, 28-5-1929.

Op 31 mei, eveneens vroeg in de morgen, volgde een tweede bomaanslag, ditmaal op de garage⁸⁴⁹ van een hoge onderwijsambtenaar, een *Schulrat*, in het enkele kilometers ten noorden van Itzehoe gelegen Hohenwestedt.⁸⁵⁰ Daar sneuvelden de ruiten van zowel de garage als van de auto van de man, maar verdere schade bleef uit. Naspeuringen van de *Kriminalpolizei* leverden wederom niets op. Een derde aanslag, in Oldenburg, vond in de nacht van 2 op 3 juni plaats. In totaal zouden tot september zeven bomaanslagen plaatsvinden. Slachtoffers waren niet te betreuren, en steeds nadrukkelijker werden in de pers de boeren als plegers ervan naar voren gebracht.

In de artikelen in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* was geen sprake van een eenduidige reactie op de aanslagen; de eerste, op het Landratsamt in Itzehoe, werd nog als de “Tat eines Irren” bestempeld,⁸⁵¹ maar naarmate de tijd vorderde – en er aanslagen gepleegd bleven worden – begon Uhse blijkens de artikelen van zijn hand in te zien dat hij er, door een politieke connotatie aan de gebeurtenissen te geven, electorale munt uit kon slaan. Vooral in de verslaggeving rond met betrekking tot de rechtszaken rond de aanslagen, die begin juni 1930 plaatvonden, wordt de paradoxale situatie duidelijk waarin hij in de ‘bommenmaanden’ leefde: aan de ene kant was hij, daartoe aangezet door het Legalitätsprinzip formeel gezien tegenstander van de bomaanslagen als politiek middel (net als het overgrote deel van de bevolking van Itzehoe), tegelijkertijd zag hij in de boeren – hij prijst ze met het predicaat “revolutionär” – ook de medestanders waar hij zo dringend naar op zoek was en die hij voor de partij moest winnen.⁸⁵²

In zijn berichtgeving is hij heel open over die paradox: hij legt uit dat de partij het gebruiken van geweld weliswaar formeel had afgezworen, maar dat die terughoudendheid slechts als politiek middel gold in de strijd om de macht.⁸⁵³ Hij benadrukte tegelijkertijd de ‘geschiktheid’ van de nationaal-socialistische beweging voor de boeren: ze hebben tenslotte in de staat een gezamenlijke tegenstander:

⁸⁴⁹ Aanvankelijk werd abusievelijk een aanslag op het huis van de man gemeld. Anoniem. „Das Hohenwestedter Attentat“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 127, 1-6-1929, p. 1.

⁸⁵⁰ Anoniem. „Wieder ein Attentat“, in *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 126, 25-5-1929.

⁸⁵¹ Anoniem. „Dynamitattentat auf das Landesamt. Die Tat eines Betrunkenen?“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 120, 24-5-1929, p. 1.

⁸⁵² Anoniem. „Forderung auf freilassung der Bombenleger“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 138, 14-6-1930; het verzet van de boeren heet hier bovendien een *national-revolutionärer Kampf des erwachenden Deutschlands*. Walther von der Vogelweide (pseud. Bodo Uhse). „Wollen wir sterben“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 136, 12-6-1929.

⁸⁵³ Hij zegt daarover enige maanden later: “[D]er Parlamentarismus [ist] nur eine Waffe neben anderen [...], die Beteiligung am Parlamentarismus dient nicht der positiven Mitarbeit, sondern im Gegenteil der Arbeit, das heutige System außenpolitischer Knechtschaft und sozialer Ungerechtigkeit zu stürzen.“ Die uitspraak moge Hitlers Legitimitätsprinzip enigszins relativeren; de openheid waarmee Uhse de uitspraak doet maakt tevens begrijpelijk waarom de Republikeinse overheid fel reageerde op uitingen als door hem gedaan. B.U. „Die Sondertagungen“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 183, 4-8-1929, p. 2.

Wer vom Kampfe des Bauerntums gegen den heutigen Staat spricht, hat die Verpflichtung die Bedeutung der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei in diesem Zusammenhange zu erwähnen, die, wenn sie sich auch der politischen Kampfform der Partei im gegenwärtigen Augenblick *aus taktischen Gründen* (cursief gb) bedient, gerade vom kämpfenden Landvolk nicht als Partei, sondern als eine politisch-revolutionäre Bewegung zu Recht begriffen wird. [...] [Das Landvolk] hat [...] einen viel tieferen Aufschluß gegeben, indem sie es uns enthüllte, wie fest und sicher das Schleswig-Holsteinische Landvolk mit dem nationalsozialistischen Gedanken verwachsen ist und wie stark die Aufklärungsarbeit des Nationalsozialismus gerade beim Schleswig-Holsteinischen Landvolk sich eingewurzelt hat. Die nationalsozialistischen Kämpfer des Landvolks bilden in ihrer Klarheit, wie sie heute selten anderswo zu finden ist, heute schon den Typ des Bürgers des kommenden Volksstaates.⁸⁵⁴

Uhse schetst de boerenbeweging hier dus als revolutionair, en schrijft hen doelstellingen toe die analoog zouden zijn aan die van de NSDAP. Hij roept hen daarmee op zich bij die partij aan te sluiten.⁸⁵⁵ Die oproep zou in de maanden na de eerste bomaanslagen gehoord worden, en resulteren in een toeloop van nieuwe leden vanuit het agrarische deel van de bevolking: de uiteindelijke ontmaskering van de radicale vleugel van de Landvolkbeweging als de bommenleggers deed veel van haar aanhangers, die weliswaar sterk gekant waren tegen de Republiek maar die geweld afkeurden, overstappen naar de NSDAP.⁸⁵⁶

Zoals gezegd was ook de Staatsanwaltschaft de gelijkvormigheid van de ideeën van Landvolk en NSDAP al opgevallen: op 12 september 1929, werd, tijdens een razzia waarbij, naast een aantal vooraanstaande leden van de Landvolkbeweging waaronder Claus Heim en Wilhelm Hamkens, ook de volledige redactie van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* opgepakt:⁸⁵⁷

Da packte mich eine grobe Faust an der Schulter. Meine Augen, dem Angreifer rasch sich zukehrend, sahen die Mündung eines Revolvers. „Sie sind verhaftet“, rief der Mann mit der Waffe, um die theatralische Dramatik der Szene voll zu machen, und ehe ich ein Wort hatte äußern können, schloß sich eine eiserne Zange um mein linkes Handgelenk. Zwei kräftige schlanke Männer standen rechts und links neben mir uns zogen mich mit. Erst im

⁸⁵⁴ Walther von der Vogelweide (pseud. Bodo Uhse). „Wollen wir sterben?“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 136, 12-6-1929.

⁸⁵⁵ Een belangrijk verschil tussen boerenbeweging en NSDAP laat zich in de verschillende organisatievormen van beide bewegingen zien. De Landvolkbeweging was informeel van structuur, zonder duidelijke hiërarchie, de NSDAP was daarentegen strikt georganiseerd volgens het *Führerprinzip*. Vgl. Otto-Morris (2009), p. 71.

⁸⁵⁶ Engel-Baseler, p. 284. Ze stelt dit feit overigens zonder een spoor van ironie.

⁸⁵⁷ De namen van de arrestanten treffe men aan in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 217, 14-9-1929, Nr. 218, 15-9-1929, Nr. 219, 17-9-1929.

gehen nahm ich wahr, daß die flinken Leute auch den dicken Ewers [...] mitführten [...]. Vor dem Bahnhof stand ein großes offenes Auto, in das uns die Männer hineinstießen.⁸⁵⁸

Over de reden van zijn arrestatie laat men tegenover Uhse tijdens zijn verhoren geen twijfel bestaan:

Auf meine Frage, wessen man mich eigentlich beschuldige, höhnte er, ich solle doch nicht so harmlos tun, und schließlich sei es nur eine Kleinigkeit: Beteiligung an Sprengstoffvergehen, Hochverrat. Drei Tage lang setzte ich mich mit der subalternen Phantasie des Mannes auseinander, der in einem Fahrradschlüssel dem Sesame-öffne-dich eines geheimen Safes vermutete, die Rechnung für einen Wecker als überführendes Indiz dafür betrachtete, daß ich mauersprengende Bomben gelegt oder zumindestens gebaut hätte, und der nicht gelten lassen wollte, daß der in einem Briefe an Strasser nun schwarz auf weiß stehende Satz, man müsse den Reichstag hochgehen lassen, den Wunsch nach einer erfolgreichen Obstruktionspolitik der Reichstagsfraktion ausdrückte. Er erblickte darin die Aufforderung, den Reichstag in die Luft zu sprengen“.⁸⁵⁹

De verdachtmakingen blijken echter geen steek te houden, en na enkele dagen worden de meeste arrestanten stuk voor stuk weer vrijgelaten. Uhses bekendheid in de regio lijkt hem parten te spelen: hijzelf komt pas na ruim twee weken, op 28 september, weer vrij.⁸⁶⁰ Een doorbraak lijkt de politie echter al te hebben bewerkstelligd met de arrestatie van de *Polizeihauptmann a.D.* Nickel, die op 10 september „in Anwesenheit von 10 Landjägern und mehreren Kriminalbeamten“ in Krempe wordt gearresteerd: „wie verlautet, soll eine Kiste mit Sprengstoff vorgefunden sein“.⁸⁶¹ Dankzij de bekentenis van Nickel en de aanwijzingen die hij de politie geeft wordt het netwerk van bommenleggers geleidelijk opgerold. Hoewel zoals gezegd enkele nationaal-socialisten zijn opgepakt, ontkent de partij iedere betrokkenheid bij de aanslagen.⁸⁶²

Unsere Partei steht in scharfem politischen Gegensatz zu der Landvolkbewegung. [...] Die NSDAP werde mit allen ihr zur Verfügung stehenden Mitteln gegen die Verbreiter solcher Gerüchte, die eine Verbindung zwischen den Attentätern und der NSDAP herzustellen versuchen, vorgehen.⁸⁶³

⁸⁵⁸ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 283.

⁸⁵⁹ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 284f.

⁸⁶⁰ Anoniem. „Uhse ist frei!“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 230, 29-9-1929.

⁸⁶¹ Anoniem. „Auf der Bombenattentätersuche“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 215, 12-9-1929.

⁸⁶² Ze gaat zelfs zo ver dat ze in haar lidmaatschapsbestanden nagaat of de arrestanten lid zijn of geweest zijn van de partij. Anoniem. „Redaktion der Tageszeitung verhaftet“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 216, 13-9-1929.

⁸⁶³ Anoniem. „Kein Nationalsozialist unter den Tätern“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 216, 13-9-1929.

Of er tijdens Uhse's hoofdredacteurschap een substantiële attitudeverandering ten aanzien van de boeren heeft plaatsgevonden is niet te achterhalen. Ten tijde van de processen tegen de Landvolkbewegung, die medio juni 1930 van start gaan, en die door het Openbaar Ministerie waren opgesplitst in een *Bombenlegerprozess* en een proces wegens andere door de Landvolkbewegung begane misdrijven die in verband met de in maart 1929 in het leven geroepen *Steinburger Nothilfe* waren begaan en die in strijd waren met de *Republikschutzgesetz* was hij al bij Gauleiter Lohse in ongenade gevallen, en verschenen geen artikelen van zijn hand meer in de krant.⁸⁶⁴

Wel bleef hij nog enige tijd actief als politiek commentator voor het Kampfverlag, waarvoor hij, met name in het periodiek *Nationalsozialistische Briefe*, een aantal bijdragen leverde.

d.4 Het Young-plan: Hitlers koerswijziging als aanzet tot de definitieve verwijdering
Gedurende zijn hoofdredacteurschap van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* was Uhse's strijd tegen de aanname van het Young-plan een van de onderwerpen, waaraan hij de meeste tijd en energie besteedde, in geschrift, maar, gezien de regelmatig terugkerende aankondigingen van Sprechabende die in de *SHTz* terug te vinden zijn, zeer zeker ook in woord.⁸⁶⁵

Het Young-plan was een overeenkomst tussen Duitsland en de landen van de Entente, het resultaat was van een conferentie, die van januari tot juni 1929 onder leiding van de Amerikaanse diplomaat en industrieel Owen D. Young in Parijs gehouden was. Het contract, dat gedurende twee internationale conferenties in Den Haag in augustus 1929 en januari 1930 internationaal werd afgestemd en na ratificatie in mei 1930 met terugwerkende kracht per 1 september 1929 van kracht werd, beoogde de vervanging van een aantal voor Duitsland knellende voorwaarden uit het Versailler vredesverdrag van 1919⁸⁶⁶ en het Dawesplan van 1924.⁸⁶⁷ Het voorzag in een mildere regeling van de herstelbetalingen die de financiële druk

⁸⁶⁴ Het laatste artikel dat onder zijn eigen initialen verscheen was een mededeling omtrent de excommunicatie van Dr. Grantz. *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 145, 22-6-1930.

⁸⁶⁵ Zie in dit verband de door Kay Dohnke samengestelde opsomming van de door Uhse gehouden spreekbeurten in: Dohnke (1991), "Propagandistische Aktion", p. 295: van de zestien door Uhse tussen oktober 1929 en juni 1930 gehouden voordrachten waarvan een duidelijk onderwerp bekend is gingen er zeven al dan niet rechtstreeks over de strijd tegen het Young-plan.

⁸⁶⁶ In het *Versailler Abkommen* was weliswaar sprake van een "Reparation" waartoe Duitsland door de *creditor nations* verplicht werd, maar de hoogte daarvan was niet vastgesteld. Dat geschiedde pas door middel van het Dawes-Plan, geratificeerd in Londen op 16 augustus 1924. Zie o.a.: www.foreignaffairs.com/articles/germany/1930-07-01/germany-and-young-plan, stand 28-10-2019.

⁸⁶⁷ Het Dawes-Plan noemde geen totaalbedrag of looptijd van de betalingsverplichting. De eerste betaling over het begrotingsjaar 1923/24 onder regie van dit plan bedroeg ongeveer 1 miljard *Goldmark*, een bedrag dat opliep tot 2,5 miljard in 1928/29, ongeveer een derde deel van het totale bruto binnenlands product van Duitsland. Het Young-Plan voorzag een annuïteit van jaarlijks 2 miljard, met een veel mildere regeling voor de jaren tot 1939 (gemiddeld rond de 700 miljoen per jaar). De economische crisis, die in 1930 de kop opstak, maakte

voor Duitsland binnen min of meer aanvaardbare proporties terug moest brengen, beëindigde het internationale toezicht op de industrie en maakte het land volwaardig gesprekspartner gedurende internationale besprekingen. Ook de ontruiming van de bezette gebieden en de teruggave daarvan aan de Duitse autoriteiten werden parallel aan de financiële paragrafen door het plan geregeld.

Hoewel het plan voor Duitsland, dat werd vertegenwoordigd door Gustav Stresemann, een diplomatiek succes genoemd kon worden – het gaf haar eindelijk, ruim tien jaar na Versailles, haar volledige soevereiniteit terug - reageerde de bevolking, en dan met name het door de *Rechtsparteien* vertegenwoordigde deel daarvan, geschokt, vooral door de hoogte van de totale schuld (zo'n vijftien maal het bruto binnenlands product van Duitsland in het begrotingsjaar 1929-1930) en door de looptijd ervan (tot 1987-1988).⁸⁶⁸ Die verontwaardiging – men rekende voor dat iedereen, nog te verwekken kinderen en kleinkinderen inclusief, vanaf de geboorte tot de nek in de schulden zou zitten - deed een aantal nationalistisch-conservatief georiënteerde groeperingen onder leiding van de reactionaire industrieel Hugenberg besluiten een platform in het leven te roepen van waaruit gezamenlijk kon worden opgetrokken tegen de republikeinse overheid die de regeling met de Siegermächte was overeengekomen. Dat platform stelde zich tot doel een *Volksbegehren* te organiseren, formeel gezien een petitie, die zich richtte tegen de ratificatie van de overeenkomst.

Hugenberg, die de DNVP had omgesmeed tot een stokconservatieve antidemocratische partij, was al langer op zoek geweest naar een manier om de Novembervbrecher een hak te zetten, en zag nu zijn kans schoon. Hij verzamelde een coalitie om zich heen van een aantal op de rechtervleugel opererende partijen en verbanden die zijn afkeer van de liberale democratie deelden. Van de politieke partijen namen DNVP, DVP en NSDAP deel (met Hitler en Gregor Strasser als vertegenwoordigers van die laatste partij), verder waren militant-nationalistische groepen als het "Alldeutscher Verband", "Stahlhelm", de "Vereinigte Vaterländische Verbände" en de "Reichslandbund" vertegenwoordigd, ondersteund door enkele voormannen uit kringen van industrie en nijverheid. Ze besloten tot de oprichting van een "Reichsausschuß für das Volksbegehren gegen den Young-Plan", een gremium dat zoals gezegd formeel tot doel had het plan middels een plebisciet te laten torpederen,⁸⁶⁹ en er en

dat de regeling vanaf 1932/33 werd opgeschort. Vgl voor de kwantitatieve gegevens omtrent de regelingen: Doris Pfeleiderer (2007). *Volksbegehren und Volksentscheid gegen den Youngplan*. *Achivnachrichten* 35/2007. Stuttgart: *Landesarchiv Baden-Württemberg*, p. 41 – 49.

⁸⁶⁸ Bij een florierende economie, zo stelt Haffner, hadden de jaarbedragen zonder enig probleem door Duitsland kunnen worden opgehoest. De voorwaarden waren, even voorbijgaand aan de intenties, dan ook redelijk te noemen. Sebastian Haffner (1988). *Van Bismarck tot Hitler. Het Duitse Rijk 1871-1945. Een terugblik*. Haarlem: Gottmer/Becht, p. 123f.

⁸⁶⁹ In feite betrof de stemming de goedkeuring van een wetsontwerp dat zich richtte tegen het Verdrag van Versailles, en dan in het bijzonder het *Kriegsschuldartikel* (paragraaf 231) daarvan, dat betrekking had op de

passant voor te zorgen dat de regering zou vallen en nieuwe verkiezingen zouden worden uitgeschreven. Het onderwerp van de volksraadpleging die de *Ausschuß* organiseerde betrof het ontwerp van een wet “gegen die Versklavung des deutschen Volkes”,⁸⁷⁰ die zich niet zo zeer richtte tegen het Young-plan, maar die het nogal onrealistische doel voor ogen had het *Versailler Abkommen* ongeldig te laten verklaren.⁸⁷¹ De vierde paragraaf van de wet, die de (toekomstige) Duitse ondertekenaars van het plan van landverraad beschuldigde en hen dreigde met tuchthuisstraffen, liet de nauw verholen agenda van het wetsontwerp zien.

Het organiseren van het Volksbegehren werd mogelijk gemaakt door artikel 73 van de *Weimarer Verfassung*, dat de bevolking de mogelijkheid bood tot het beïnvloeden van de besluitvorming middels het fenomeen ‘directe democratie’, wat inhield dat aan de Reichstag, bij een minimale deelname van tien procent van de bevolking (die dat middels inschrijving op daartoe in officiële gebouwen liggende lijsten te kennen konden geven), een wetsontwerp ter beoordeling kon worden voorgelegd. Werd het wetsontwerp door het parlement verworpen, dan werd het proces opgeschaald naar het niveau van het *Volksentscheid*, een feitelijk referendum, waarvoor een minimale deelname van vijftig procent van de stemgerechtigde bevolking vereist was, waarvan een meerderheid voor het ontwerp moest stemmen.⁸⁷²

In de praktijk functioneerde die directe democratie – er is in de Weimarer jaren slechts enkele malen van het instrument gebruikgemaakt⁸⁷³ - gebrekkig, en het leidde in geen enkele van

schuldvraag van de oorlog, “daß Deutschland und seine Verbündeten als Urheber für alle Verluste und Schäden verantwortlich sind, die die alliierten und assoziierten Regierungen und ihre Staatsangehörigen infolge des ihnen durch den Angriff Deutschlands und seiner Verbündeten aufgezwungenen Krieges erlitten haben”. www.documentarchiv.de/wr/vv08.html, stand 28-10-2019.

⁸⁷⁰ De wet werd door de *Reichswahlleiter* meer neutraal ‘Freiheitsgesetz’ genoemd. Vgl. *Landesarchiv Baden-Württemberg* HStAS E 130 b Bü. 2600; www.landesarchiv-bw.de/sixcms/media.php/120/43143/archivnachrichten_35_quellen_34_kl.pdf, stand 31-10-2019.

⁸⁷¹ Voor de letterlijk tekst van het wetsontwerp raadplege men de facsimile-afdruk ervan – de wet is slechts één pagina lang – in het document dat te benaderen is via de link in de vorige voetnoot. Paragraaf 1 verklaart de *Kriegsschuldanerkenntniß des Versailler Vertrags* voor *unverbindlich*, paragraaf 2 regelt de teruggave van door de geallieerden bezette gebieden, paragraaf 3 verbiedt de Siegermächte nieuwe betalingseisen op te leggen en stelt terloops het Dawes-plan uit 1924 buiten werking, en paragraaf 4, die onder de Weimar-partijen de meeste verontwaardiging veroorzaakte, regelt de gevangenzetting van *Reichskanzler*, ministers en functionarissen, wanneer die ondanks het in eerdere artikelen gestelde, toch overeenkomsten met *auswärtigen Mächten* ondertekenen (volgens Par. 92, Nr. 3 van het St.G.B.). Het is vrijwel zeker dat Hitler persoonlijk achter deze paragraaf 4 zat.

⁸⁷² Volgens www.zum.de/psm/weimar/weimar_vv.php#F%C3%BCnfter%20Abschnitt.%20Die%20Reichsgesetzgebung, stand 28-10-2019.

⁸⁷³ Gedurende de Weimarjaren werd, naast het verwerpen van het Young-plan, de bevolking in een Volksentscheid eveneens gevraagd te oordelen over de Fürstenenteignung (1926, georganiseerd door SPD en KPD) (vgl. hoofdstuk 4.e van deze dissertatie), en over de bouw van de nieuwe *Panzerkreuzer A* (1928, KPD). Geen van de *Entscheide* leidde tot het gewenste effect. Zie sfk (2004). “Auch die Weimarer Republik scheiterte nicht an Volksabstimmungen”. In: *Die Welt*, 5-8-2004, www.welt.de/print-welt/article332337/Auch-die-Weimarer-Republik-scheiterte-nicht-an-Volksabstimmungen, stand 28-10-2019.

de gelegenheden tot een aanpassing van bestaand beleid.⁸⁷⁴ In het onderhavige geval was er in het wetsontwerp overduidelijk sprake van een volledig andere agenda dan het oorspronkelijke doel van het Volksentscheid: het ging helemaal niet om het Young-plan, het ging eigenlijk uitsluitend om de val van de regering en het – zoals gezegd zeer onrealistische – buiten werking stellen van het Verdrag van Versailles.⁸⁷⁵

In de maanden voorafgaand aan de inschrijvingsperiode werden felle propagandaduels gehouden tussen de Ausschuß en de regering, die veel geld investeerde in het publiciteitsoffensief tegen het Volksentscheid. Het deelnemersveld liet tijdens die strijd een vertrouwd beeld zien, met de verzamelde rechtse oppositie en de KPD aan de anti- en de traditioneel democratische partijen aan de pro-zijde. Nadat, na een electorale strijd van maanden waarbij iedereen alles op propagandagebied uit de kast had getrokken, de petitie van 16 tot en met 29 oktober bij gemeentehuizen en andere openbare gebouwen ter tekening hadden gelegen, en de schaal bij een opkomstpercentage van 10,02 %⁸⁷⁶ van de kiesgerechtigden ten gunste van de parlementaire behandeling van het zogenaamde *Freiheitsgesetz* was doorgeslagen, werd het wetsontwerp op 29 en 30 november in de Reichstag behandeld,⁸⁷⁷ waar het door een grote meerderheid werd weggestemd.

Daarmee was de weg vrijgemaakt voor het door de Ausschuß beoogde referendum, dat de wet op 22 december 1929 aan de bevolking ter beoordeling voorlegde. Dat de schuldvraag rond het uitbreken van de oorlog en de herstelbetalingen niet echt leefden moge blijken uit het feit dat het opkomstpercentage, dat volgens de grondwet minimaal 50% moest zijn, dus

⁸⁷⁴ De ervaringen die in Duitsland gedurende de Weimarjaren zijn opgedaan met het functioneren van de directe democratie heeft ertoe geleid dat men in de grondwet van de naoorlogse *Bundesrepublik*, die werd vastgesteld op 9 mei 1949, heeft afgezien van het opnemen van artikelen die directe volksraadpleging mogelijk maken. De ervaringen die in de laatste jaren in andere Europese landen met het fenomeen zijn opgedaan laten zien dat dat niet onterecht is, en dat referenda, net als in de Weimarer Republik, eerder gebruikt worden als sabotagemiddel om voorgenomen beleid onderuit te halen, dan dat zij een waardevolle toevoeging vormen aan een bestaand democratisch instrumentarium. Bottom line: ken uw geschiedenis. Zie: www.Bundestag.de/grundgesetz en omliggende pagina's. Stand 28-10-2019.

⁸⁷⁵ Moderne referenda zoals die in recente jaren in Noordwest-Europa zijn gehouden vertonen een vergelijkbaar patroon, dat van een minderheid, die een actuele politieke kwestie gebruikt als hefboom om lucht te geven aan een maatschappelijke onvrede, en om aldus bestaand beleid te frustreren. Omdat meestal maar een klein gedeelte van een populatie die onvrede deelt, is de opkomst bij zo'n referendum vaak laag, en biedt de uitslag meestal geen afspiegeling van de werkelijke onder de bevolking levende attitude jegens het veronderstelde probleem.

⁸⁷⁶ Andere bronnen melden ten onrechte 10,2 %. De strekking blijft gelijk: een minimaal deel van de bevolking trachtte behandeling van de wet af te dwingen.

⁸⁷⁷ Dat de bedoeling van het wetsontwerp de ondergang van de Republiek voor ogen had, werd goed begrepen. Minister Severing merkte tijdens de bespreking ervan op dat de regering "von vorneherein begriffen [hatte], dass die Absicht der Herren darauf gerichtet war, mit der Aktion des Volksbegehrens gegen die Demokratie, gegen das ‚System‘, gegen die Weimarer Verfassung anzugehen". *Reichstagsprotokolle*, 105. Sitzung, Sonnabend 30. November 1929. Zweite Beratung des Gesetzentwurfs gegen die Versklavung des deutschen Volkes, p. 3329ff., www.reichstagsprotokolle.de/Blatt2_w4_bsb00000110_00215.html, stand 28-10-2019.

ongeveer 21 miljoen kiesgerechtigden, strandde op nog geen zes miljoen uitgebrachte stemmen, een opkomst van 13,8%. Het wetsontwerp werd daarmee verworpen.⁸⁷⁸

Uhse, en met hem zijn medestanders van de 'linkse' NSDAP zagen in de Parijse onderhandelingen, in het zakelijke karakter daarvan, het bewijs dat er niet langer sprake was van een politieke relatie tussen de betrokken landen onderling, maar dat de kwestie rond de herstelbetalingen tot een zakelijke regeling was geworden, en dat het Young-plan geen overeenkomst tussen staatsmannen meer was, maar tussen zakenlieden, industriëlen en bankiers. Ze zagen daarin het bewijs dat de kapitalisten, de internationale Hochfinanz, het heft definitief in handen hadden gekregen. Uhse schrijft enkele dagen na de totstandkoming van het plan in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*:

Nicht mehr der einzelne Mensch ist der Knecht des Kapitals und das Opfer der Geldherrschaft geworden. Der Kapitalismus hat seiner Macht die Völker und Staaten unterworfen, die ihm heute zu dienen haben. Die gewaltige Macht des Kapitalismus hat in den großen internationalen Banken sich Kraftzentren geschaffen, denen es sehr rasch gelungen ist, die Staaten in ihre Abhängigkeit zu bringen. [...] Volk und Staat stehen unter der Herrschaft des Geldes, das die Geschicke der Welt zu bestimmen übernommen hat.⁸⁷⁹

Hoewel die redenering goed past in het door de NSDAP gehanteerde uitgangspunt dat het (Joodse) Finanzkapital schuldig zou zijn aan Duitslands armoede, was het Young-plan een goed doordacht, politiek gemotiveerd project, dat voor Duitsland zeker voordelen bood. Startpunt ervan werd gevormd door de Amerikaanse eis tot terugbetaling van de oorlogsleningen door de geallieerden. Die eis leidde tot een opeenvolgende reeks van betalingsverplichtingen waarvoor het plan een oplossing pretendeerde te bieden: de schuldenaren van de Amerikanen, Frankrijk en Groot-Brittannië, die door de kosten van de oorlog evenmin over middelen beschikten om hun schulden te voldoen, verhaalden het geld met behulp van het Young-plan op hun beurt op Duitsland. Ook voor België was een regeling in het plan opgenomen. Om de terugbetalingen te kunnen voldoen leende Duitsland – dat was althans zo voorzien – weer geld van de Verenigde Staten.⁸⁸⁰

⁸⁷⁸ Het falen van de *Reichsausschuß für das Volksbegehren gegen den Young-Plan* maakt duidelijk dat een referendumwet die het fenomeen 'directe democratie' in aanvulling op de representatieve democratie mogelijk maakt, een ideaal instrument voor democratisch gekozen regeringen vormt om zichzelf in de voet te schieten. Gedurende de Weimarer Republik zijn zoals gezegd drie nationale plebiscieten gehouden, die geen van allen succesvol waren, maar die, door het protestkarakter dat hen kenmerkte, de politieke controverses gedurende de Weimarjaren hebben verdiept, en zo hebben bijgedragen aan haar ondergang.

⁸⁷⁹ Bodo Uhse. „Gegen Paris – für die Freiheit“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 140, 16-6-1929. Uit de tekst blijkt ook de ideologische gelijkvormigheid van de *NS-Linke* en het communisme.

⁸⁸⁰ Van die leningen aan Duitsland is, door de Beurskrach en de erop volgende economische neergang, niet veel terechtgekomen. Zie daartoe de informatie geboden door het *Office of the Historian*, US State Department, history.state.gov/milestones/1921-1936/dawes, stand 28-10-2019.

Het in Uhse's ogen onrechtvaardigste en tegelijkertijd in propagandistisch opzicht meest werkzame aspect was, dat de door de geallieerden opgeëiste bedragen⁸⁸¹ in feite daar uitgeknepen werden waar ze het minst gemist konden worden: uit de massa's, uit het proletariaat.⁸⁸² Voor hem was het plan dan ook onverteerbaar. Vast stond dat de door hem zo verachte bourgeoisie, voor wie de rekening eigenlijk bestemd was, degenen die aan de onderkant van de samenleving bungelden lieten opdraaien voor de schuld; zijn verontwaardiging werd nog aangewakkerd door het feit dat die onrechtvaardige situatie bijna zestig jaar zou duren. Het was daardoor niet moeilijk om de bevolking de barricaden op te jagen:

Ob die Sachverständigen (aan de onderhandelingsstafel, gb) glaubten, daß jemals dieses sinnlose Schema sechzig Jahre währender Tribut erfüllt werde [...] war nicht von Wichtigkeit. Und ebenso wenig war bedeutsam, ob der neue Plan tatsächlich Erleichterungen für Deutschland bot, Erleichterungen, die Teilen des Bürgertums, und zwar dem mächtigeren Teil, aufs äußerste willkommen sein mußten, und damit sein Appetit reizten. Es genügte die mörderischen Zahlen in fetten Lettern auf flammend roten Plakaten an die Mauern zu schlagen, um die Menschen betroffen ihren Schritt verhalten zu lassen. Es genügte zu sagen: sechzig Jahre!⁸⁸³

Uhse's weerstand tegen het Young-plan, dat in zijn ogen het product was van een complot tussen het internationale kapitalisme en het meer gegoede deel van de Duitse bevolking – “Die deutschen Kapitalisten hatten Frieden geschlossen mit den Kapitalisten der Feindstaaten”⁸⁸⁴ – kwam in propagandistische zin vooral naar voren in een aantal door hem gehanteerde kreten, die zijn ‘linkse’ positie binnen de NSDAP benadrukken. Belangrijkste was de telkens weer terugkomende *Versklavung* van het land, waarvan de gevolgen vooral op het bordje van kleine boeren en van arbeiders, van het proletariaat terecht zou komen. De door hem aangedragen oplossing kennen we al uit zijn bijdragen aan de *Donaubote*: er moest een *Freiheitskampf* komen, die gevoerd moest worden door het proletariaat, dat, zowel in de rol van slachtoffer van de overeenkomst als in de rol van vrijheidsstrijder, de aanjager moest worden van de *nationalsozialistische Revolution*.⁸⁸⁵

⁸⁸¹ En door de Weimarer regering. In een artikel in het Kampfverlag-tijdschrift *NS-Briefe* schrijft Uhse: “... jede Partei, die im heutigen Staat an der Regierung teilnimmt und die Politik des Ausgleichs und der Verständigung mit den kapitalistischen Westmächten betreibt, ob sie will oder nicht, eine kapitalistische Ausbeuterpolitik, eine Politik der Unterdrückung des Proletariats zugunsten des Kapitals betreiben muß”. Bodo Uhse. „Erfüllungspolitik heißt kapitalistische Politik“, in: *Nationalsozialistische Briefe*, 4. Jg., Heft 20, 15-4-1929.

⁸⁸² *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 199f.

⁸⁸³ Ibid, p. 201 - 202.

⁸⁸⁴ Ibid, p. 202.

⁸⁸⁵ Wat Uhse onder die revolutie verstaat treffe men onder andere in: Christian. „Etappen der Revolution“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 179, 1-6-1929. Vele andere artikelen van zijn hand wijzen in dezelfde richting, zoals: B.U. „Tributerparnisse“, in: *SHTz*, 1. Jg. Nr. 121, 25-5-1929, Walter von der Vogelweide. „Wollen wir sterben“, in: *SHTz*, 1. Jg. Nr. 136, 12-6-1929, Bodo Uhse. „Gegen Paris – für die Freiheit“, in: *SHTz*,

In veel van zijn artikelen hamert hij op die omwenteling, een “national-revolutionäre Kampf des erwachenden Deutschlands”,⁸⁸⁶ waarmee hij zijn verzet tegen het plan en tegen de erbij betrokken burgerlijk-kapitalistische groepen in Duitsland en daarbuiten, die voor het ontwerp ervan getekend hadden, vorm trachtte te geven. In het Braune Haus zag men zijn gerebelleer met enige zorg aan. Hitler had, met het Legitimitätsprinzip en de immer hongerige partijkas in gedachten, zijn oog laten vallen op het meer kapitaalkrachtige deel van de Duitse bevolking, en stond – we schrijven dan juni 1929 – op het punt om in de “Reichsausschuß für das Volksbegehren” zitting te nemen, samen met de harde kern van het conservatief-nationalistische, overwegend kapitaalkrachtiger smaldeel van de samenleving. Voor hem was het feit dat Hugenberg hem om zijn medestand gevraagd had een teken dat hij, na langdurig genegeerd te zijn geweest door de conservatieve oppositie tegen de Republiek – dat duurde al sinds zijn mislukte Putsch in november 1923 – door hen eindelijk als volwaardig medestander in de verdediging van de nationale zaak werd beschouwd, en niet langer als lawaaischopper pur sang.

Het feit dat Hitler besloten had tot een lijstverbinding met de “Reaktion” schoot Uhse – en niet alleen hem, de verontwaardiging na Hitlers toezegging zitting te nemen in het comité werd breed gedeeld onder de nationaal-socialisten – die juist in de strijd tegen het Young-plan een mooie gelegenheid zag om de kapitalistische oppositie voor eens en voor altijd de nek om te draaien, in het verkeerde keelgat:⁸⁸⁷

Wir hatten uns bisher mit Leidenschaft und Heftigkeit von diesen Gruppen distanziert. Wir hatten sie tagtäglich als Vertreter der Reaktion in der Presse und in Versammlungen angeprangert, und es war ein Hauptstück unserer Propaganda gewesen, daß wir ihnen den ehrlichen nationalen Willen ebenso abgesprochen hatten wie den Sozialdemokraten und Kommunisten den Willen zum Sozialismus. Nun brach Hitler mit dieser Linie unserer Politik und schlug nach rechts hin eine Brücke, auf der das Bein brechen mußte, wer mit der sozialen Lüge darüberschreiten wollte. Wir hatten bisher die abgetakelten Generäle, die breitbeinigen Wirtschaftsführer mit ätzendem Spott übergossen, und mußten nun Hitler in der Gesellschaft dieses gepflegten Pöbels sehen. Das [...] zersprengte den Traum, daß in unseren Reihen die „Gemeinschaft des Volkes“ sich verkörperte [....]. Hitler hat uns verkauft...⁸⁸⁸

1. Jg. Nr. 140, 16-6-1929, B.U. „Das unehrliche nein“ en B.U. „Mahnung der Aengstlichen“, beide in: *SHTz*, 1. Jg. Nr. 142, 19-6-1929, B.U. „Wir gehen nicht mit“, in: *SHTz*, 1. Jg. Nr. 202, 28-8-1929 en vele meer.

⁸⁸⁶ Walther von der Vogelweide. „Wollen wir sterben?“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 136, 12-6-1929.

⁸⁸⁷ Zelfs Lohse, zelf een Nazi van de Münchener school, zei, na het aanhoren van Hitlers toespraak ‘zögernd’ dat van de aanwezige partijleden “einige [kopfgestanden] haben [...] vor Wut”. *Söldner und Soldat*, in: *GW I*, p. 206.

⁸⁸⁸ *Ibid*, p. 203 - 204.

Niet alleen Hitler bleek echter een knieval naar reactionair rechts te hebben gedaan, ook de 'linkse' nationaal-socialist Otto Strasser bleek, toen Uhse hem in Berlijn bezocht, in het complot te zitten: "Strasser betrachtete mich mit kalten Augen [...] und trieb mich aus meinen Träumen, als er nachlässig zögernd meinte, [...] das Volksbegehren sei doch seine Idee. [...] „Hitler [hat] meine Idee aufgegriffen ...“".⁸⁸⁹ Het feit dat, met zijn broer, zelfs Gregor Strasser gemene zaak met Hitler gemaakt had waar het de deelname aan de Ausschuß aanging, aan een entente cordiale met Hugenberg c.s., was voor Uhse een grote teleurstelling.⁸⁹⁰ De paleisrevolutie die hij met zijn oproep tot een nationale revolutie door het proletariaat had willen ontketen bleek door Strassers verraad een onmogelijkheid, en een illusie armer keerde hij van de hoofdstad naar Itzehoe terug. Zijn vertrouwen in de gebroeders Strasser – Otto als uitvinder van het Volksentscheid en Gregor als vertegenwoordiger van de NSDAP in de Ausschuß – liep in de nazomer van 1929 geduchte averij op.

De apparatsjiks van de NSDAP hadden Uhse's militante houding ten aanzien van het internationaal opererende kapitalisme en zijn belangstelling voor de lasten die het proletariaat daardoor te dragen kreeg al vroeg in de gaten gekregen. Hitler had hem in maart 1929 al, toen hij, ter gelegenheid van de begrafenisplechtigheid ter ere van de gevallen Pg. Streibel, in Itzehoe de burelen van de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* bezocht, gewezen op zijn in Münchener ogen ongewenste afwijking naar links,⁸⁹¹ en ook in later maanden werd hem er vanuit het hoofdkantoor nog regelmatig verteld dat de door hem met de SHTz gevolgde koers voor de partij teveel op de noden van het proletariaat was gericht. Het maakte Uhse niet uit. In de artikelen die hij met betrekking tot het Young-plan publiceerde bleef hij onverminderd fulmineren tegen het "in Paris festgelegte kapitalistische Versklavungssystem".⁸⁹²

Uiteindelijk lijkt het inderdaad zijn afwijzende houding ten aanzien van de Reichsausschuß te zijn geweest die heeft geleid tot zijn excommunicatie uit de NSDAP. Waren er aanvankelijk

⁸⁸⁹ Ibid, p. 207.

⁸⁹⁰ Die gebeurtenis ligt waarschijnlijk ten grondslag aan Uhse's opmerking uit 1954 ten aanzien van zijn breuk met de NSDAP: hij „... [lernte] ihre Demagogie ganz zu durchschauen, erkannte dass die Nazis die Todfeinde der deutschen Nation waren. So erklärte ich öffentlich meinen Austritt aus der NSDAP [...] und brach gleichzeitig mit den Strasserleuten, deren Opposition gegen die offizielle Führung der NSDAP nur eine demagogische Irreleitung war“. *Lebenslauf*, 3-4-1954; *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, Dok. 173.

⁸⁹¹ „Wir müssen vorsichtiger sein, verstehen Sie? [...] Wir sind eine legale Partei. Wir werden die Republik mit ihren eigenen Waffen schlagen. Sie läßt uns genug Spielraum. Wir brauchen die Gewalt nicht. Noch nicht! [...] Sozialismus! Warum Schreiben Sie soviel davon! Das führt zu Mißverständnissen!“ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 194.

⁸⁹² De Schleswig-Holsteinische Tageszeitung beschikte in die dagen zelfs over een op de arbeider gerichte bijlage, 'Der Proletarier'; *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 13, 16-1-1930.

⁸⁹² Bodo Uhse. „Gegen Paris – für die Freiheit“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 140, 16-6-1929.

nog raakvlakken tussen de Münchener NSDAP en de NS-Linke, waarbij een zekere mate van affectie voor de Arbeiterschaft de belangrijkste was, op het moment dat Hitler zich aansloot bij de burgerlijk-reactionaire, relatief welgestelde groep rond Hugenberg, was de voor Uhse beoogde aansluiting tussen partij en proletariaat verdwenen. Voor Hitler bleek zijn knieval voor het conservatieve establishment een goede keuze te zijn geweest: zijn acceptatie door burgerlijk-nationalistische kringen maakte hem tot volwaardig gesprekspartner, en zijn verzoenende houding werd beloond door een veel bredere steun onder de bevolking. Hij werd bijna salonfähig.

d.5 Uhse's conflicten met de partijleiding: principiële verschillen

Uhse had in de maanden van zijn dienstverband bij de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* zijn toewijding aan, en zijn ideeën met betrekking tot de maatschappelijke rol van het proletariaat dus niet onder stoelen of banken gestoken. Eigenlijk vanaf het begin – hij had die geluiden tijdens zijn redacteurschap van de *Donaubote* tenslotte ook al laten horen – sprak

Afb. 11: Uhse, tussen Hitler en een SA-Hauptmann gedurende de Reichsparteitag te Nürnberg, begin augustus 1929. De Glatze op de voorgrond is Julius Streicher.

hij in zijn artikelen van de revolutionaire rol die hij die groep toedichtte, en op gezette tijden kwam hem dat op reprimandes vanuit het Braune Haus te staan: zijn eigen politieke stand punten stemden onvoldoende overeen met de officiële van de partij. Dat leidde ertoe dat hij begin augustus 1929, tijdens de vierde *Reichsparteitag* in Nürnberg, opnieuw door Hitler werd aangesproken op het gebrek aan conformiteit van de publicaties in zijn krant met de Münchener partijlijn:

[Hitler] lachte [...] unter dem drahthaarigen kurzen Bart mir zu. "Gut das Sie da sind", und mit einem raschen Wechsel der Stimme zum sonoren Diktatorenton der Volksversammlung fügte er anordnend hinzu: „Es ist notwendig daß Rosenberg mit Ihnen spricht. Es gibt da unhaltbare Dinge in Ihrer Zeitung“.⁸⁹³

Wanneer Uhse even later de hoofdredacteur van de *Völkische Beobachter* ontmoet, vertelt die hem dat bij controle van de conformiteit van de in de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung* opgenomen artikelen aan de door de NSDAP uitgedragen politieke uitgangspunten was gebleken, dat "in Ihrem Blatte außerordentlich falsche Auffassungen gefunden"⁸⁹⁴ waren:

⁸⁹³ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 213.

⁸⁹⁴ *Ibid.*

Ihre außenpolitischen Artikel vertragen sich in keiner Weise mit den Prinzipien der Partei. [...] [Wir können] unsere Außenpolitik nicht von liberalen Schwärmereien für die Unterdrückten leiten lassen, sondern müssen Bündnisse mit den mächtigen Staaten schließen, die Freundschaft der ras-severwandten Herrenvölker gewinnen. England ist unser natürlicher Verbündeter.⁸⁹⁵

Ondanks die kritiek van hogerhand zien we de toon van zijn artikelen na Uhse's terugkeer uit Nürnberg - op 6 augustus 1929 - niet fundamenteel veranderen.⁸⁹⁶ Aandacht voor sociale onrechtvaardigheid, uitbuiting van de massa door 'het kapitaal' en de *Tributpflicht* blijven nadrukkelijk in de kolommen aanwezig, lijken zelfs regelmatig voor te komen.⁸⁹⁷ Tegelijkertijd leidde een aantal gebeurtenissen zijn aandacht echter af van Young: hoewel hij er gedurende een in het najaar van 1929 gehouden spreekbeurtenoffensief nog regelmatig aandacht aan besteedde, was een aantal gebeurtenissen op lokale schaal er de oorzaak van, dat zijn artikelen minder aandacht aan de gevolgen en aan het officiële partijstandpunt met betrekking tot het plan wijdde.

De *Bombenlegerprozesse* in oktober, zijn lidmaatschap van de Stadtrat en de activiteiten van de NSDAP-fractie daarin, de *Neumünsteraner Prozesse* naar aanleiding van de eerder in dit hoofdstuk ter sprake gekomen rellen in Neumünster op 1 augustus 1929, eveneens in november 1929, de *Wöhrdener Prozesse*: ze vroegen vanaf het najaar van 1929 zoveel redactionele aandacht dat de frequentie van artikelen die het Young-plan en de gevolgen ervan tot onderwerp hebben, afnam.⁸⁹⁸ In de artikelen die hij nog aan het plan wijdde vinden we niet meer dan herhalingen van eerdere argumenten. Pas na de jaarwisseling 1929/30 neemt het aantal artikelen waarin het Young-plan wordt besproken door het nieuws over de tweede Conferentie van Den Haag weer enigszins toe.

⁸⁹⁵ Ibid, p. 213 – 216.

⁸⁹⁶ Overigens worden de koppen van de krant in deze dagen vooral gevormd door commentaren met betrekking tot een nieuwe bomaanslag op 1 september en de arrestatie van de redactie van de *SHTz* op 12 september, waardoor Uhse geen bijdragen meer kon leveren, en door zijn verkiezing tot lid van de *Stadtrat* van Itzehoe op 3 oktober. Dat laatste leidde tot een reeks verslagen van de vergaderingen van dat gremium, ten koste van de internationaal georiënteerde publicaties.

⁸⁹⁷ Vgl. in dit verband bijvoorbeeld: Sträfling. "Wir stehen im Angriff", in: *SHTz*, 1. Jg. Nr. 240, 11-10-1929; Michael. „Kampf, kampf, kampf“, in: *SHTz*, 1. Jg. Nr. 247, 19-10-1929; BU. „Politik der Woche“, en BU. „Von der Dawes-Fron zum Young-Tribunal“, in: *SHTz*, 1. Jg. Nr. 248, 20-10-1929; BU. "Proletariat gegen dem Young-Plan", in: *SHTz*, 2. Jg. Nr. 19, 23-1-1930. Deze opsomming is verre van uitputtend.

⁸⁹⁸ In *Söldner und Soldat* spreekt Uhse ook van een bezoek van Goebbels aan Itzehoe, die daar na de Reichsparteitag in augustus een toespraak zou hebben gehouden in het stadhuis. Dat bezoek vond in werkelijkheid plaats op 16 juni 1929. *Söldner und Soldat*, in: *GW I*, p. 256 - 259. Zie ook W.E. (Namenskürzel Willi Ehlers). „Deutscher Schicksalskampf“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 236, 18-6-1929.

Waarschijnlijk een belangrijk feit voor Uhse's ideologische ontwikkeling was, dat de communistische aanwezigheid in Itzehoe met de komst van Christian Heuck, die in het centrum van de stad een communistische boekhandel begonnen was, veel nadrukkelijker werd. Dit leidde er zelfs toe dat de tot op dat moment zo overdadig in het straatbeeld heersende SA door de communisten in numeriek opzicht overvleugeld werd, en nog maar moeizaam tot het verrichten van haar dagelijkse werk te motiveren was, dat overigens vooral bestond uit marcheren en folderen.⁸⁹⁹

Die regelmatige aanwezigheid van communisten in de stad maakte het onvermijdelijk dat er persoonlijke contacten ontstonden en onderling ideeën werden uitgewisseld. Zo beschrijft Uhse een Nazi-Kundgebung waar ook communisten aanwezig waren. Het kwam er tot ieders verbazing – zij het nipt - NIET tot een kloppartij. Een communist - Karl Upricht noemt Uhse hem in *Söldner und Soldat* - hield er een toespraak waarin hij de nationaal-socialisten een tweeslachtig karakter verwijt, oproepend tot revolutie aan de ene, en zwerend op legaliteit aan de andere kant.⁹⁰⁰ Hij wees erop, en dat moet Uhse gezien zijn verontwaardiging over Hitlers deelname aan de door kapitalisten gekleurde Ausschuß als een bevestiging van zijn eigen ideeën daaromtrent geklonken hebben, dat die

...vor dem Altar des Privateigentums [...] die Knie [gebeugt hat]. [...] Das nennt ihr Kampf, wenn ihr mit den mächtigsten Mächten im Lande verbunden seid? Das nennt ihr Revolution, wenn ihr das Grundgesetz der alten Ordnung von vornherein heiligsprecht? Wir nennen es einfach großmäuligen Betrug!.⁹⁰¹

De zaal, waarin een meerderheid van nationaal-socialisten aanwezig was, was onder de indruk van Uprichts woorden: “... es [war] so still, daß ich mein[te], man höre mein Herz schlagen”.⁹⁰²

De woorden die Uhse Upricht in *Söldner und Soldat* in de mond legt vertonen veel overeenkomst met zijn eigen in dat boek weergegeven standpunt ten aanzien van Hitlers houding jegens de conservatief-kapitalistische representanten van de Duitse bevolking, een mening

⁸⁹⁹ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 252 - 253; in het artikel „Beginnende Mordhetze auch in Itzehoe“ wordt Heuck als KPD-aanvoerder in Itzehoe genoemd. Zijn verhuizing vanuit Heide moet dus voor dat moment hebben plaatsgevonden. *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 1. Jg. Nr. 236, 6-10-1929.

⁹⁰⁰ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 268. Volgens Günter Caspar staat Upricht model voor een zekere Karl Burmester. Een aangetroffen Holsteiner Karl Burmester heeft echter niets met de KPD te maken gehad en is later bovendien opgeklommen tot *SS-Führer* bij de *Sicherheitsdienst des Reichsführers SS* (SS-Nr. 107.304). Hij werkte jaren bij het *SD-Hauptamt*. Caspar kan ook bedoeld hebben op een zekere Carl Burmester, een sociaaldemocraat (en dus geen communist) die in 1934 door de Gestapo is doodgemarteld. Beide opties zijn niet erg waarschijnlijk. Günter Caspar, *Almanach*, p. 361.

⁹⁰¹ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 267.

⁹⁰² *Ibid.*

die we – iets minder scherp gesteld – terugvinden in zijn artikelen voor de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*. Zijn stelling dat “Diktate und Gesetze [...] Mauern und Zwingburgen der Hochfinanz und ihrer Knechte [sind]” vertoont zeker een analogie met de woorden van de communist.⁹⁰³

Vanaf januari 1930 zien we, de eerdere waarschuwingen van Rosenberg ten spijt, de door Hitler zo verafschuwde begrippen als “Revolution”, “Proletariat” en “Sozialismus” vaker in zijn artikelen uitgelegd worden, woorden, die voor hem vanuit zijn nationaal-socialistische achtergrond weliswaar een andere lading hebben dan de materialistische die het marxisme eraan gegeven heeft,⁹⁰⁴ maar die hem op toenemende afstand van het door München uitgedragen halfkapitalistische mengvorm zetten: de nationaal-socialistische revolutie is voor hem vooral een zaak van de onderste lagen van de maatschappij. Uhse vermijdt het door het marxisme gehanteerde begrip *Klasse*, dat volgens hem een materialistische component in zich draagt, maar gebruikt in plaats daarvan het begrip *Schicht*, als aanduiding van die onderlaag, die de – letterlijk als organisch op te vatten - kiem van het nieuwe Duitsland in zich zou dragen. De emancipatie van het Duitse proletariaat zou volgens hem vooral moeten plaatsvinden door middel van de strijd tegen de internationale, door de het Young-plan belichaamde, kapitalistische overheersing.⁹⁰⁵ Hoewel Uhse's socialisme hierdoor weliswaar een specifiek Duitse, een uit een verzet tegen Versailles voortkomende nationalistische component heeft die rechtstreeks verwijst naar de strijd tegen de internationale Hochfinanz, beoogt zij hetzelfde als het marxisme, de emancipatie, het herstel van het zelfbewustzijn van de arbeidersklasse en de strijd tegen het kapitalisme:

“Der materialistische Begriff der **Klasse** erfaßt ja nur einen Teil, nur eine Seite des deutschen Arbeitertums, während die **Schicht** das deutsche Arbeitertum auch in seinem immateriellen Kräften umfaßt. **Nicht dialektische Schablone, sondern lebendige Kraft, das ist der Unterschied zwischen Klassen und Schicht.** Wer aber diesen Unterschied kennt [...] der wird nicht „hinabsinken in die Masse“, sondern er wird die lebendige Kraft des deutschen Arbeitertums aufsuchen. [...] Die Kraft des deutschen Arbeitertums verkörpert sich in seinen einzelnen Vertretern, in dem, was man „Streben der Proleten“ nennt. [...] Wie [d]er seine wenigen Stunden der Ruhe opfert, um zu lernen [...], **nicht um der Idee willen, sondern einzig und allein**

⁹⁰³ Christian Klee. „Rettet die Revolution“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 10, 12-1-1930.

⁹⁰⁴ “Sozialismus hat nichts gemein mit der langweilender Theorie des internationalen Klassenkampfes ...”. BU. „Was ist Sozialismus?“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 13, 16-1-1930, Beilage „Der Proletarier“.

⁹⁰⁵ Doel van het nationaal-socialisme was tenslotte de stichting van een *Volksstaat*, die geen klassen kende, maar waarin het volk als een organische eenheid werd gezien, met voor ieder lid een eigen rol. Denk bijvoorbeeld aan het begrip “Arbeiter der Faust, Arbeiter der Stirn: vom ‘Geist der Volksgemeinschaft durchpulst’” (waarbij een arbeider uitsluitend *germanisch* of *arisch* kon zijn). Zie www.zeitgeschichte-online.de/thema/vom-geist-der-volksgemeinschaft-durchpulst, stand 28-10-2019.

darum, um der Gemeinschaft besser noch helfen, für sie besser noch streiten zu können mit geistigen Waffen gegen die Waffe des Kapitalismus, gegen das Geld“ (dikgedrukt SHTz, gb).⁹⁰⁶

Uhse lijkt zich naarmate de maanden vorderen, gedreven door het fundamentele antikapitalisme waarvan de partij met Hitlers knieval voor het kapitaal langzamerhand afscheid aan het nemen was, steeds meer te richten op de socialistische component van het nationaal-socialisme, op het proletariaat, de arbeider:

„Der proletarische Deutsche‘ [...] offenbart die gewaltige Kraft seiner mitten im Leben stehenden Schicht. Ist es ein ‘Hinabsinken in der Masse‘ wenn man sich ohne Vorbehalt zu dieser Kraft bekennt? Ist es eine Schwäche mit diesen Kämpfern einen gemeinsamen Weg zu suchen? Ist es Verrat an der deutschen Freiheit, wenn man feststellt, daß sich hinter ihr die Frage der Sendung des deutschen Arbeitertums in die Welt erhebt? (dikgedrukt SHTz, gb).⁹⁰⁷

Hij drijft met die woorden verder af van Hitlers nationaal-socialisme, dat, in plaats van het toekennen van een aparte, ‘bevrijdende’ rol aan de arbeidersklasse, ernaar streefde het proletariaat het wapen van de emancipatiedrang uit handen te nemen door haar onderdeel te maken van een door burgers gedomineerde Volksgemeinschaft,⁹⁰⁸ zonder een plaats voor door het marxisme geïnspireerde misbaksels.⁹⁰⁹ Uhse daarentegen trekt in zijn artikelen de arbeidersklasse juist uit die Volksgemeinschaft, en geeft haar een aparte rol in de maatschappij: een maatschappelijk *Emporkommen* moet weliswaar door haar worden nagestreefd, maar zonder dat het veilige bastion van het proletariaat verlaten wordt. Het streven naar een *sozialer Aufstieg* is namelijk, zo stelt hij,

...weniger ein Weg aus dem Proletariat, als ehrlicher gesagt eine Flucht in die Geborgenheit und die Bürgerlichkeit, eine Flucht in Kapitalismus [...].
Denn es ist doch meistens auch so, daß dieser Ausgestiegene seiner eigent-

⁹⁰⁶ B.U. „Der proletarische Deutsche“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 13, 16-1-1930.

⁹⁰⁷ Ibid.

⁹⁰⁸ „Seine politische Funktion (van het fascisme, gb) bestand darin, die demokratische und sozialistische „Bedrohung“ der etablierten bürgerlichen Gesellschaft auszuschalten und die überkommene Gesellschaftsordnung durch eine neuzuschaffende Massenbasis zu stabilisieren“. Vgl. Anoniem (1973). „Das nationalsozialistische Modell: Faschismus und Bürgertum. Einige Fragen zu einer neuen Theorie“. In: *Die Zeit*, 12-1-1973.

⁹⁰⁹ Zoals vakbonden. Dr. Robert Ley in Nürnberg, 1929: „Die Gewerkschaften sind ohne Zweifel Organe der marxistischen Mißwirtschaft. [...] Die Gründung eigener Gewerkschaften kommt nicht in Frage, denn schon das Prinzip der Gewerkschaften ist falsch und marxistisch. Die Volksgemeinschaft hebt die Klassen auf: also sind Klassengewerkschaften überflüssig. Die nationalsozialistische Partei verwirklicht die Volksgemeinschaft. Der Arbeiter, der in sie eintritt, wird damit Volksgenosse. [...] Grundsätzlich ist die Stellung der Partei die, daß sie für Arbeiter der Stirn und der Faust, für das ganze Volk kämpft. Einzelne Schichten des Volkes – und seien es Arbeiter – zu bevorzugen geht darum nicht an“. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 219.

lichen Schicht verloren geht und mit seinem Aufstieg gleichzeitig auch eine innere Entfremdung von seiner Vergangenheit eintritt.⁹¹⁰

Met die woorden neemt Uhse – we schrijven inmiddels mei 1930, en de gevolgen van de economische crisis worden langzamerhand merkbaar – wederom duidelijk afstand van de burgerlijk-kapitalistische componenten van Hitlers nationaal-socialisme, dat hij, door de coalitie die deze was aangegaan met de Hugenbergkliek, van het predicaat “Volkskonservativ” begon te voorzien, als duidelijk tegenpool van het linkse nationaal-socialisme:

... de[r] Gegensatz zwischen Volkskonservativen und NSDAP⁹¹¹ [ist] ganz klar. Wir behaupten nicht nur die Identität von Sozialismus und Nationalismus, sondern wissen, daß die triumphierenden Mächte Kapitalismus und Internationalismus sind. Wir wissen, daß wir durch den Youngplan so weit in das Spinnennetz dieser Kräfte eingesponnen wurden, da nur ein Weg, ein einziger der Nation zur Rettung bleibt, den Otto Straßer kennzeichnete mit der Parole: **Durch Sozialismus zur Freiheit!** (dikgedrukt SHTz, gb).⁹¹²

Dat hij ondanks de vele waarschuwingen die hij uit München kreeg volhardde in zijn stellingname – zijn eerdere opportunisme ten spijt - moge wijzen op een zekere mate van principiële stijfkoppigheid, waarvan hij geweten moet hebben dat die zou leiden tot zijn excommunicatie uit de partij.

Uit verschillende publicaties die hij terzelfder tijd in ‘linkse’ tijdschriften als Strassers *Nationalsozialistische Briefe* en het door de nationaalbolsjewist Ernst Niekisch uitgegeven *Widerstand* schreef blijkt dat zijn aversie tegen de officiële leerstellingen van Hitlers nationaal-socialisme tamelijk constant van karakter was.⁹¹³ Daarnaast lijkt hij steeds consequenter de boerenbeweging, schouder aan schouder met de arbeidersbeweging, als werktuig te willen inzetten als wapen tegen de burgerlijke samenleving. De grenzen tussen zijn nationaal-socialisme en het marxisme zijn vaag, wanneer hij in juni 1929 schrijft:

Wir wollen keine Bauernrevolte die von Severings Maschinengewehren auseinandergefeht wird, was wir wollen ist die Bauernrevolution, nicht um des Bauern, sonder um des Volkes willen, dessen erster Pionier der Bauer ne-

⁹¹⁰ B.U. „Wege aus dem Proletariat“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 119, 21-5-1930.

⁹¹¹ Uhse doelt hiermee op de noordelijke, ‘linkse’ NSDAP, wat blijkt uit het ‘Wir’ waarmee de volgende zin begint.

⁹¹² B.U. „Das bedenkliche Wort“. In: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 128, 1-6-1930.

⁹¹³ Vgl. In dit verband o.a. Uhses artikelen: „Stilkrise des Antimarxismus“. In: *Nationalsozialistische Briefe*, (1928), 4. Jg. Heft 8, 15-10-1928; „Erfüllungspolitik heißt kapitalistische Politik“. In: *Nationalsozialistische Briefe*, (1929), 4. Jg. Heft 20, 15-4-1929; „Radikale Bauernbewegung“. In: *Nationalsozialistische Briefe*, (1929), 4. Jg. Heft 23, 1-6-1929; „Faschismus oder Nationalsozialismus“. In: *Nationalsozialistische Briefe*, (1930), 5. Jg. Heft 18. Verder: Christian Klee. „Wer wählt, wählt Young“, in: *Nationalsozialistische Briefe*, (1930), 6. Jg. Heft 5, 1-9-1930, p. 67: „Ja, wir wußten alle, daß die Politik jetzt ein Ende haben und die Revolution ihren Anfang haben müsse!“.

ben dem Arbeiter ist. In der gegenwärtigen Phase der nationalrevolutionären Entwicklung Deutschlands gilt es, [...] bei der Vorbereitung der Revolution dafür zu sorgen, daß der gemeinsame Marsch des Bauern- und Arbeitertums heute schon beginnt. Das deutsche Bauerntum, daß die Zukunft gestalten will, bekennt sich heute schon zu denen, die die Zukunft gestalten werden.⁹¹⁴

We kunnen daaruit afleiden dat de manende woorden die hem vanuit München waren ingefluisterd om zich te voegen naar de officiële partijlijn geen doel hadden getroffen, en dat hij verder en blijvend afdreef van wat Hitler met de NSDAP wilde. Tot het marxisme had hij zich echter nog niet bekeerd. Hoewel zijn agenda links was, bleef de nationalistische component dermate sterk aanwezig, dat hij in ideologisch opzicht dichter aanschurkte tegen bewegingen die zich eveneens op de Duitse Volksgemeinschaft richtten, dan dat hij zich richtte op de KPD, die zich liet inspireren door de door Moskou beleden internationale solidariteit van de arbeidersbeweging. Voor de partijleiding was dat echter onvoldoende en was de maat in juli 1930 vol. Uhse werd voor het blok gezet: zich conformeren aan het door het Braune Haus uitgedokterde scenario, of wegwezen. Hij koos voor het laatste.

d.6 Uhse verlaat de NSDAP

Het is moeilijk vast te stellen wanneer Uhse's besluit de partij te verlaten feitelijk tot stand is gekomen. Zijn - hierboven omschreven - vervreemding van Hitlers beleid ten aanzien van diens omgang met grootindustrie en banken, met zijn entente cordiale met de Hugenberg-Ausschuß en hun gebrek aan erkenning van de leidende rol die moest worden toegedicht aan het proletariaat, heeft zich voortgesleept over een aantal maanden. Vast staat, dat het

Afb. 12: Hinrich Lohse in 1942.

moment waarop Gauleiter Lohse hem de loyaliteitsverklaring voorlegde met het verzoek die te tekenen, hij, na een lange periode van twijfel omtrent de juistheid van de Münchener partijlijn, gedwongen werd een besluit te nemen, een besluit dat in feite neerkwam op een keuze tussen het voortzetten van zijn loopbaan als partijcoryfee enerzijds, en een aantal zeer principiële overwegingen anderzijds. Het door hem zonder veel drama beschreven moment waarop hij het document weggooit, een gebeurtenis die in feite een drastische wending in zijn leven betekent,⁹¹⁵ markeert de cesuur die nadien door elke van zijn DDR-biografen als moment van bekering is aangemerkt: zijn overstap naar het communisme.

⁹¹⁴ Bodo Uhse. „Radikale Bauernbewegung“, in: *Nationalsozialistische Briefe* (1929), 4. Jg. Heft 23, 1-6-1929.

⁹¹⁵ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 292.

Uhse heeft het proces van zijn excommunicatie in *Söldner und Soldat* enigszins gedramatiseerd, en voegt een aantal gebeurtenissen samen. Hij positioneert het direct na zijn terugkeer uit gevangenschap, een gebeurtenis die hij een maand of negen opschuift in de tijd, wanneer hij schrijft:

Am späten Nachmittag trat ich in Itzehoe nach langer Zeit wieder in das Zimmer, in dem ich zwei Jahre gearbeitet hatte. Willi Ewers saß breit und behäbig in meinem Stuhl unter der großen Hakenkreuzfahne. Das Bild Gregor Strassers war vom Schreibtisch entfernt worden.⁹¹⁶

In werkelijkheid werd hij pas ontslagen als Hauptschriftleiter nadat hij geweigerd had om duidelijk stelling te nemen, om de hem voorgelegde loyaliteitsverklaring te ondertekenen. Hem is de gelegenheid geboden te kiezen. Uit de brief, waarmee Lohse hem voor het dilemma plaatst van een onvoorwaardelijke loyaliteit aan de uitgangspunten van de partij aan de ene, of zijn onmiddellijke ontslag bij de krant en zijn roeyement uit de partij aan de andere kant, blijkt dat de Gauleiter, niet onvriendelijk, zich vooral zorgen maakte over zijn eigen carrière. Hij schreef aan Uhse:⁹¹⁷

Zu meinem grössten Befremden höre ich, dass Sie garnicht daran denken, Ihre oppositionelle Haltung aufzugeben, sondern nach wie vor bei allen möglichen und unmöglichen Anlässen Ihre Verbundenheit mit den Bestrebungen der Kampfverlag-Richtung zum Ausdruck zu bringen.

So erzählt mir Herr Brix, dass Sie sich in der vergangenen Woche auf der Redaktion ganz unverhohlen in Gegenwart anderer Pgg. zur Kampfverlag-Richtung bekannt haben. Dies dazu in einer Form, die mit Ihrer Stellung als Hauptschriftleiter eines offiziellen Partei-Organs nicht in Einklang zu bringen ist.

Wie mir brieflich mitgeteilt wird, sollen Sie sich ebenfalls auf Ihrer Mitgliederversammlung sehr oppositionell geäußert haben, Sie sollen hier nach gesagt haben, dass Sie sich in jeder Versammlung, in der Sie zu reden hatten, für Otto Strasser einsetzen würden. Ebenfalls hätten Sie geäußert, der norddeutsche Nationalsozialismus sei etwas anderes als der süddeutsche.

Sofern Sie tatsächlich diese Äusserungen getan und sie nach wie vor innerlich und damit überzeugungsmässig zur Kampfverlag-Richtung stehen, so können Sie natürlich nicht in der Tageszeitung und auch nicht in der Partei bleiben. Denn bei meiner Einstellung und Ueberzeugung, die Ihnen ja aus langen Auseinandersetzungen zur Genüge bekannt ist, besteht keine Möglichkeit, dass ich innerhalb oder gar in der Zeitung eine Stellungnahme für die neue Richtung dulden würde.

⁹¹⁶ Ibid, p. 290.

⁹¹⁷ Uhse zegt de brief te hebben weggegooid (*Söldner und Soldat*, p. 295); hij is echter in kopie in het Landesarchiv Schleswig-Holstein, (Abt. 399.251) bewaard gebleven. Omdat het document een belangrijke cesuur in Uhse's loopbaan illustreert is de tekst (vrijwel) volledig opgenomen.

Ich darf Sie aus diesem Grunde ebenso höflich als auch dringend bitten, mir die nächsten Fragen zu beantworten:

- a. Sind Sie davon überzeugt, dass der offizielle Kurs in der von Adolf Hitler geführten N.S.D.A.P., richtig ist?
- b. Sind Sie, wenn Sie die erste Frage bejahen, bedingungslos bereit, diesen Kurs gegen alle anderen Strömungen innerhalb und ausserhalb der Partei zu vertreten?

Die klipp und klare Beantwortung dieser Fragen ist notwendig, damit ich in allen Zweifelsfällen Sie decken kann, im übrigen aber auch ich selbst dann gedeckt bin.

Sollten Sie sich nicht entschliessen können, die gestellten Fragen so zu beantworten, wie ich das erwarte, so ist es wohl am besten, wenn Sie sofort die Konsequenzen ziehen. Bei unserem bisherigen Verhältnis zueinander würden wir dann jedenfalls als aufrechte und ehrliche politische Gegner scheiden, die sich gegenseitig nichts vormachen und denen die Zukunft lehren wird, wer den richtigen Weg gegangen ist.⁹¹⁸

Uhse heeft Lohses vragen niet beantwoord, de loyaliteitsverklaring niet ondertekend en heeft de consequenties daarvan voor lief genomen: hij was zijn baan bij de krant kwijt, geëxcommuniceerd door de partij, en was daarmee in Itzehoe in nationaal-socialistische kring min of meer tot paria geworden, genegeerd en uitgescholden, en bovendien verplicht zich dagelijks bij het *Arbeitsamt* te melden met zijn stempelkaart.⁹¹⁹

Hoewel hij de beslissing om uit de partij te stappen later in grote mate bij zichzelf heeft neergelegd – niet alleen in *Söldner und Soldat*, maar ook in de andere autobiografische documenten die hij rond 1934 heeft gepubliceerd;⁹²⁰ later, in zijn *Lebenslauf* van 3 april 1954, stelt hij zelfs dat hij “öffentlich [s]eine Austritt aus der NSDAP [erklärt hat]”⁹²¹ - was er binnen de NSDAP sprake van een veel grotere ‘ontslagronde’, een zuivering waarmee Hitler de heersende oppositie wilde uitschakelen, en die met name gericht was tegen de ‘socialistische’ groep die zich in het Kampfverlag verenigd had.⁹²² Gregor Strasser maakte daar inmiddels geen deel meer van uit:⁹²³ die bleef aan als Reichsorganisationsleiter, nadat hij een loyaliteitsverklaring aan Hitler had ondertekend.

Dat de ideologische zuivering de kiezers koud liet bleek uit het feit dat de NSDAP een onweerstaanbare stemmentrekker bleek, en bij de verkiezingen van september 1930 als grote

⁹¹⁸ Brief van *Gauleiter* Hinrich Lohse aan Uhse, dd. 30-7-1930. *Stadtarchiv*, Itzehoe, Slg. Dohnke.

⁹¹⁹ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 295

⁹²⁰ In de *Kurze Autobiographie*, in: GW I, p. 599, en in *Irrtümer und Umwege*, in: GW I, p. 593.

⁹²¹ *Lebenslauf*, 3-4-1954. *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, Dok. 172 - 174.

⁹²² Naast Uhse werden onder andere ook Otto Strasser, Herbert Blank (1889 - 1958) en Richard Schapke (1897 - 1940) per 1 juli 1930 de wacht aangezegd. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 275 - 277.

⁹²³ „Gregor Strasser tritt aus dem Kampfverlag aus“, in: *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, 2. Jg. Nr. 155, 4-7-1930.

overwinnaar uit de bus kwam: ze trok in totaal bijna 16% van de uitgebrachte stemmen, en werd, na de SPD, de tweede partij van het *Reich*.⁹²⁴

Afb. 13: Bruno von Salomon, 1929. Politiefoto.

Uhse was na zijn ontslag veroordeeld tot ledigheid, een situatie die, voor zover is na te gaan, tot in de late winter van 1930-1931 heeft geduurd,⁹²⁵ een periode waarin – als we hetgeen hij in *Söldner und Soldat* heeft opgetekend mogen geloven – van geen andere activiteit sprake is geweest dan van stempelen en dobbelen, tot hij op een dag, zo zegt hij in *Söldner und Soldat*, samen met Bruno von Salomon⁹²⁶ door Christian Heuck benaderd werd om een bijeenkomst bij te wonen,⁹²⁷ waarbij ook de Itzehoeër communist Karl Upricht en Ernst Putz (1893-1933), de voorman van de boeren in de Rhön,⁹²⁸ aanwezig waren. De ontmoeting, waarvan mag worden aangenomen dat zij door de KPD geïnitieerd was, zou de opmaat vormen tot Uhse's politieke heroriëntatie.⁹²⁹ Hij verhuisde voor zover bekend in het voorjaar van

⁹²⁴ Vgl. o.a. www.wahlen-in-deutschland.de/wrtw.htm, stand 28-10-2019.

⁹²⁵ In *Söldner und Soldat* zegt hij dat, op de dag dat hij benaderd werd voor een gesprek met Heuck, het “... sich draußen dem Frühling entgegen [regnete]”. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 300.

⁹²⁶ Ze waren, aldus Ruth Liepman, in die dagen kennelijk onafscheidelijk. “Ich lernte Bodo und Bruno ungefähr gleichzeitig kennen. Sie waren damals unzertrennlich”. Ruth Liepmann (1984). „Auskünfte“. In: Günter Caspas (Hrsg.). *Almanach*, p. 210.

⁹²⁷ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 301.

⁹²⁸ Ernst Putz is de geschiedenis ingegaan als jongste parlamentslid (KPD) ooit; hij was oprichter van de *Reichsbauernbund*, (1927) en is omstreeks 12 september 1933 onder onopgehelderde omstandigheden om het leven gekomen in de gevangenis van Berlin-Moabit. Hij was in de DDR een volksheld, wat er waarschijnlijk de oorzaak van is dat zijn invloed op Uhse's keuze in de DDR-geschiedschrijving enigszins is uitvergroot. Zie in dit verband o.a. Ralph Ruppert (2013). „Auf der suche nach Ernst Putz in Bad Brückenau“, in: *inFranken*, 13-9-2013, www.infranken.de/regional/bad-kissingen/suche-nach-spuren-von-ernst-putz-in-bad-brueckenau;art211,522896, stand 28-10-2019.

⁹²⁹ Zoals eerder in deze dissertatie al is opgemerkt is door Bischkopf gesteld dat men zich bij de KPD inzette voor de “... Gewinnung der sogenannten ‚offiziersähnlichen Elemente aus dem Lager der Bourgeoisie’”. Aangenomen mag worden dat deze ontmoeting in dat kader heeft plaatsgevonden. Bischkopf (2012), p. 108. Ook Schüddekopf meent opzet te zien in de benadering van voormalige rechtse activisten door de KPD: “Für die KPD handelte es in jedem Fall darum, entschlossene Aktivisten aus dem nationalrevolutionären Lager voll und

1931 van Itzehoe naar de Rhön in de Unterfranken, een ten noorden van Würzburg gelegen regio waar grote armoede onder de plattelandsbevolking heerste, die nog eens werd aangejaagd door een herverkaveling, waardoor veel kleine- en middelboeren ten gunste van grotere boerenbedrijven van hun grond verdreven werden.⁹³⁰

d.7 Uhse overstap in perspectief.

Bovenstaande gebeurtenissen doen ons de bewegingen in het politieke omveld, die er uiteindelijk toe hebben bijgedragen dat Uhse besloot van kant te wisselen, beter begrijpen. De

Afb. 14: Ernst Putz, ca. 1925.

afstand tussen het nationaal-socialisme zoals dat door het Braune Haus in München georkestreerd werd en het marxisme zoals dat oorspronkelijk door de KPD werd uitgedragen leek tot 1930 nauwelijks overbrugbaar. De introductie van de *Volksfrontideologie*, die vanaf ongeveer 1928/1929 geleidelijk een nationalistische component in de geloofsbelijdenis van de KPD introduceerde,⁹³¹ en die werd gepaard aan de socialistische agenda die de hoofdmoot uitmaakte van de (in dat jaar de facto opgedoekte) Strasser-NSDAP, leidde ertoe, dat beide stromingen een grote mate van gelijkvormigheid gingen vertonen.⁹³²

Die constatering doet het vermoeden ontstaan dat het niet zozeer, zoals hij dat ons heeft willen laten geloven, een politieke Wanderung is geweest die Uhse op het pad van de KPD heeft gebracht: zijn attitude veranderde niet fundamenteel,⁹³³ noch op principiële, noch op

ganz, ohne jeden Vorbehalt auch intellektueller Art, zu gewinnen". Schüddekopf (1960), p. 301. Vgl. ook hoofdstuk 2.b van deze dissertatie.

⁹³⁰ De journalist (taz) en auteur Helmut Höge stelt: „Bodo Uhse versuchte in den dreißiger Jahren, die Landarbeiter und Kleinbauern in der Rhön zu organisieren, später veröffentlichte er einen Artikel mit dem Titel „Hitlers Pontinische Sümpfe“ über den „Dr. Helmut-Plan“. Darin heißt es, dass man alle Dorfarmen und ihre Familien, „etwa 100 000 Menschen insgesamt“, gemäß des „Helmut-Plans“, von ihren zu kleinen Äckern vertreiben und dafür „lebensfähige“ Erbhöfe schaffen wollte. Uhse spricht von einer „Klassenbereinigung – die Halbproletarier sollen völlig proletarisiert werden. Das ist der ökonomische Sinn des Aufbauplans.“ Helmut Höge (2008). „Deutscher Sumpf“. *Jungle World* (2008) – 38. <https://jungle.world/artikel/2008/38/deutscher-sumpf>. Stand 28-10-2019. Op zich was de herverkaveling overigens hard nodig, omdat de boerenbedrijven door het geldende erfrecht steeds kleiner werden, en onvoldoende konden opbrengen om een gezin te voeden.

⁹³¹ Birgit Schmidt (2002) stelt in dit verband dat de KPD „... [a]uf das Anwachsen nationalistischer Ideologien der Bevölkerung versuchte [...] nationale Inhalte zu entwickeln und den Vertrag von Versailles ins Zentrum der Argumentation zu stellen“. Schmidt (2002), p. 39f.

⁹³² Het meest in het oog lopende verschil was de racistische component, die weliswaar was opgenomen in het beginselprogramma van de *NS-Linke*, maar die in de publicaties die die groep heeft voortgebracht nauwelijks ter sprake komt. Vgl. Anoniem (1930). „*Vorschlag zur Revision des Programms der NSDAP*“. Bijlage bij een brief van Hinrich Lohse aan de Reichsleitung der NSDAP, gedateerd 11-3-1930. *Landesarchiv Schleswig-Holstein*, Abt. 399.251.

⁹³³ Na zijn ontslag bij de SHTz leverde Uhse nog bijdragen aan periodieken als *Nationalsozialistische Briefe* e.a.; zijn stellingname in die artikelen wijkt, voor zover die uit het gebodene te distilleren is, niet fundamenteel af van wat we voor zijn roeyement zien.

opportunistische gronden.⁹³⁴ Wat inmiddels wel duidelijk is, is het feit dat hij dankzij Hitler – door diens knieval voor het kapitalisme en door de excommunicatie van de socialistisch georiënteerde Kampfverlagrichting - zijn politieke onderkomen was kwijtgeraakt.⁹³⁵

De KPD verschoof zoals gezegd tegelijkertijd, met het op een strikt nationalistische agenda gebaseerde succes van haar opposanten op de rechtervleugel voor ogen, naar rechts op, overigens zonder haar bekommernis met het proletariaat, met de arbeidersbeweging uit het oog te verliezen. Dat feit, met het beleid van die partij om mensen uit officiers- en burgerlijke kringen te werven,⁹³⁶ maakte dat Uhse (politiek dakloos en werkloos als hij was) een willige prooi voor de KPD-propagandisten vormde. Dat de Volksfrontideologie veel overeenkomsten met de punten uit het Strasserprogramma maakte het voor hem alleen maar makkelijker zich bij de partij aan te sluiten.

Zijn gezegde ‘overstap’ naar de KPD – dat woord suggereert dat hij er zelf het initiatief toe heeft genomen – geschiedde dus op uitnodiging, eigenlijk precies zoals hij in *Söldner und Soldat* beschreven heeft, door een aantal prominente leden van die partij.⁹³⁷ Zijn overgang naar het communisme was dus niet het gevolg van het feit dat Uhse ineens heel erg links werd, maar omdat de partijen die een rol speelden in dit proces beide naar rechts opschoven: de NSDAP richtte zich ineens – dankzij Hitler – op de kapitalistische bourgeoisie en viel bij Uhse uit de gratie, de KPD introduceerde met de Volksfrontideologie een nationalistische component, en bracht daarmee het door hem zo wenselijk geachte brok ‘Duitsland’ in haar geloofsbelijdenis in.⁹³⁸

⁹³⁴ Illustratief voor de gelijkvormigheid van de ideologieën is de schets die Uhse in *Söldner und Soldat* geeft wanneer hij, als gast van Paul Schneider, in diens *Gästebuch* een aantekening van een eerdere gast aantreft: ‘Ich blätterte verlegen in dem ledergebundenem Bande. Eine klobige, doch unsichere Schrift (...) fiel mir auf. “Wir müssen dem Marxismus zu Brei zerstampfen! Mit deutschem Gruß für gehabte Gastfreundschaft. Georg Friedrich.” Der Name war mir bekannt. Der Mann hatte inzwischen eine Broschüre geschrieben: “Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern” und war Kommunist geworden. Später sollte er noch einen Broschüre schreiben: Vom Sowjetstern zum Hakenkreuz.” Da hatte er wieder zu den Nationalsozialisten heimgefunden ...”. Vgl. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 159. Die gast was niet Georg maar Hermann Friedrich (1891-1945), die inderdaad van de KPD naar de NSDAP was overgestapt, en later, met het schrijven van de brochure “Unter dem Hakenkreuz” in 1934 die partij weer verliet en de *Nationalsozialistische deutsche Freiheitspartei* oprichtte. Hij is in 1945 vermoord in het KZ Mauthausen. Birgit Kirchmaier (2004). Ein Leben in Extremen. Das KZ-Opfer Hermann Friedrich zwischen SPD, KPD und NSDAP. In: *Hohenzollernische Heimat*, Jg. 54, Nr. 1, März 2004, p. 42 - 44.

⁹³⁵ Vgl. in dit verband ook Otto Strasser. “Die Sozialisten verlassen die NSDAP”. In: *Der Nationale Sozialist*, 4. Juli 1930. Cit. Reinhard Kühnl (1966). *Dokumentation zur Programmatik der Nationalsozialistischen Linken: das Strasser-Programm von 1925/1926*. [Bd. 3 in der Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte]. Berlin/München, Institut für Zeitgeschichte. Ook: www.ns-archiv.de/nsdap/sozialisten/sozialisten-verlassen-nsdap.php, stand 28-10-2019.

⁹³⁶ Schüddekopf (1960), p. 298; tevens Bischkopf (2013), p. 108.

⁹³⁷ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 300.

⁹³⁸ Schmidt, Birgit (2002), *Volksfront*, p. 40.

Wat Uhse geholpen heeft in zijn beslissing de NSDAP te verlaten moet - overigens zonder dat hij dat met zoveel woorden zei - ook zijn constatering zijn geweest dat Hitler de arbeidersbeweging monddood maakte door haar te incorporeren in de door burgerlijke krachten gedomineerde Volksgemeinschaft. Hij stak zijn verontwaardiging niet onder stoelen of banken toen hij tijdens de Reichsparteitag in Nürnberg in augustus 1929 hoorde dat Dr. Ley op de *Sondertagung für Fragen der Arbeiterbewegung* duidelijk maakte dat er geen aparte rol voor de arbeidersbeweging in het programma van de NSDAP te verwachten zou zijn – een maatregel die door Hitlers nieuwe industriële vrienden zeker met instemming zou worden begroet.⁹³⁹

Gründung eigener Gewerkschaften kommt nicht im Frage, denn schon das Prinzip der Gewerkschaften ist falsch und marxistisch. Die Volksgemeinschaft hebt die Klassen auf: also sind Klassengewerkschaften überflüssig. Die nationalsozialistische Partei verwirklicht die Volksgemeinschaft. Der Arbeiter der in sie eintritt, wird damit Volksgenosse.⁹⁴⁰

Het naar rechts opschuiven van zowel NSDAP als KPD, als het ware onder de 'gelovigen' uit de Kampfverlagsgroep door, maakte dat voor een fors aantal linkse nationaal-socialisten deelname aan de KPD – het lid worden van had zoals al eerder opgemerkt meer voeten in aarde dan een eenvoudig besluit: het vergde een periode van grote toewijding voordat de partij overging tot acceptatie – niet langer tot de onmogelijkheden behoorde. Dat leidde er onder meer toe dat voormalige officieren als Richard Scheringer en Beppo Römer, die uit het nationaal-socialistische respectievelijk het nationaalrevolutionaire kamp afkomstig waren, zich uit onvrede met de door Hitler gevolgde koers bekenden tot de KPD. Een ander veelgehoord argument dat zou verklaren waarom voor veel van de linkse Nazi's het communisme boven het nationaal-socialisme te verkiezen was, was het feit dat de Sovjet-Unie, als ideologische bakermat ervan, als enige natie het Verdrag van Versailles niet erkend had, en zich daarnaast als fervent bestrijder van het kapitalisme profileerde.⁹⁴¹

⁹³⁹ Aansluitend op deze woorden – zo lezen we in een Nederlands weekblad dat daarvan verhaalt - doet Ley een boekje open over de werking van het nationaal-socialistische inspraakproces. Uhse wordt geparafraseerd, hier eerder anekdotisch, in een artikel over de organisatie van de NSDAP in het weekblad *De Syndicalist*. Daar gaat het verhaal uit *Söldner und Soldat* verder: "Er wordt gemompeld, geprotesteerd, er gaan handen omhoog, meerdere willen debatteren. Daarop roept Ley: "Ik begrijp niet waarom u het woord verlangt, partijgenooten! U heeft een volkomen onjuiste voorstelling van de betekenis dezer beraadslagingen en van de taak van een partijcongres! Wij zijn hier toch niet in een parlement, met geklets en discussie, met stemming en ordevoorstellen. U kunt hier toch geen besluiten nemen. U bent hier om de meening van den Führer te vernemen; die heb ik u medegedeeld. Richt u daarnaar!" Anoniem (1937). "Organisatie en propaganda". In: *De syndicalist; weekblad van het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond*, jrg. XIV, 1936-1937, no. 34, 20-02-1937.

⁹⁴⁰ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 219.

⁹⁴¹ Schüddekopf (1960), p. 299.

De overweging dat de introductie van de Volksfrontideologie zou kunnen leiden tot een zekere toeloop van nationaal-socialistische spijtoptanten bleek dus in zekere zin succesvol, al stak de ledenwinst wat schraaltjes af bij de kolossale groei van de NSDAP.⁹⁴²

d.8 Uhse's uiteindelijke overstap naar het communisme

De eerdergenoemde ontmoeting tussen Uhse en Bruno von Salomon en de Itzehoeër communisten Heuck en Upricht, die zich in gezelschap bleken te bevinden van de Thüringer boerenvoorman Ernst Putz, vond zoals gezegd, als we afgaan op de informatie die we aantreffen in *Söldner und Soldat*, plaats in de late winter van 1930-1931.⁹⁴³ Uhse en Von Salomon hadden zich gedurende hun periode van werkloosheid – buiten het dobbelen om – vergeefs moeite getroost om steun te vinden voor het bevrijden van Claus Heim, die in oktober 1930 to zeven jaar tuchthuis was veroordeeld. Tijdens het gesprek met Putz klaagden ze dan ook over het gebrek aan medewerking dat ze van de eerdere aanhangers van de Landvolkbewegung gekregen hadden. Boerenaanvoerder Putz begreep dat: Heim, zo zei hij,

...gehört nicht zu uns. Wir wissen, er ist kein Revolutionär. Wir meinen, daß seine Bombenattentaten töricht gewesen sind. [...] Aber es lag [...] nicht an den Bomben, die passen ja ganz gut zu den Bauern, und ihre Sinnlosigkeit ist nicht ganz ohne Sinn. Es lag an den Bauern, und vor allem an euren Bauern. Das waren nicht gerade den Ärmsten?⁹⁴⁴

Hij meende uit de onwil van de boeren om zich in te zetten voor Heims bevrijding op te kunnen maken dat het protestvuur bij hen inmiddels gedoofd was; de nationale overheid had inmiddels de nodige concessies naar hen toe gedaan, en de Sleeswijk-Holsteiner agrariërs waren daarmee tevreden. Ze hadden niet meer zoveel haast om Heim te bevrijden. Ze hadden – en dat was misschien de meest steekhoudende reden van het staken van het verzet – eigenlijk niet zoveel tegen het systeem, zolang dat voor hen werkte, en hadden dus niet zoveel baat meer bij een omverwerping van het bestaande, zonder te weten of het nieuwe systeem wel profijtelijk zou zijn:

Müssen sie alle Ordnung umwerfen und eine ganz neue schaffen, um ihren Willen erfüllt zu sehen? Geht es ihnen um die Freiheit? Oder um niedrigen Steuern und Viehzölle? Billige Kredite, mehr wollen doch die Großen nicht. Und da entlang führt der Bruch im holsteinschen Bauernkampf. Claus Heim ist weitergegangen als die Dickköpfigen wollen. Darum lassen sie ihn im Stich.⁹⁴⁵

⁹⁴² Schüddekopf (1960), p. 298f. Schüddekopf noemt in zijn opsomming van overstappers zonder een militaire achtergrond Christian Klee. Hem is kennelijk ontgaan dat dat een van Uhse's pseudoniemen was.

⁹⁴³ En dus niet, zoals Günter Caspar in zijn 'Leben und Werk. Eine Chronik' stelt, "... Mitte November [1932] ...". Vgl. *Almanach*, p. 361.

⁹⁴⁴ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 303.

⁹⁴⁵ Ibid.

De boeren waar Uhse gedurende zijn Itzehoeër tijd mee is omgegaan en waarvoor hij zich heeft ingezet om ze voor de NSDAP te winnen bleken welgestelde opportunisten, waarmee hij nu het erop aankwam geen enkele binding meer bleek te hebben. Putz dwaalde tijdens de monoloog waarmee hij Uhse en Salomon voor zich trachtte te winnen af van de boerenbeweging in het noorden naar de arme boeren in de Röhn, waarvoor Heim zich eigenlijk had moeten inzetten, de drie miljoen die zich volgens hem samen moeten verenigen met de arbeidersklasse in haar strijd tegen het kapitalistische systeem. Ineens lijkt het Uhse, die met die woorden zijn medevluchtelingen in Parijs voor zich probeert te winnen, te dagen:

Während wir sprachen, begriff ich [...], daß die Sehnsucht meines Lebens sich erfüllte, daß etwas Neues begann und alles Bisherige nur mit Platzpatronen geschossen war. Es wurde Ernst, da der Krampf eines Jahrzehnts sich löste und der Zwiespalt, der bisher mein Leben zerrissen hatte, jener Zwiespalt, entstanden aus dem Bewußtsein von der Kraft der Arbeiterklasse und aus dem ständigem Kampf mit ihr und gegen sie, daß dieser Zwiespalt sein Ende fand dadurch, daß ich mich den großen Kraft ergab.⁹⁴⁶

Met deze *Götterdämmerung*achtige ervaring, die hem definitief van het Landsknechtsbestaan bevrijdde en die hem tegelijkertijd in de wacht zette voor een lidmaatschap van de KPD,⁹⁴⁷ besluit Uhse zijn autobiografische roman:

Die große Kraft, der die Zukunft gehört, rang mit der Gegenwart. Um dieser Kraft die Treue zu halten, war es notwendig, den fröhlichen Landknechtsinn zu verlieren, das unbesonnene Söldnerdasein aufzugeben und Soldat zu werden, Soldat der gerechten Sache, um die es Böse aussieht in dieser Zeit.⁹⁴⁸

Uhse presenteert zijn overgang naar de KPD met die woorden als een ontwaken, als het plotseling ontwaken uit een droom, uit een nachtmerrie wellicht, dat een stralende toekomst in het vooruitzicht stelt. Het verschil met zijn 'oude' geloof blijkt echter niet zo groot te zijn als hij ons heeft willen doen geloven. Daar waar Hitlers nationaal-socialisme een uitzonderlijke positie innam, en een ideeënwereld introduceerde die zich vooral kenmerkte door een hoge mate van irrationalisme (en, tegelijkertijd, van een bijna neoliberal aan-doend pragmatisme), bleken het Strasser-nationaal-socialisme en het marxistische socialisme zoals dat werd uitgedrage door de KPD in toenemende mate overeenkomsten te vertonen.

⁹⁴⁶ Ibid, p. 305.

⁹⁴⁷ „Von nun an steht er in engem Kontakt zur KPD und arbeitet mit ihr zusammen. 1935, in Paris, erhält er die Mitteilung, daß das ZK seinem Antrag entsprochen und seiner Aufnahme in die Partei zugestimmt hat“, aldus Günter Caspar, in: *Almanach*, p. 361.

⁹⁴⁸ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 306.

Veel van de kennissen die Uhse tijdens zijn loopbaan in Ingolstadt en Itzehoe heeft opgedaan hebben het in later jaren ver geschopt in de rangen van de NSDAP; velen ook hebben hun gebrek aan conformiteit met de Hitlerschool binnen die partij of hun oppositie ertegen met de dood moeten bekopen. Zelf verdween hij, na zich enkele jaren te hebben ingezet voor de minder bedeelde boeren, als vluchteling naar Frankrijk, waar zijn literaire carrière met het verschijnen van zijn autobiografie een aanvang nam. Van de jaren waarin hij zich inzette voor de proletarische boeren, een inzet die uiteindelijk zou leiden tot zijn acceptatie door de KPD, is niet veel bekend. In een volgend hoofdstuk zal getracht worden te bepalen wat hem in die jaren voor zijn vlucht heeft beziggehouden.

Om te beginnen gaan we daarbij op zoek naar een verklaring voor Uhse's moeiteloze overstap naar 'gene zijde'.